

पहिलो परिच्छेद

शोधपरिचय

१.१ विषयपरिचय

कुनै पनि प्राणी वा जातिको सर्वोत्तम उपलब्धि भाषा हो अर्थात् हरेकको पहिचान नै भाषा हो । भाषालाई विचार आदान प्रदान गर्नका लागि प्रयोग गरिन्छ । नेपाल बहुसाँस्कृतिक, बहुजातिय, बहुधार्मिक भएजस्तै एक बहुभाषिक देश हो । विभिन्न अध्ययन अनुसन्धानलाई हेर्दा नेपालमा करिब १०० भन्दा बढी भाषा तथा उपभाषिकाहरू बोलिन्छन् । त्यस्ता विभिन्न भाषाहरू मध्ये थारू भाषा एक महत्त्वपूर्ण भाषा हो । यस (थारू भाषा) लाई सङ्ख्याका आधारमा हेर्दा नेपालका अन्य नेपाली, मैथिली र भोजपुरी पछिको चौथो स्थानमा रहेको छ । यो भाषालाई मातृभाषाका रूपमा प्रयोग गर्ने मानिसहरूलाई थारू भनिन्छ । यसका भाषीहरू (थारूहरू) नेपालको तराई तथा भित्री तराईमा बसोबास गर्ने गर्दछन् । नेपालमा बोलिने हरेक मातृभाषा राष्ट्रभाषा हुन भने सरकारी कामकाजको भाषा भने नेपाली हो । थारू र नेपाली दुवै भाषा भारोपेली भाषापरिवार अन्तर्गत पर्दछन् । मानव समाजको व्यवस्था भएजस्तै भाषाको पनि आफ्नै व्यवस्था हुन्छअर्थात् व्याकरणिक व्यवस्था हुन्छ । सामान्यतः संसारका हरेक भाषाका वर्ण, शब्द, वाक्य, व्याकरण र शाब्दिक अर्थका तहमा भने भिन्नाभिन्नै व्यवस्था हुन्छ ।

संसारमा विभिन्न भाषाहरू बोलिन्छन् । कुनै एक भाषाको प्रभाव अन्य भाषामा कुनै न कुनै रूपमा परेको हुन्छ अर्थात् एक भाषाले अर्को भाषाको प्रभाव ग्रहण गर्नु भाषाको विशेषता पनि हो । अभैँ संगसँगै रहेका भाषामा यो विशेषता स्वाभाविक रूपमा भन्नु बढी देखिन्छ । नेपाली र थारू भाषामा पनि यस्तै प्रभाव देखिन्छ । यद्यपि यी दुई भाषाको आफ्नै व्याकरणिक व्यवस्था छँदैछ । खासगरी व्याकरणका कोटिहरू महत्त्वपूर्ण हुन्छन् । कोटिहरूले भाषिक व्यवस्थाको अन्तर्सम्बन्धलाई देखाउने गर्दछन् । लिङ्ग, वचन, पुरुष, कारक, काल, भाव, पक्ष आदि व्याकरणिक कोटिभिन्न पर्दछन् । यी कोटिहरू क्रियापद अनुसार अर्थ प्रस्तुत गर्दछन् । यस अध्ययनमा नेपाली र थारू भाषाका क्रियापदको तुलनात्मक अध्ययन गरी दुवै भाषाका क्रियापदहरूमा रहेको भाषिक समानता र असमानता देखाइएको छ ।

१.२ समस्याकथन

यस शोधपत्रको मुख्य शीर्षक 'नेपाली र थारू भाषाका क्रियापदको तुलनात्मक अध्ययन' हुने भएकोले यसै शीर्षकसँग सम्बन्धित समस्याहरू निर्धारण गरिएको छ । निर्धारण गरिएका तिनै समस्याहरूमा केन्द्रीत भएर नै यो अध्ययन सम्पन्न गरिएको छ । ती समस्याहरू यसप्रकार छन् :

- (क) क्रिया भनेको के हो र यसका प्रकारहरू केकस्ता छन् ?
- (ख) क्रियाका कोटिहरू केके हुन् ?
- (ग) नेपाली र थारू भाषाका क्रियामा केकस्ता समानता र भिन्नता पाइन्छन् ?

१.३ शोधको उद्देश्य

यस शोधपत्रमा निर्धारण गरिएका समस्याहरूलाई समाधान गर्नु नै यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य रहेको छ । समस्याकथनमा उल्लेख गरिएका समस्याहरूको आधारमा हेर्दा यस अध्ययनको उद्देश्यहरू यसप्रकारका देखिन्छन् :

- (क) क्रिया र यसका प्रकारहरूबारे परिचय दिनु ।
- (ख) क्रियाका कोटिहरूको परिचय दिनु र
- (ग) नेपाली र थारू भाषाका क्रियामा पाइने समानता र भिन्नतालाई देखाउनु ।

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा

नेपालमा विभिन्न भाषाहरू बोलिन्छन् । ती भाषाहरूमध्ये थारू भाषा पनि एक हो । यहाँ थारू भाषीहरूको सङ्ख्या उल्लेख्य मात्रामा छ । नेपालका अन्य भाषाहरू नेपाली, मैथिली, नेवारी आदि भाषा तुलनामा नेपाली र थारू भाषाका क्रियापदका तुलनात्मक अध्ययन अद्यावधिक रूपमाभएको देखिदैन । यस्तो अध्ययन नभए पनि अध्ययन भने धेरै नै भएको देखिन्छ । नेपालमा बोलिने भारोपेली भाषापरिवारका थारू जातिको दङ्गौरा (थारू) भाषाको अध्ययन विभिन्न स्वदेशी तथा विदेशी भाषाशास्त्री तथा विद्वान्हरूले गर्दै आएका छन् । यहाँ दङ्गौरा (थारू) भाषाको अध्ययनको ऐतिहासिक सर्वेक्षण यसरी गरिएको छ ।

अब्राहम ग्रियर्सनथारू भाषाको अध्ययन गर्ने पहिलो विद्वान् मानिन्छन् । उनले थारू भाषाको अध्ययन गर्ने क्रममा थारू, भोजपुरीको विवरण तथा भारतको चम्पारन जिल्लामा बोलिने थारू शब्दावलीको सूची दिएका छन् । उनको लिग्विस्टिक सर्भे अफ इण्डिया (सन् १९०३)नामक कृतिमा यो कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

बालकृष्ण पोखेलको राष्ट्रभाषा(२०२२) नामक पुस्तकमा भारोपेली भाषा परिवार अन्तर्गत पर्ने विभिन्न भाषाहरूलाई वर्गीकरण गरेका छन् । उनले थारू भाषालाई मागधेली शाखाको नेपाल वर्ग नामक उपशाखा अन्तर्गत राखेका छन् ।

गणेश प्रसाद खराललेनेपाली र चितवन थारू भाषाको तुलनात्मक शब्द सङ्ग्रह (२०३५) नामक शोधपत्रमा नेपाली भाषासँग समानता र भिन्नता राख्ने करिब ४००० जति चितवनमा बोलिने थारू भाषाका शब्दहरू सङ्कलन गरेका छन् । त्यसैगरी उनले थारू जाति, भाषा र संस्कृतिको परिचय, थारू भाषिकाको स्थिति, विशेषता र नेपाली तथा अन्य भाषासँग यसको सम्बन्ध, थारू भाषिकाको ध्वनि र व्याकरणात्मक स्वरूपको परिचय, थारू भाषिकामा नेपाली भाषाको प्रभावको अध्ययन गरेका छन् । यसका साथै थारू साहित्यमा नेपाली साहित्यको प्रभावको अध्ययन, प्रमुख साहित्यिक कृति विवरण, एक सय थारू शब्दसूची, थारू लोकगीत तथा अन्य कागजपत्रका नमूना पनि समावेश गरेका छन् ।

टेकनाथ गौतमलेथारू जातिको इतिहास तथा संस्कृति या (थारू पूराण)(२०४४) नामक कृतिमा थारू भाषाका शब्दावलीहरूलाई सङ्कलन गरी संस्कृत शब्दसँग तुलना गरेर संस्कृत र थारू भाषामा समानता देखाएका छन् । उक्त कृतिमा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

संस्कृत	थारू
वहिः	वही
देवागार	दौह्वार
कुल्या	कुल्वा
वलीवर्द	वर्दा
गौ	गैया
छाग	छेग्रा
हरिण	हर्ना
हल	हर्

मसुर

मस्री

आदि ।

देवीप्रसाद गौतमले नेपाली भाषा परिचय(२०४९) नामक पुस्तकमा नेपाली, मैथिली, भोजपुरी र दनुवारीसँगै तुलनाका लागि केही थारू शब्दहरूको उल्लेख गरेका छन् । उनले यसलाई यसरी प्रस्तुत गरेका छन् :“थारू भाषामा कतै मैथिली, कतै भोजपुरी र कतै अवधि भाषाको प्रभावले गर्दा नेपालको तराईमा विभिन्न क्षेत्रमा यस भाषाका निकै फरक भाषिक रूप

पाइन्छन् । थारू भाषा भोजपुरी भन्दा पछिको सबैभन्दा बढी मानिसहरूले बोलिने नेपालको भाषा हो ।” यसमा गौतमले थारू भाषाको सङ्कलन यसरी गरेका छन् :

नेपाली	थारू	दनुवार	भोजपुरी	मैथिली	अर्थ
औँलो	अंगुरी	अङ्गला	अंगुरी	आडुर	अङ्गल
अन्दो	आँधर	कानो	अन्हार	अन्हार	अन्धो
अमला	औँरा	अमला	अंवरा	औरा	अमला
आँप	आम	आँमोट	आम	आम	आँप

(पृ.२०९)

थारू भाषाको व्याकरण र शब्दकोश निर्माण कमजोर अवस्थामा छ । भएका व्याकरण र शब्दकोश पनि पर्याप्त छैनन् । थारू साहित्यकार तथा काव्यकार महेश चौधरीले लिरोसी व्याकरण (२०५६) नामक व्याकरण पुस्तक लेखेका छन् । यो उनले थारू भाषाका लागि गरिएको महत्त्वपूर्ण कार्य हो । यसको प्रकाशन व्याकवार्ड सोसाइटी एजुकेशन (बेस), तुलसीपुर दाङबाट भएको हो । यो नै थारू भाषाको पहिलो व्याकरण हो ।

थारू भाषाका व्याकरणकार तथा लेखक गोपाल दहितले थारू भाषाको थारू-नेपाली-अंग्रेजी शब्दकोश (२०६९) नामक शब्दकोश प्रकाशनमा ल्याएका छन् । उनले अर्को द इन्डिजेनियस नोलेज एण्ड प्रयाक्टिसेज (अ कम्प्यारिटिभ एनालाइसिस विथ सोसिएल इन्क्लुजन एण्ड एक्सक्लुजन थ्योरिज)(सन् २००९) नामक पुस्तक पनि प्रकाशनमा ल्याएका छन् । यस पुस्तकमा उनले थारू जातिको उत्पत्ति देखि लिएर थारू जातिको अवस्था, भाषा, पोषाक, रहनसहन, चालचलन आदि जस्ता विविध विषयमा चर्चा गरेका छन् । मेदिनीप्रसाद शर्माको थारू जातिय एक अध्ययन(२०६४) भन्ने पुस्तकमा उनले चितवनका थारूहरूको

भाषा, स्वर, शब्द आदिमा गया जिल्लाको मगही (मागधी) भाषा जस्तै छ भनेका छन् । उनले चितवनिया थारू भाषा लगायत नेपालका अन्य थारूहरूको भाषा पनि विशिष्ट किसिमको छ भनि उल्लेख गरेका छन् ।

नेपाली लोकवार्ता तथा संस्कृति समाज को आयोजनामा प्रकाशित कृति थारू लोकवार्ता तथा लोकजीवन(२०६५) मा 'लोकभाषाको भाषावैज्ञानिक विश्लेषण' शीर्षकमा थारू भाषाको व्याकरणिक कोटिहरूको उल्लेख गर्दै भाषाको प्रयोगको बारेमा विश्लेषण गरिएको छ । त्यसैगरी यस कृतिमा 'क्रियाको रूप-विधान' नामक उपशीर्षकमा क्रियाको विश्लेषणका साथै थारू भाषामा क्रियाको प्रयोगको स्थितिलाई पनि उल्लेख गरिएको छ । यस पुस्तकको 'क्रियाको रूप-विधान उपशीर्षक' अन्तर्गत काल, पक्ष, भाव, मोडालिटी, वाच्य, कन्भर्व र एनाफोराबारे व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ । यस पुस्तकभित्र थारूभाषाका आधारभूत शब्दहरूको सङ्कलन पनि गरिएको छ । समग्रमा हेर्दा यो पुस्तकले थारू भाषाको ध्वनि र वर्ण पहिचानको विषयलाई केन्द्रीत गरेको छ ।

नेपालका मातृभाषा भाग-१(२०६९) नामक कृतिमा कृष्णराज सर्वहारीद्वारा लिखित 'थारू-दङ्गौरा भाषाको अवस्था' नामक लेखमा उनले थारू भाषाको प्रयोग विभिन्न क्षेत्रमा कसरी गरिएको छ ? भन्ने कुरा उल्लेख गरेका छन् । साथै मातृभाषाको अवस्थाको बारेमा उल्लेख गरेका छन् । यस क्रममा उनले थारू भाषाको प्रयोग कुन विधामा कतिको र कसरी प्रयोग भएको छ भन्नेबारे स्पष्ट रूपमा जानकारी दिएका छन् ।

गोपाल दहितलेथारू व्याकरण(२०७०) नामक व्याकरण पुस्तक प्रकाशनमा ल्याएका छन् । यो व्याकरण थारू भाषी तथा थारू भाषा बोल्न र सिक्न चाहनेका लागि अति महत्त्वपूर्ण मानिन्छ किनभने यो भन्दा पहिले लेखिएका व्याकरणमा नेपाली व्याकरणमा प्रयोग गरिएका नेपाली शब्दहरूको प्रयोग गरिएका छन् । यो व्याकरणमा दहितले ठेट थारू शब्दावलीको प्रयोग गर्ने प्रयास गरेका छन् । यो यस पुस्तकको मौलिकता पनि हो । जस्तै: यो भन्दा अगाडि प्रकाशनमा आएको महेश चौधरीको लिरौसी व्याकरण (सजिलो व्याकरण) मा कर्ता, क्रिया, विशेषण, नाम, सर्वनाम, भाव, वर्ण, वाक्य आदि जस्ता व्याकरणिक शब्दहरूलाई जस्ताको तस्तै लेखिएको छ भने गोपाल दहितले थारू व्याकरण मा उक्त शब्दहरूलाई थारू भाषामा क्रमशः करुइया, काम, लच्छिन, नाउँ, सुनाउँ, भाव, बोल, अखा आदि शब्दको प्रयोग गरेका छन् ।

कृष्णराज सर्वहारीलेथारू साहित्यको इतिहास(२०७३) नामक पुस्तक प्रकाशनमा ल्याएका छन् उक्त पुस्तकमा उनले थारू भाषाका साहित्यको इतिहासलाई विस्तृत रूपमा उल्लेख गरेका छन् भने थारू भाषाको पनि संक्षिप्त परिचय पनि दिएका छन् ।

थारू भाषा तथा साहित्य संरक्षण मञ्च, लमही नगरपालिका-११ लमही-घौखर दाडबाट प्रकाशित त्रैमासिक पत्रिका लावा डगगर (७/२, २०७३ (वैशाख - असार) मा सुशील चौधरीको 'मानक थारू भाषाके प्रश्न' शीर्षक गरिएको लेखमा थारू भाषाको परिचय सहित यसको मानकताका आधारहरू प्रस्तुत गरेका छन् । थारू भाषालाई मानक बनाउनका लागि यस भाषाको व्याकरण, शब्दकोश तथा अन्य विभिन्न साहित्यिक तथा गैह्रसाहित्यिक विधाहरूमा थारू भाषाको प्रयोग गर्नुपर्छ र प्रयोग गर्नु जरुरी छ भन्ने कुरामा जोड दिएका छन् । यस लेखमा चौधरीले थारू भाषाको मानकताको प्रस्ताव उपशीर्षक राखेर थारू भाषाको मानकताका लागि केही प्रस्ताव पनि प्रस्तुत गरेका छन् । उनले गरेको विभिन्न प्रस्तावहरूमध्ये केही प्रस्तावहरू यसप्रकार छन् :

(क)थारू भाषा लेख्ने बेला देवनागरी लिपिलाई प्रयोग गर्ने ।

(ख)देवनागरी लिपिको स्वर वर्ण (१३ ओटा) अ, आ, इ, ई, उ, ऊ, ऋ, ए, ऐ, ओ, औ, अं, अः र व्यञ्जन वर्णमा (३६ ओटा) क, ख, ग, घ, ङ, च, छ, ज, झ, ञ, ट, ठ, ड, ढ, ण, त, थ, द, ध, न, प, फ, ब, भ, म, य, र, ल, व, श, ष, स, ह, क्ष, त्र, ज्ञ प्रयोग गर्ने ।

(ग)मौलिक थारू शब्द लेख्ने बेला स्वर वर्णको ऋ, व्यञ्जन वर्णको ञ, ण, त, थ, द, ध, श, ष, क्ष, त्र, ज्ञ नलेख्ने । तर आगन्तुक शब्दको लागि सबै स्वर वर्ण र व्यञ्जन वर्ण प्रयोग गर्ने ।

(घ)आगन्तुक शब्दलाई जसरी मूल भाषामा लेखिन्छ त्यसैगरी लेख्ने तर उच्चारण थारू मौलिक ध्वनिमा गर्ने । जस्तै : थकाली, किताब, बिदा, तराजु, धनी । आदि ।

मासिक पत्रिका इजोत (२/२,२०७४वैशाख) मा लक्की चौधरीद्वारा लिखित 'थारू भाषा मानकताको आधार' नामक लेखमा उनले मानक भाषा बन्ने विभिन्न आधारहरूलाई प्रस्तुत गरेका छन् । यस लेखमा उनले कुनैपनि भाषा राष्ट्रको मानक र साझा भाषा बन्नका लागि विभिन्न भाषाविदहरूले निकालेका विशेषताहरूलाई प्रस्तुत गरेका छन् । ती विशेषताहरू यसप्रकार छन् :

- (क)भाषाको ऐतिहासिकता
- (ख)स्तरयुक्तता
- (ग)साँस्कृतिक विशिष्टता
- (घ)स्वायत्तता
- (ङ)भाषिक सम्पन्नता
- (च)साभा सम्पर्क वा स्वीकार्यता
- (छ)सरकारी कामकाजमा सहजता
- (ज)शिक्षा तथा सञ्चारमा सहज प्रयोग
- (झ)ठुलो भु-भागमा प्रसारित
- (ञ)राष्ट्रिय एकताको भावनाको संवाहक

यसरी लक्की चौधरीले थारू भाषाको मानकताको आधार खोज्ने क्रममा थारू भाषाको अध्ययन गरेका छन् । यो पनि थारू भाषाका लागि गरिएको एक महत्वपूर्ण कार्य ठहरिएको छ ।

१.५ अध्ययनको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता

यस शोधपत्र लेखनका लागि यो भन्दा पहिले भएका विभिन्न अध्ययनहरूलाई सर्वेक्षण गरी हेर्दा यस शोधपत्रमा निर्धारण गरिएको शीर्षकमा शोध कार्य भएको देखिदैन । पहिले गरिएका अध्ययनहरू क्रियापदमा मात्र केन्द्रीत भई अध्ययन नभएको हुनाले यस शोधपत्रको मुख्य शीर्षक 'नेपाली र थारू भाषामा क्रियापदको तुलनात्मक अध्ययन' राखिएको छ र यो शीर्षकले दुवै भाषाको क्रियापदको बारेमा सूक्ष्म अध्ययन गरिएको छ । त्यसैले यस अध्ययनको औचित्य प्रमाणित हुन्छ । यो शोधपत्रको लेखन कार्य पूरा गर्नका लागि नेपाली र थारू दुवै भाषाको व्याकरणलाई आधार बनाईनेछ । यो भन्दा पहिलेको अध्ययनलाई हेर्दा थारू भाषाको अध्ययन केवल सोधपुछको आधारमा गरिएको देखिन्छ । अर्थात् थारू भाषाको व्याकरणको प्रकाशन भएको देखिदैन । त्यसकारण यस अध्ययनमा दुवै भाषाका व्याकरणको प्रयोग गरी अध्ययन गरिएको छ । त्यसैले यस अध्ययनको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता देखिन्छ ।

जुनसुकै भाषाको व्याकरणिक पक्षको अध्ययन गर्नु आफैमा औचित्यपूर्ण देखिन्छ । त्यसमाथि भन कुनै एउटा पक्षको विशिष्ट वा सूक्ष्म अध्ययन अझ महत्वपूर्ण हुन्छ । थारू भाषामा गरिएको अध्ययनलाई हेर्दा हालसम्म क्रियापदको बारेमा मात्रै छुट्टै अध्ययन भएको देखिदैन । दुवै भाषाको क्रियापदमा देखिएका समानता र भिन्नता यस शोधपत्रमा देखाएको छ । यसैले पनि यस अध्ययनको औचित्य, महत्व र उपयोगिता पक्कै पनि छ, भन्ने देखिन्छ ।

१.६ अध्ययनको सीमाङ्कन

पूर्वमेची देखि पश्चिम महाकालीसम्म तराई तथा भित्री मधेसमा थारूहरूको बसोवास पाइन्छ । तिनै थारूहरूले बोल्ने भाषालाई थारू भाषा भनिन्छ । थारूहरू पूर्वदेखि पश्चिमसम्म फैलिएका हुनाले सबै ठाउँमा गई भाषिक सर्वेक्षण गरिएको छैन । यसमा थारू भाषामा लेखिएका थारू व्याकरणलाई आधार बनाई अध्ययन गरिएको छ । यो शोधपत्रमा दङ्गौरा थारूहरूले बोल्ने दङ्गौरा भाषाको मात्र अध्ययन गरिएको छ । दङ्गौरा थारूहरू दाङबाट विस्तारै-विस्तारै बसाइसरी सुर्खेत, बाँके, बर्दिया हुँदै कैलाली र कञ्चनपुर जिल्लामा छरिएर रहेका छन् । बसाइसरी गएका हुनाले उनीहरूको भाषामा भने केही परिवर्तन (भिन्नता) भएको देखिन्छ । यस अध्ययनमा थारू भाषामा लेखिएको थारू व्याकरणको आधारमा नै अध्ययन गरिएको छ । यति मात्र नभई यस अध्ययनमा स्तरीय नेपाली भाषाका प्रमुख पक्ष क्रियाहरूको व्याकरणिक कोटिका (क्रियाका कोटि) आधारमा तुलना गरी दुवैमा समानता र भिन्नता देखाइएको छ ।

१.७ अध्ययन विधि

भाषिक अध्ययनको मूल सामग्री भनेका उक्त भाषाका वक्ता नै हुन् । नेपाली भाषाभन्दा फरक भाषाको रूपमा थारू भाषा रहेको हुनाले यसलाई राम्ररी बुझ्न उक्त भाषाको वक्ताहरूको उच्चारणबाट सुन्नुपर्छ । यस शोधपत्रमा दुई किसिमको अध्ययन विधिको प्रयोग गरिएको छ । ती सामग्री सङ्कलन विधि (पुस्तकालीय विधि) र विश्लेषणात्मक विधि हुन् ।

१.७.१ सामग्री सङ्कलन विधि

यस शोधपत्रको अध्ययन कार्य पूरा गर्नका लागि यसको विषयसँग सम्बन्धित विभिन्न पाठ्यपुस्तकहरूको सङ्कलन गरी उक्त पाठ्यपुस्तकहरूको सघन र सूक्ष्म पठन गरी गरिएको छ । यसका लागि पुस्तकालीय विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

१.७.२ विश्लेषण विधि

यो शोधकार्य पूरा गर्नका लागि सङ्कलन गरिएका सामग्रीहरूलाई सूक्ष्म ढङ्गबाट अध्ययन गरी तिनमा देखिएका कमीकमजोरीहरू केलाई नयाँ र यथार्थ ढङ्गबाट विश्लेषण गरिएको छ अर्थात् यसमा व्याकरण विश्लेषण विधिको प्रयोग भएको छ । यसका लागि नेपाली र थारू भाषाका क्रियापदहरूको तुलनात्मक अध्ययनका लागि व्यतिरेकी विश्लेषण विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

१.८ सैद्धान्तिक ढाँचा र शोधविधि

‘नेपाली र थारू भाषाका क्रियापदको तुलनात्मक अध्ययन’ शीर्षक रहेको यो शोधपत्रमा सङ्कलित नेपाली र थारू भाषाका सामग्रीहरूलाई तुलनात्मक रूपमा अध्ययन गरिएको हुनाले यसमा तुलनात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

१.९ शोधपत्रको रूपरेखा

पहिलो परिच्छेद : शोधपरिचय

दोस्रो परिच्छेद : नेपालको भाषिक अवस्था र थारू भाषा

तेस्रो परिच्छेद : क्रिया र यसका प्रकार

चौथो परिच्छेद : नेपाली र थारू भाषाका क्रियापदको तुलना

पाँचौँ परिच्छेद : सारांश र निष्कर्ष

सन्दर्भ सामग्रीसूची

दोस्रो परिच्छेद

नेपालको भाषिक अवस्था र थारू भाषा

२.१ विषयपरिचय

भाषा हरेक देशको पहिचान हो । भाषाका कारण नै नेपालको अरु देश भन्दा फरक पहिचान छ । नेपाल क्षेत्रफलको दृष्टिकोणले हेर्दा सानो भए पनि भाषिक दृष्टिकोणले हेर्दा भाषिक विविधतायुक्त देश हो । यहाँ विभिन्न भाषाभाषीहरूको बसोबास छ । यसकारण यसलाई बहुभाषिक देश पनि भनिन्छ । नेपालको संविधान (२०७२) तथा नेपालको अन्तरिम संविधान (२०६३) मा नेपालमा बोलिने सम्पूर्ण मातृभाषाहरूलाई राष्ट्रभाषाको रूपमा परिभाषित गरिएको छ । तर यो भन्दा पहिलेको संविधानमा नेपाली भाषालाई राष्ट्रभाषा र अन्य भाषाहरूलाई राष्ट्रिय भाषाको संज्ञा दिईएको छ । वि.सं. २०५१ साल भदौ १ बाट रेडियो नेपालले विभिन्न आठ राष्ट्रभाषाहरूमा समाचार प्रसारणको शुभारम्भ गर्‍यो (सर्वाहारी, २०६९ : ९२) । नेपालमा अन्य थुप्रै भाषाहरू छन् तर अध्ययन भएको छैन । त्यसैले यहाँ बोलिने भाषाहरू के कति छन् भन्ने विषयमा पर्याप्त अध्ययन नभए सम्म निक्कै गर्न सकिने स्थिति देखिदैन । राजी, कागते, मनाडी, छन्तेल, ल्होके, आदि भाषाहरूको अध्ययन भएको देखिदैन । वि. सं. २०६८ को जनगणनामा कागते जातिको सङ्ख्या हेर्दा अति न्यून देखिन्छ । त्यसैले माथि उल्लेखित भाषाहरूको पर्याप्त अध्ययन हुन बाँकी देखिन्छ । केही भाषाका वक्ताहरू घट्टो अवस्थामा छन् । नेपालमा जे जति भाषा छन् । तिनको समयमै अध्ययन हुनु आवश्यक छ । नेपालमा बोलिने विभिन्न भाषाहरूको अवस्था बुझ्न यहाँ भाषापरिवारका बारेमा थाहा पाउन जरुरी छ ।

२.२ भाषापरिवार

संसारमा सयौं भाषाहरू बोलिन्छन् । अहिलेसम्म कति भाषा बोलिन्छन् भन्ने बारे प्राप्त मतहरूमा एक रूपता रहेको देखिदैन । हाल संसारमा ६ हजार भाषा उपलब्ध छन् । नेपालमा मात्र १२६ प्रकारका भाषा रहेकोमा ३ भाषा लुप्त भएका छन् । मात्र १२३ भाषा जीवित छन् । यस पछि पनि भाषा लोप हुने तथा नयाँ भाषा जन्मने क्रमजारी छ । ती भाषाहरूबीच देखिने समानता वा असमानताका आधारमा तिनीहरूलाई निश्चित समूह

वा वर्ग भित्र राखिन्छ (गौतम, २०७० : ३५२) । उक्त वर्ग वा समूहलाई नै भाषापरिवार भनिन्छ । संसारमा भाषापरिवारको अध्ययन गरी विभिन्न विद्वानहरूले विभिन्न प्रकारका भाषापरिवारको नामाकरण गरेका छन् । देवीप्रसाद गौतम र प्रेमप्रसाद चौलागाईका भाषाविज्ञानमा उल्लेख भए अनुसार संसारका भाषापरिवारलाई दश परिवारमा वर्गीकरण गरिएको छ । ती यसप्रकार छन् :

- (क) भारोपेलीभाषापरिवार
- (ख) द्रविड भाषापरिवार
- (ग) मलयपोलिनेसियनभाषापरिवार
- (घ) ककेसियालीभाषापरिवार
- (ङ) अस्ट्रिक भाषापरिवार
- (च) जापानीकोरियालीभाषापरिवार
- (छ) युराल-अल्ताइलीभाषापरिवार
- (ज) अमेरिकालीभाषापरिवार
- (झ) चिनियाँ-तिब्बतीभाषापरिवार
- (ञ) अफ्रिकालीभाषापरिवार

माथिउल्लेख गरिएकाभाषापरिवार जस्तै: नेपालमाबोलिने विभिन्नभाषाहरूको समानता र असमानताकाआधारमापनिभाषापरिवार छुट्टयाइएको छ । नेपालमाचार प्रकारकाभाषापरिवार रहेको छ । उक्तभाषापरिवारकाबारेमाजान्नु जरुरी देखिन्छ ।

२.३ नेपालमा बोलिने चार परिवारका भाषा

नेपाललाई भाषिकविविधतायुक्त देशको रूपमा लिइन्छ । यहाँविभिन्नभाषाभाषीकामानिसहरू बस्ने गर्छन् । यसर्थ नेपालबहुभाषिक देश हो । वि.सं. २०६८ को जनगणना अनुसार नेपालमा १२३ ओटा भाषाहरू मुख्यतःभारोपेली, चिनियाँ-तिब्बती, आग्नेलीतथा द्रविड परिवारमाविभाजितभई बोल्ने गरेका छन् । यहाँउल्लेखगरिएकाचार ओटा भाषापरिवारको संक्षिप्तचर्चा तल गरिएको छ :

२.३.१ भारोपेली भाषापरिवार

भारोपेलीभाषापरिवार संसारकै सबैभन्दा ठुलो परिवार हो (गौतम,२०७०:३५४) । यसको नामकरण बारे पनि एकमतपाइदैन । यो भाषा नेपालमापनि ठुलो सङ्ख्यामाबोल्ने गरेका छन् । गौतम र चौलागाईले आफ्नो भाषाविज्ञान नामक पुस्तकमा यस परिवारमाबोल्ने भाषाहरूमा नेपालीभाषालगायत अन्य मैथिली, भोजपुरी, थारू, अवधी, ताजपुरी (राजवंशी), दनुवारी, दरै, कुमाले, माभी, बोटे र चुरेटी भाषालाई उल्लेख गरेका छन् । त्यसैगरी नेपालमाबोल्ने भारोपेली परिवारकाभाषाहरू मोहनराज शर्मा र कृष्णहरि बरालले निम्नानुसार उल्लेख गरेका छन् :

१. नेपाली	२. मैथिली
३. भोजपुरी	४. थारू
५. अवधी	६. ताजपुरी (राजवंशी)
७. दनुवारी	८. दरै
९. कुमाले	१०. माभी
११. बोटे	१२. चुरेटी
१३. उर्दु	१४. हिन्दी
१५. वङ्गाली	१६. मारवाडी
१७. मगही	१८. अङ्ग्रेजी

माथिउल्लेख गरिएकाभाषाहरूमध्ये २०४८ को जनगणनामा बोटे, चुरेटी र मगहीभाषा परेका छैनन् भने २०६८ को जनगणनामा देखिएका छन् ।

२.३.२ भोट-बर्मेली भाषापरिवार

चिनियाँ-तिब्बती परिवारकाभाषाहरू दुई भागमाविभाजनगरिएका छन् । जसमध्ये एउटा हो चिनियाँ र अर्को भोट-बर्मेली । भोट-बर्मेलीभाषा नेपाल र तिब्बतमाबोल्ने

गरिन्छ । चिनियाँतिब्बतीभाषापरिवारलाई एकाक्षरी भाषापरिवार पनि भनिन्छ (तिवारी, १९७१ : ९८) । नेपालमाबोलिने भोट-बर्मेली परिवारकाभाषाविभिन्नविद्वानहरूले विभिन्नप्रकारले उल्लेख गरेका छन् :

नदनकुमार पौडेलले आफ्नो स्नातकोत्तरको शोधपत्रमा योशियो निशीले उल्लेख गरेकाभाषालाई यसरी प्रस्तुत गरेका छन् :

१. राउटे (राज)	२. खाम
३. लिम्बु	४. काइके
५. छत्तेल	६. मगर
७. थकाली - थाक्से	८. माफा
९. स्याङ	१०. गुरुङ
११. भ्रामु	१२. चेपाङ
१३. घले	१४. नार
१५. मनाङ	१६. हायु (वायु)
१७. सुनुवार	१८. थामी
१९. नेवारी	२०. मानाङ मुर्मी
२१. बाहिङ (रुम्दाली)	२२. थुलुङ
२३. खालिङ	२४. फाङदुवाली
२५. जेरुङ	२६. तिलुङ
२७. चौरस्या (उम्बुले)	२८. दुमी
२९. कोही	३०. कुलुङ
३१. चुक्वा	३२. नाछिरिङ (बाङदेल)
३३. चाम्लिङ	३४. पोल्मावा
३५. पुमा	३६. साङपाङ

३७. पुर्वी मेवाहाड	३८. पश्चिमी मेवाहाड
३९. वान्तावा	४०. दुडमाली
४१. वालिड	४२. याम्फु
४३. याम्फे	४४. याक्खा
४५. लुम्बा-याक्खा	४६. छिन्ताड
४७. उत्तरी लोरोहाड	४८. दक्षिणी लोहोरोड
४९. बेलाहारे	५०. आठपहरिया
५१. छुलुड	५२. मुगाली
५३. साम	५४. छथरे लिम्बु
५५. लिङ्खिम	५६. लेप्चा
५७. धिमाल	५८. टोटो (तोतो)

यसैगरी गौतम र चौलागाईले नेपालमाबोलिने भाषाहरूमातामाङ्गी, नेवारी, मगर, राई, किराती, लिम्बु, गरुडी, शेर्पेली, चेपाङ्गी, थामी, धिमाली, थकाली, जिरेली, मेचे, सुनुवारी (वायू), व्यासी, राउटे, पहरी, तिब्बती, लेप्चा, दुरा, राजी, कागते, मनाडी, खाम, कैके (कायके), कुसुण्डा, घले, बुजाल, आदिउल्लेख गरेका छन् (गौतम, २०७०) ।

मोहनराजशर्मा र कृष्णहरि बरालले उल्लेख गरेकाबुजाल, ल्होमी, बाहिड, बुङ्गलाभाषा(शर्मा, २०५०: १४२-१४७) र देवीप्रसादगौतमले उल्लेख गरेकातामाङ्ग, शेर्पा, जिरेल, व्यासी, मेचे, राजी, कागते, पहरी, दुरा, तिहुरोङ्ग, डोल्पा, तिब्बती, ल्होके, पोडयोङ्ग, कोइ र कुसुण्डा भाषापनिनिशीले उल्लेख गरेको अध्ययनमा परेका छैनन् ।

२.३.३ द्रविड भाषापरिवार

नेपालमाबोलिने विभिन्नचार भाषापरिवार मध्येको एउटा महत्वपूर्ण भाषापरिवार हो- द्रविड परिवार । यस परिवारकाभाषाहरू मुख्य रूपमाभारत र श्रीलङ्कामाबोलिन्छन् । नेपालमा यस परिवार अन्तर्गत एउटा मात्रभाषा पर्दछ । त्यो भाषाहो भाँगड । यसलाई धाँगर

वा धाँगड भाषापनि भनिन्छ (गौतम, २०७०:३५६) । वि.सं. २०५८ र २०६८ को जनगणना अनुसार यस परिवार अन्तर्गत किसानभाषालाई पनि उल्लेख गरिएको छ ।

२.३.४ आग्नेय भाषापरिवार

आग्नेय परिवारको भाषाहरूलाई भारत वर्षको सर्वप्राचीनभाषाका रुपमालिने गरिन्छ । यो परिवारमा मुण्डा भाषापनि पर्दछ । मुण्डा भाषाको मुख्य क्षेत्र भारत हो (तिवारी, १९७१ : १०६) । नेपालमा आग्नेय परिवारको एक मात्र सतार वा सन्थालभाषाबोलिन्छ । यसको मूलथलो भ्जापा र मोरङ हो । भारतमा यिनीहरूलाई सन्थालभनिएको पाइन्छ । वि.सं. २०४८ को जनगणना अनुसार सतार वा सन्थालभाषालाई भिन्ना-भिन्नै रुप देखाएको छ । सतारलाई मातृभाषाको रुपमा बोल्ने वक्ताको सङ्ख्या ०.१४ प्रतिशत र सन्थालको ०.०४ प्रतिशत रहेको छ । त्यसैगरी २०५८ र २०६८ को जनगणनामा यीदुवै भाषालाई एउटै भाषाको रुपमा स्वीकारिएको छ जसको वक्ता ०.१८ प्रतिशत रहेको छ (गौतम, २०७० : ३८४) ।

नेपालका केहीभाषाहरूको तुलनात्मक अवस्था राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार तल प्रस्तुत गरिएको छ :

क्र.सं.	भाषा	बोल्नेको सङ्ख्या	प्रतिशत
१	नेपाली	१,१८,२६,९५३	४४.६४
२	मैथिली	३०,९२,५३०	११.६७
३	भोजपुरी	१५,८४,९५८	५.९८
४	थारू	१५,२९,८७५	५.७७
५	तामाङ	१३,५३,३११	५.११
६	नेवार	८,४६,५५७	३.२०
७	मगर	७,८८,५३०	२.९८
८	अवधी	५,०१,७५२	१.८९
९	बान्तवा	१,३२,५८३	०.५०
१०	गुरुङ	३,२५,६२२	१.२३

११	लिम्बु	३,४३,६०३	१.३०
१२	बज्जिका	७,९३,४१६	२.९९
१३	उर्दू	६,९१,५४६	२.६१
१४	राजवंशी	१,२२,२१४	०.४६
१५	शेर्पा	१,१४,८३०	०.४३
१६	हिन्दी	७७,५६९	०.२९
१७	चाम्लिङ	७६,८००	०.२९
१८	सन्थाली	४९,८५८	०.१९
१९	चेपाङ	४८,४७६	०.१८
२०	दनुवार	४५,८२१	०.१७
२१	उरौँ/उराँव	३३,६५१	०.१३
२२	सुनुवार	३७,८९८	०.१४
२३	बङ्गला	२१,०६१	०.०८
२४	राजस्थानी	२५,३९४	०.१०
२५	माझी	२४,४२२	०.०९
२६	थामी	२३,१५१	०.०९
२७	कुलुङ	३३,१७०	०.१३
२८	धिमाल	१९,३००	०.०७
२९	अडिगका	१८,५५५	०.०७
३०	याक्खा	१९,५५८	०.०७
३१	थुलुङ	२०,६५९	०.०८
३२	साम्पाङ	१८,२७०	०.०७
३३	भुजेल	२१,७१५	०.०८
३४	दराई	११,६७७	०.०४
३५	अन्य	१८१९२१९	६.८८
जम्मा		२,६४,९४,५०४	१००.००

(स्रोत : २०६८ को जनगणना अनुसार, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग)

माथि प्रस्तुत गरिएको तथ्याङ्कमा विभिन्न भाषाभाषीहरूको सङ्ख्याका आधारमा हेर्दा थारू भाषा क्रमशः नेपाली, मैथिली, भोजपुरी पछि चौथो स्थानमा रहेको छ । यसबाट प्रष्ट हुन्छ थारू भाषा नेपालको एउटा महत्त्वपूर्ण भाषा हो । अझ गहिरिएर हेर्दा उक्त तालिकामा नेपालमा भारोपेली परिवारका भाषाहरू नै सबभन्दा बढी जनसङ्ख्याले बोल्ने गर्दछन् भन्ने कुरा प्रष्ट हुन्छ ।

२.४ नेपाली भाषा

नेपालमा बोलिने विभिन्न भाषाहरू मध्येको एउटा भाषा नेपाली हो । यो भाषा नेपालमा सबैभन्दा बढी वक्ता भएको भाषा हो । यो भाषा भारोपेली परिवार अन्तर्गत पर्दछ । यो भारोपेली परिवारको संस्कृत, प्राकृत र अपभ्रंश हुँदै विकसित भएको भाषा हो । यसको प्रथम प्रयोग कर्णाली अञ्चलको जुम्ला जिल्लाको सिंजादराका खस राजा (एकारौं शताब्दी) हरूबाट भएको हो । यसै कारणले यसलाई खस भाषा वा खस कुरा पनि भनिन्छ (गौतम, २०७० : ३७१) । यो भाषा नेपालको राष्ट्रभाषा, सञ्चारको भाषा, शिक्षणको माध्यम भाषा, जनसम्पर्कको भाषाका रूपमा रहनुका साथै साहित्य रचनाका दृष्टिले अन्य भाषा भन्दा सम्पन्न भाषाको रूपमा रहेको छ ।

वि.सं. २०५८ सालको जनगणना अनुसार यस भाषालाई मातृभाषाको रूपमा बोल्ने वक्ताको सङ्ख्या ४८.६ प्रतिशत रहेको थियो भने २०६८ को जनगणना अनुसार ४४.६ प्रतिशत रहेको छ (गौतम : २०७०, ३७१) । यसका वक्ताहरू पूर्वमेची देखि पश्चिम महाकालीसम्म र उत्तर हिमालदेखि दक्षिण तराई र भारत, बर्मा आदि विदेशका विभिन्न भू-भाग सम्म फैलिएका छन् । यो भाषाको आफ्नै भाषिक व्यवस्था रहेको छ ।

२.५ थारू जाति र भाषा

नेपालमा भएका विभिन्न जातिहरू मध्येको एउटा मुख्य जाति हो थारू जाति । थारू जाति खासगरी विश्वका दुई मुलुक भारत र नेपालका सीमावर्ती क्षेत्रहरूमा निवास गर्ने एक जाति हो । नेपालको पूर्व मेचीदेखि पश्चिम महाकालीसम्मका सम्पूर्ण तराई, भाबर एवं दून प्रदेशहरूमा, भारतको उत्तर प्रदेशका सीमावर्ती क्षेत्रहरू पिलीभीत, नैनीताल, गोण्डा, जीति, बहराइच एवं गोरखपूर जिल्ला तथा विहार राज्यको ऐतिहासिक स्थल चम्पारन जिल्लामा

थारू जातिको घना आवादी छ । कुनै कालमा भारतका यी स्थानहरू नेपाल अधिराज्यमा नै रहेका थिए (थारू, २०६९ : २६) ।

माथि उल्लेख गरिएका आधारमा हेर्दा थारू जातिको बसोबास विभिन्न स्थानमा भएको देखिन्छ । त्यसैले थारूहरू नेपालको पनि ठुलो क्षेत्र ओगटेका छन् । यो नेपालको चौथो स्थानमा रहेका छ । थारू कस्तो जाति हो ? र तिनीहरूको भाषा कस्तो छ ? या उनीहरूको आफ्नै भाषा छ या छैन ? भन्ने जस्ता थुप्रै प्रश्नहरू उठ्छ । प्रश्न उठ्नु स्वभाविक पनि हो । यस अध्यायमा यिनै प्रश्नहरू माथि छलफल गरिएको छ । यी प्रश्नहरू माथि छलफल गर्नुभन्दा पहिले थारू शब्दको उत्पत्ति र अर्थ बारे चर्चा गर्नु आवश्यक देखिन्छ ।

२.५.१ थारू शब्दको व्युत्पत्ति र अर्थ

कुनै वस्तुको पहिलो परिचय नाम हो । यहाँ थारू पनि एउटा नाम हो । कुनै जातिको नाम । तर यतिले यसको सम्पूर्ण परिचय प्राप्त गर्न सकिदैन । यहाँ 'थारू' शब्दको उत्पत्ति कसरी भयो ? अर्थात् 'थारू' नाम कसरी रहन गयो भन्ने कुरा महत्त्वपूर्ण छ । विभिन्न विद्वानहरूको मत हेर्दा 'थारू' नाम कसरी रहन गयो भन्ने विषयमा विविधता पाइन्छ । यही हो भन्ने ठोस प्रमाण कसैले पनि दिन सकेको देखिदैन । यसकारण यो विवादास्पद देखिन्छ । तर पनि यसको बारेमा विभिन्न विद्वान, बुद्धिजीवी, स्रष्टा, इतिहासकार, अनुसन्धानकर्ता, प्राध्यापक तथा लेखकहरूले आ-आफ्नो तर्क, विचारहरू प्रस्तुत गरेका छन् । तर तिनका मतमा एकरूपता पाइँदैन । 'थारू' शब्दको उत्पत्तिको यस्तो विवाद त छँदैछ, अझ यसको अर्थका बारेमा भन विवाद देखिन्छ । गोपाल दहितले 'थारू' शब्द बुद्धको युग, शाक्य र कोलिया वंशजको समयभन्दा अगाडि प्रयोगमा नआएको भन्दै थारू बुद्धका सन्तान हुन् (दहित, २००९ : ६) भनी विभिन्न प्रमाण सहित आफ्नो तर्क प्रस्तुत गरेका छन् ।

यसैक्रममा थारू जातिको नामकरण तथा थारू शब्दको उत्पत्ति र यसको अर्थका बारेमा केही विद्वानहरूले रोचक प्रसङ्गद्वारा प्रस्तुत गरेका छन् । ती यसप्रकार छन् :

जे.सि. नेस्फिल्डले थारूको पूर्वरूप 'थारू' हो भनेका छन् जसको अर्थ 'जङ्गलको मान्छे' हुन्छ (नेस्फिल्ड, १९५५ : ११५) भनेका छन् । त्यसैगरी टेकनाथ गौतमले योगी नरहरिनाथले उल्लेख गरेको कुरालाई यसरी लेखेका छन् - " 'थारू' शब्द संस्कृतको 'स्थानु'

या 'स्थास्नु' शब्दबाट बनेको हो (गौतम, २०४४ : १) ।"त्यसैगरी कसैले बुद्ध धर्मको एउटा शाखा 'स्थेर' बाट बनेको ठान्दछन् । जनकलाल शर्माका अनुसार शाक्य वंशहरूमा स्थाविरवादी सम्प्रदायका मानिसहरू 'स्थाविर' कहलिनथे यसैको विकृत रूप 'थारू' भएको हो । टेकनाथ गौतमका अनुसार 'थारू' शब्द संस्कृतबाट आएको हो भनेका छन् । उनले भने अनुसार संस्कृत व्याकरणमा 'थर्व' धातु पुलिङ्ग एकवचनमा 'थर्वा' बहुवचनमा 'थर्वाण' र स्त्री लिङ्गमा 'थर्वणी' प्रयोग हुन्छ । यसरी 'थर्वा' बाट 'थारू' र 'थर्वणी' बाट 'थरुनी' भएको हो । 'थर्वा' को अर्थ एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा सर्ने, स्थायी घरबास बनाएर नबस्ने (गौतम, २०४४ : १-३)" हो पनि भनेका छन् । त्यसैगरी गोविन्द आचार्यले मगर भाषामा प्रचलित 'थारा' शब्दको अर्थ प्रस्ट पाउँदा थारू शब्द वा थारू जातिको नामकरण सम्बन्धमा एउटा रोचक प्रसङ्ग प्रस्तुत गरेका छन् - उनका अनुसार "मगर भाषामा 'थारा' शब्दले समथर ठाउँ भन्ने जनाउँछ । थारूहरू समथर भागमा बस्न रुचाउँछन् । त्यसैले 'थारा' मा बस्न रुचाउनेलाई 'थारू' भनिनु स्वभाविक छ । यस प्रसङ्गलाई बल पुऱ्याउने मगर संस्कृतिमा अर्को एउटा सन्दर्भ पनि पाइन्छ । मगर भाषामा 'था' को अर्थ 'हराएको' र 'रू' को अर्थ 'मानिस' हुन्छ । यसबाट 'थारू' मगर समुदायबाटै छुट्टीएर हिँडेको मानिस हो की भन्ने पनि देखाउँछ (आचार्य, २०६३ : ८)" भनेका छन् । "‘थारू’ शब्दको उत्पत्ति ‘स्थाविर’ शब्दबाट भएको जुन शब्द बुद्ध धर्मसँग सम्बन्धित छ (दहित, २००९ : ८)" भनि गोपाल दहितले आफ्नो तर्क दिएका छन् । त्यसैगरी कसैले "थारूहरू तराईका आदिवासी भएकोले 'तराई' शब्दबाट, कसैले बुद्ध धर्मको एक शाखा स्थेरवादको 'स्थेर' बाट, कसैले 'स्थुर' शब्दबाट, कसैले रैथाने अर्थको 'ठालु' शब्दबाट, कसैले 'थरी' (ग्राम प्रमुख) शब्दबाट, कसैले आएर बस्नु भन्ने अर्थमा 'टहरे' शब्दबाट, कसैले पर्खने अर्थमा 'टहरूवा' शब्दबाट मान्छन् भने धेरैले भारतको सिन्ध र राजस्थानका बीचको 'थार' लेखिने मरुभूमिबाट मान्छन् (थारू, २०६९ : २७-२८)" भन्ने कुरा पनि "श्याम" थारूले प्रस्तुत गरेका छन् । दीपक चौधरीले पनि आफ्नो पुस्तकमा चेमजोङ्को भनाईलाईलेखेका छन्-"थारूहरू कोच किरातका सन्तान हुन्" । त्यसैगरी उनले गुणरत्ने (सन् २००२) को भनाई पनि प्रस्तुत गरेका छन् : "थारूहरूको मूल उत्पत्ति क्षेत्र स्पष्ट छैन । त्यस्तो कुनै प्रमाण छैन की थारूहरू एकै पुर्खाका सन्तति हुन, धेरै समूहहरू हजारौं वर्षदेखि तराईमा आए र थारू समुदायका रूपमा देखिए" (दीपक, २०७१ : १५२) ।

संस्कृतको 'स्थाल' प्राकृतमा 'थार = ठार' बन्यो । नेपाली भाषामा यही 'ठार' को सघोष अल्पप्राण 'र' ध्वनि सघोष अल्पप्राण 'ल' ध्वनिमा परिवर्तन भयो र 'उ' प्रत्यय लागि (ठालु+उ=ठालु) 'ठालु' बन्यो र थारू भाषामा यही 'ठार' मा 'उ' प्रत्यय लागि(ठार+उ=ठारु) बन्यो । पछि आएर आर्यहरूले ' ठारु' को 'ठ' अघोष महाप्राण ध्वनिलाई 'थ' अघोष महाप्राण ध्वनिमा परिणत गरी 'थारू' प्रयोग गरे र यसरी संगोत्री ध्वनि संगोत्रमा परिवर्तन हुनु भाषिक परिवर्तन हो (पौडेल, २०५२ : १३) भनी थारू शब्दको प्रयोग र अर्थलाई स्पष्ट पारेका छन् ।

दाड उपत्यका लगायत दाडबाट अन्यत्र बसाइ सरेर गएका दड्गौरा थारूहरूले 'ठारु' शब्दको प्रयोग गर्दछन् । थारू जातिमा पत्तिले आफ्नो पतिलाई सम्बोधन गर्दा 'ठर्वा' र पतिले आफ्नो पत्तिलाई बोलाउँदा 'जन्नी' शब्दको प्रयोग गर्दछन् । त्यसैगरी समग्र लोग्ने मान्छेलाई सम्बोधन गर्दा 'ठारु मनै' र सम्पूर्ण स्वास्नी मान्छेलाई सम्बोधन गर्दा 'जन्नी मनै' भनी प्रयोग गर्दछन् ।

यसरी विभिन्न विचारहरूबाट थारू शब्दको उत्पत्ति वा अर्थको बारेमा केही जानकारी पाइन्छ । यति जानकारी पश्चात यी जातिको मूल बासस्थान र यिनीहरू नेपालका बासी हुन् या अन्यत्रबाट नेपालमा आएका हुन र यिनीहरूको प्रसार कहाँ-कहाँसम्म भएको छ भन्ने बारे जान्नु आवश्यक देखिन्छ ।

२.५.२ थारूहरूको मूलस्थान तथा प्रसार

नेपालको जनसङ्ख्याको हिसाबले हेर्दा थारूहरू मगरपछिको चौथो बढी सङ्ख्या भएको जाति हो । थारूहरूलाई नेपालका आदिवासी मानिन्छ । यिनीहरू बसोबास गर्ने स्थललाई थरुहट भनिन्छ (उपाध्याय, २०७२ : ८९) । तर थारूहरूको मूल स्थान कहाँ हो, उनीहरू कहाँबाट आए र कहाँ-कहाँ बसेका छन् भन्ने बारेमा विभिन्न विद्वानहरूको भिन्ना-भिन्नै मत देखिन्छ । तिनीहरूमा मतैक्यता देखिदैन । यहाँ थारू जातिको मूलबासस्थान र तिनीहरूको प्रसारका बारेमा चर्चा गरिएको छ ।

शेखर सिंह गौतमका अनुसार पूर्वकालमा थारूहरू भारतको कोशल प्रदेशबाट नेपाल प्रवेश गरेका हुन् (गौतम, २०२५ : २४६) । त्यसैगरी मेदिनी प्रसाद शर्माले चितौर (भारत) मा मुसलमानहरूको आक्रमण भएपछि राजपुतहरूले १२ औं शताब्दीतिर नेपाल पसेका हुन् (शर्मा, २०६४ : २) भनेका छन् । कृष्णराज सर्वाहारीले दड्गौरा थारूहरूको मुख्य

बसोबासको क्षेत्र दाडदेउखुरी, बाँके, बर्दिया, कैलाली, कञ्चनपुर र सुर्खेत गरी ६ जिल्ला हो (सर्वाहारी, २०६९ : ८३) भनेका छन् । अन्य थारूहरू पूर्वतिरका विभिन्न जिल्लामा छरिएर रहेका छन् । राजाराम सुवेदीका अनुसार वि.सं. १२०० मा दाडका राजा दङ्गीशरणले राज्य सञ्चालन गरेको र उनी थारूहरूको राजाका रूपमा परिचित रहेको त्यसैले थारूहरू नेपालको पुराना आदिवासी हुन (सुवेदी, २०६२) भनेका छन् । गोपाल दहितले नेपालका पुराना आदिवासी थारू हुन् र उनीहरू मुख्य रूपमा नेपालको तराई र भित्री तराईमा बसोबास गरेका छन् (दहित, २००९:१७) भन्ने कुरा उल्लेख गरेका छन् ।

फनि 'श्याम' थारूले प्राचीन समयमा थारूको बसोबास पूर्व कोशी देखि पश्चिममा शारदा नदीको बीच भागमा थियो । हाल यी जातिको बसोबास नेपालका मुख्यतः भूपा, मोरङ, सुनसरी, सप्तरी, सिराहा, उदयपुर, महोत्तरी, धनुषा, सर्लाही, रौटहत, बारा, पर्सा, मकवानपुर, चितवन, नवलपरासी, रुपन्देही, कपिलवस्तु, दाङ, बाँके, सुर्खेत, बर्दिया, कैलाली, कञ्चनपुर आदि जिल्लामा (थारू, २०६९:४७) रहेको बताएका छन् ।

त्यसैगरी डोरबहादुर बिष्टका अनुसार थारूहरू भारतका मुसलमानहरूको आक्रमणपछि बाह्रौं शताब्दीमा नेपाल पसेका हुन् (बिष्ट, १९८०: ११९) । तर डोरबहादुर बिष्ट र मेदिनीप्रसाद शर्माको भनाइ रामप्रसाद रायको भनाईले खण्डन गर्छ । उनका अनुसार "दाङ उपत्यकामा अत्यन्त प्रतापी राजा दडी भुसाइ थारू थिए । 'दडी भुसाइ' नामाङ्कित मुद्रा नेपालको मधेशमा मात्र नभई भारतका गोण्डा, गोरखपुर, बहराइच, चम्पारन, दरभंगा, पूर्वीया आदि जिल्लामा समेत प्रचलित थिए । दाङको धमौरीमा दडी भुसाइ थारू राजाको राजमहल थियो" भन्ने कुरा पौडेलले आफ्नो अध्ययनमा समेटेका छन् (पौडेल, २०५२:१४) । त्यसैगरी डोरबहादुरले थारूहरू आदिकालदेखि नै तराईको जङ्गली भागमा बसिआएका मानिस हुन् (२०७१ : ८९) भनेका छन् । बाबुराम आचार्यले पनि थारूहरूबारे अध्ययन गरेका छन् । उनका अनुसार "थारूहरू नेपालका आदिवासी हुन् (आचार्य, २०२९: २७-३३) ।"

यसरी विद्वानहरूका विभिन्न मतलाई हेर्दा थारूहरू भारतबाट आएका हुन् भन्ने भनाई भए तापनि धेरै मतहरूले यिनीहरू नेपालकै बासी हुन् भन्ने कुरा प्रष्ट हुन्छ । हालको अवस्था हेर्ने हो भने पनि थारूहरू दाङ उपत्यका लगायत त्यहाँबाट नेपालको पूर्वी, पश्चिमी तथा दक्षिणी क्षेत्रतिर फैलिएका हुन् भन्ने निष्कर्ष देखिन्छ ।

२.५.३ थारू भाषा

नेपालमा बोलिने विभिन्न भाषाहरूमध्येको एउटा महत्त्वपूर्ण भाषा हो-थारू भाषा । यो भाषा थारू समुदायमा बोलिने भाषा हो । अर्थात् थारू जातिले बोल्ने भाषालाई थारूभाषा भनिन्छ । अंशुवर्माको समयको चाँपा गाउँको शिलालेखमा थारू शब्दको उल्लेख पाइएको हुँदा थारूहरू नेपालका प्राचीन जाति भएको सिद्ध भए अनुरूप थारू भाषा पनि नेपालको प्राचीन भाषाका रूपमा रहेको कुरा ज्ञात हुन्छ । यसको सम्बन्ध मूलतः मागधेली प्राकृतसँग रहेको छ (गौतम, २०७०:३७१) । थारूहरू नेपालको तराई क्षेत्रको पूर्वी भागदेखि पश्चिम कञ्चनपुरसम्मका विभिन्न जिल्लामा विशेषतः भित्री मधेशमा छरिएर बसोबास गर्दछन् । यिनीहरूको भाषालाई थारूवानी, थारूबोली, थरुहटी आदि जस्ता अनेक नामले पुकारिए तापनि 'थारू भाषा' नै विशेष प्रचलित छ ।

थारू भाषाप्रति विभिन्न खालका असहमति जनाउने विचार पनि आएको देखिन्छ । त्यस्ता केही विचारहरू यसप्रकार रहेका छन् :

नगेन्द्र शर्माले थारूहरूका आदिपुरुष मङ्गोल जातीय वा तिब्बत-बर्मेली हुनु सम्भव छ भन्दै थारूलाई ब्रज भाषाको संज्ञा दिँदै हिजोआज हिन्दी, भोजपुरी, अवधी आदि भाषाको प्रशस्त सम्मिश्रण पाइन्छ भन्ने कुरा उल्लेख गरेका छन् (शर्मा, २०६३ : ५२) । त्यसैगरी बाबुराम आचार्यले थारूहरूले प्रारम्भमा किराँती भाषा नै बोल्दथे (आचार्य, २०२९:२३-२७) भनेका छन् । त्यसैगरी फनि श्याम थारूले तुलसी दिवसको कुरालाई यसरी प्रस्तुत गरेका छन् : “प्राकृत, भोजपुरी, मागधी भाषा आदि मिश्रित थारू जातिको भाषा आफ्नै किसिमको छ (थारू, २०६९ : १०९)।”

यसैगरी नदनकुमार पौडेलले खरालको अध्ययनमा उल्लेख भए अनुसार प्रफुल्ल कुमार सिंहका विचारमा छिमेकी भारतीय सरह क्षेत्र अनुसार मैथिली, भोजपुरी र अवधी बोल्ने थारूहरूको आफ्नो पृथक भाषा छैन भनेका छन् ।

माथि प्रस्तुत गरिएका मतहरू थारू भाषा अरु भाषाको प्रभावबाट जन्मेको हो भन्ने कुरालाई प्रमाणित गरेको छ भने केही मतहरू यस्ता छन् जो थारू भाषा एउटा छुट्टै भाषा हो भन्ने कुरा स्वीकार्ने पनि गरेका छन् । त्यस्ता मतहरू यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ :

बालकृष्ण पोखरेलले थारू भाषाको अध्ययन गर्ने क्रममा उनले पूर्वी थारूलाई मागधी र पश्चिमी थारूलाई अर्धमागधी शाखा अन्तर्गतको भाषा मानेका छन् (पोखरेल, २०२२) ।

त्यसैगरी तेजनारायण पञ्जियारले “प्राचीन कालदेखि बसोबास गर्दै आएका थारूहरूको आफ्नै भाषा छ (पञ्जियार, २०४९ : २३-२५)” भनेका छन् ।

वि.सं. २०५८ सालको जनगणना अनुसार थारू भाषालाई मातृभाषाका रूपमा बोल्नेको सङ्ख्या ५.८६ प्रतिशत रहेको छ भने वि.सं. २०६८ को जनगणना अनुसार ५.८ प्रतिशत रहेको छ । थारू भाषा देवनागरी लिपीमा लेखिन्छ । बोलिन्छ ।

२.५.३.१ थारू भाषाका भाषिका तथा उपभाषिका

भाषा परिवर्तनशील हुन्छ । एउटा भनाइ छ नि प्रत्येक दश कोशको फरकमा एउटै भाषामा पनि भेद देखिन्छ । यही भनाइ अनुसार थारू भाषा पनि टाढा रहन सक्दैन । थारू भाषाभाषिको बसोबास नेपालको पूर्व मेची देखि पश्चिम महाकालीसम्मका विभिन्न जिल्लामा छरिएर रहेको छ । त्यसैले उनीहरूको भाषामा भिन्नता देखिनु स्वभाविक मानिन्छ ।

“गणेश खरालले पूर्वी, मध्यपश्चिमी र पश्चिमी गरी थारू भाषालाई तीन भागमा वर्गीकरण गरेका छन् भने महेश चौधरीले सोही वर्गीकरणलाई टुक्र्याउँदै पूर्वी भेदलाई मोरङ्गिया, सप्तरीया तथा राजवंशीया, मध्यपश्चिमी भेदलाई चितवनी र नवलपुरिया तथा पश्चिमी भेदलाई दडगौरा, देउखुरिया, देशाउरी, कठरिया र राना भनी वर्गीकरण गरेका छन् (सर्वाहारी, मातृभाषा-१:८२)” भन्ने कुरा सर्वहारीले आफ्नो लेखमा प्रस्तुत गरेका छन् ।

यहाँ पौडेलले थारू जातिका विभिन्न भाषिका तथा उपभाषिकाहरूलाई प्रस्तुत गरेका छन् जुन वर्गीकरण खरालले गरेका हुन् (पौडेल, २०५२:१७-२०) । यसको संक्षिप्त चर्चा तल गरिएको छ :

(क) पूर्वी थारूभाषिका

(ख) मध्य-पश्चिमी थारूभाषिका

(ग) पश्चिमी थारूभाषिका

(क) पूर्वी थारूभाषिका

पूर्वी थारूभाषिका भनेको नेपालको पूर्वी तराईमा बोलिने थारू बोली हो । यो भाषिकालाई ‘मोरङ्ग-सप्तरीया’ पनि भनिन्छ । यस भाषिकाका तीन ओटा प्रमुख उपभाषिकाहरू छन् । ती हुन् : मोरङ्गिया, सप्तरीया र राजवंशीया । यी उपभाषिकाका छोटो परिचय तल दिइएको छ ।

(अ) मोरडिया उपभाषिका

यो उपभाषिका मुख्य रूपमा मोरङ र सुनसरीमा प्रचलित छ । यसमा सप्तरिया उपभाषिकामा भै मध्य स्वरागम प्रक्रिया बढी देखिन्छ । जस्तै : आइँख, पाइन् (आँखा, पानी) । क्रियापदमा छे, छी, छल, छै, छियै, छियौ, हैन् आदि प्रत्यय जोडिन्छन् ।

(आ) सप्तरिया उपभाषिका

पूर्वा थारूभाषिका अन्तर्गतको एउटा उपभाषिका सप्तरिया उपभाषिका पनि एक हो । यो खासगरी सप्तरी, महोत्तरी, धनुषा र सर्लाही जिल्लामा बोलिन्छ । यी उपभाषिकामा नामिक पद र क्रियावाची शब्द ध्वनिमा स्वरागमको प्रक्रिया बढी हुन्छ । जस्तै : आइँख (आँखा), चाइर (चार), जाइत (जात) आदि । क्रियापदको अन्तमा छै, च्यै, चियै, के, छेले, हेतै, हेवे, रहे आदि प्रत्यय जोडिन्छन् ।

(इ) राजवंशीया उपभाषिका

यस उपभाषिकामा मोरडिया र सप्तरिया उपभाषिकाका भाषिक विशेषता पाइन्छ भने खासगरी राजवंशी भाषाको पर्याप्त प्रभाव भेटिन्छ । यो झापा जिल्लामा प्रचलित उपभाषिका हो ।

(ख) मध्यपश्चिमी थारूभाषिका

पूर्वी थारूभाषिका र पश्चिमी थारूभाषिकाको बीच भागमा बोलिने थारूभाषिकालाई मध्यपश्चिमी थारूभाषिका भनिन्छ । यो भाषिका खासगरी चितवन, बारा, पर्सा, रौटहट र नवलपरासी जिल्लामा बोलिन्छ । यो भाषिकामा पनि दुई प्रमुख उपभाषिका देखिएका छन् । ती हुन् : चितवनिया र नवलपुरिया ।

(अ) चितवनियाँ उपभाषिका

चितवनियाँ थारू उपभाषिका नेपालको चितवन जिल्लामा बोलिन्छ । यस उपभाषिकाको बोलीमा वा बोल्दा वर्तमान कालको क्रियापदान्तमा बडिय, बड्इ, बडह, बडिहे, बडहिं, बडहुं, बडि आदि सहायक क्रियापदहरूको प्रयोग हुन्छ । त्यसैगरी भुतकालिक क्रियाको अन्तमा मैलिय, मेलइ, मेलहि, हलिय, हलहिं, हलहुं आदि र भविष्यत् कालको क्रियापदमा हविहे, हवय, हवह, हवहि, हवह, हवि, हवहुं, आदि सहायक क्रियापदहरूको प्रयोग गरिन्छ ।

(आ) नवलपुरिया उपभाषिका

नवलपुरिया उपभाषिका नवलपरासी जिल्लामा प्रचलित भाषिका हो । यस उपभाषिकामा वर्तमानकालिक क्रियापदको अन्तमा सइ, तइ, बहूँ आदि सहायक क्रिया जोडिन्छन् । त्यसैगरी भूतकालिक क्रियापदको पछाडि क, इलिय, ठ र आज्ञावाची क्रियामा हिन, प्रत्यय जोडिन्छ । चितवनियाँ उपभाषिकाका क्रियापद पनि यसमा प्रयोग हुन्छन् । यसमा प्रायः सिन् प्रत्यय जोडिएका क्रियापदको प्रयोग हुन्छ ।

(ग) पश्चिमी थारूभाषिका

नेपालको पश्चिम क्षेत्रमा बोलिने भाषिकाहरू पश्चिमी थारूभाषिका अर्न्तगत पर्दछन् । खासगरी यो थारूभाषिका नेपालको दाङ-देउखुरी, सुर्खेत, बर्दिया, बाँके, कैलाली र कञ्चनपुर जिल्लामा बोलिन्छन् । यी जिल्लाहरूमा बोलिने थारूभाषिकाहरूको आ-आफ्नै विशेषता बोकेका पाँच प्रकारका उपभाषिकाहरू छन् । ती उपभाषिकाहरू हुन् : दङ्गौरा, देउखुरिया, कञ्चनपुरिया, कठरिया र देशौरै । यी उपभाषिकाको संक्षिप्त परिचय तल दिएको छ ।

(अ) दङ्गौरा उपभाषिका

खासगरी दाङमा बोलिने भाषालाई दङ्गौरा भाषा भनिन्छ । यसको मुख्य क्षेत्र भनेको दाङ नै हो । वक्ताका हिसाबले हेर्दा दङ्गौरा भाषा पहिलो स्थानमा आउँछ । दाङबाट बसाइसरेर मानिसहरू विभिन्न क्षेत्रमा गएर बसेका छन् जसले दङ्गौरा भाषाको प्रयोग नै गरिरहेका छन् । दाङका मानिसहरू खासगरी बाँके, बर्दिया, कैलाली, कञ्चनपुर, रुपन्देही तथा कपिलवस्तुमा छरिएर रहेका छन् ।

(आ) देउखुरिया उपभाषिका

दाङ जिल्लामा दुईओटा उपत्यका पर्दछन्, एउटा दाङ र अर्को देउखुरी । खासगरी देउखुरी उपत्यकामा बोलिने भाषालाई देउखुरी भाषा भनिन्छ । देउखुरिया उपभाषिका भने देउखुरी उपत्यका र कपिलवस्तुका केही भुभागमा बोल्ने गरिन्छ । वर्तमानकालिन क्रियारूप धातुमा टुँ, टी, टे, टो, टा, भूतकालमा लुं, ली, ले, लो, ल, ला तथा भविष्यत् कालमा म्, वि, बे, बो, ई, हीं, वि सहायक क्रियाको प्रयोगबाट बन्दछन् ।

(इ) कठरिया/कठहरिया उपभाषिका

यो उपभाषिका चितवन, रुपन्देही, कपिलवस्तु, दाङ, बर्दिया र पश्चिमका केही अन्य क्षेत्रमा पनि बोलिन्छ । कठरिया उपभाषिका अन्य क्षेत्रमा बोलिने गरिएको चाहिँ दङ्गौरासँग

आंशिक रूपमा भिन्न देखिन्छ । यस भाषाका क्रियापदमा ब, बा, बाय, बाटी, वाँही, ला, रहे, आदि जोडिन्छन् ।

(ई) देशौरे उपभाषिका

देशौरे उपभाषिका पश्चिम नेपालको बाँके, बर्दिया, कैलाली, कञ्चनपुर जिल्लाका भारतीय सीमावर्ती क्षेत्रमा बोलिन्छ । यसलाई देशाउरिया पनि भनिन्छ । यस उपबोलीमा विशेष गरी हिन्दी, ब्रज र अवधी भाषाको प्रभाव छ । राना र दडगौरा थारूहरूको सम्पर्कबाट तिनका भाषिक विशेषता देशौरेमा प्रवेश हुन थालेका छन् ।

(उ) कञ्चनपुरिया उपभाषिका

यो उपभाषिका कञ्चनपुरमा जिल्लामा बोलिन्छ, त्यसैले यसलाई कञ्चनपुरिया भनिएको हो । खासगरी यो भाषिका कञ्चनपुरका राना थारू समुदायमा प्रचलित रहेको छ । यस उपभाषिकामा अवधी र हिन्दी भाषाको सम्मिश्रण रहेको छ । हिन्दी क्रियामा भैं है, हुँ हो आदि सहायक क्रिया यसमा प्रचलित छन् ।

२.५.४ निष्कर्ष

नेपालमा विभिन्न जातजातिका मानिसहरूको बसोबास रहेको छ । यस्ता विभिन्न जातजातिका आ-आफ्नै किसिमका भाषाहरू रहेका छन् त्यसैले नेपाल एक बहुभाषिक देश हो । नेपालमा चार प्रकारका भाषापरिवार रहेको छ । उक्त भाषापरिवार अर्न्तगत १०० भन्दा बढी भाषा तथा भाषिकाहरू छन् । नेपालमा रहेका यस्ता विभिन्न भाषाहरूमध्ये केही भाषाहरूको अध्ययन तथा अनुसन्धान भएको छ भने थुप्रै भाषा तथा भाषिकाहरूको अध्ययन हुन बाँकी नै देखिन्छ । अहिले नेपालका सम्पूर्ण मातृभाषालाई राष्ट्रभाषा भनिन्छ । त्यसैले सम्पूर्ण राष्ट्रभाषाहरूको अध्ययन तथा व्याकरण निर्माण हुनु पर्ने देखिन्छ । अन्यथा यस्तो गर्न नसके थुप्रै भाषाहरू लोप हुन सक्ने देखिन्छ ।

वि.सं. २०६८ को जनगणनालाई हेर्दा नेपालको सम्पूर्ण जनसङ्ख्यामध्ये ४४.६४ % मानिसहरूले नेपाली भाषालाई मातृभाषाका रूपमा प्रयोग गर्दछन् भने ५.७७ % मानिसहरूले थारू भाषालाई मातृभाषाको रूपमा प्रयोग गर्दछन् । यसरी जनसङ्ख्याका दृष्टिले हेर्दा नेपाली भाषा प्रथम स्थानमा देखिन्छ भने थारू भाषा चाहिँ चौथो स्थानमा रहेको छ र नेपालको विभिन्न जातिहरूमध्ये थारू जाति एक हो र यही जातिहरू तराई तथा भित्री मधेशमा छरिएर रहेका छन् । यिनीहरूकै भाषा नै थारू भाषा हो ।

तेस्रो परिच्छेद

क्रिया र यसका प्रकार

३.१ विषयपरिचय

सिङ्गो व्याकरण निर्माण र भाषाको भाव बोधका लागि व्याकरणको एउटा अति महत्वपूर्ण अङ्ग हो क्रिया । यस अध्यायमा क्रिया भनेको के हो ?, क्रियाको निर्माण कसरी हुन्छ ?, यो कति प्रकारको हुन्छ ?, थारू भाषाका क्रियाहरु के कस्ता छन् ? आदि जस्ता प्रश्नहरुको उत्तर खोजिएको छ ।

३.२ धातु

क्रियापदको मूल आधार धातु हो । धातु विना कुनै पनि क्रियापदको निर्माण हुन सक्दैन । त्यसैले यसलाई “क्रियापदको मुख्य अंश वा आधार तत्त्व भनिन्छ (अधिकारी, २०६८ : १०६) ।” यो अर्थका दृष्टिले स्वतन्त्र हुन्छ तर पनि यो वाक्यमा भने स्वतन्त्र प्रयोग हुँदैन । “यसले क्रियाको समय र अर्थलाई जनाउँछ (बन्धु, २०३६ : १५५) ।” “धातुमा विभिन्न किसिमका प्रत्ययहरु लागेर क्रियापद बनेका हुन्छन्, त्यस्ता प्रत्ययहरुलाई तिङ् भनिन्छ । तिङ् प्रत्ययहरुले समापिका क्रिया बनाउँछन् । यद्यपि कृत प्रत्ययहरु पनि लाग्दछन्, तर तिनले असमापिका क्रिया बनाउँछन् । यसरी धातु नै क्रिया भए पनि क्रिया धातु होइन (अधिकारी, २०६८ : १०६) ।” नेपाली भाषामा धातुको वर्गीकरणलाई हेर्ने भने आधारभूत रूपमा सिद्ध र साधित गरी दुई प्रकारको देखिन्छ । यी दुई मध्ये सिद्धलाई मूल धातु (अव्युत्पन्न धातु पनि) भनिएको पाइन्छ भने साधितलाई व्युत्पन्न धातु भनिएको पाइन्छ । “मूल धातु आधारभूत रूपमा स्वरान्त र व्यञ्जान्त गरी दुई किसिमको पाइन्छ । यसमा पनि स्वरान्त धातुको पनि एकाक्षरी र अनेकाक्षरी धातुहरुमा उपविभाजन भएको छ (पोखरेल, २०५४ : ६) ।” नेपाली भाषामा कर्मका आधारमा “सकर्मक र अकर्मक (गुरागाउँ, २०५३ : ६)” गरी धातुहरु दुई भागमा विभाजित छन् । त्यसैगरी थारू भाषामा बनोटका आधारमा “सामान्य धातु (सामान्य बियाँ), नाम धातु (नाउँ बियाँ), विशेषण धातु (लच्छिन् बियाँ) र अव्यय (बेखर्ची बियाँ) (दहित, २०७० : २२)” गरी चार किसिमका छन् । यो भाषामा स्वरान्त र व्यञ्जान्त धातुहरु पनि पाइन्छन् । यहाँ नेपाली र थारू भाषाका केही धातुहरु उदाहरणका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. : १ नेपाली र थारू भाषाका धातुका रूप

नेपाली		थारू	
धातु	क्रियापद	धातु	क्रियापद
खा	खानु	खा	खइना/खैना
लेख्	लेख्नु	लिख्	लिख्ना
पढ्	पढ्नु	हाँस्	हाँस्ना
उठ्	उठ्नु	उठ्	उठ्ना
सुत्	सुत्नु	सुट्	सुट्ना

माथिको तालिकामा हेर्दा नेपाली क्रिया 'खानु, लेख्नु, पढ्नु, उठ्नु, सुत्नु' मा आधार पद भनेका 'खा, लेख्, पढ्, उठ्, सुत्' हुन् भने थारू भाषाका क्रिया 'खइना, लिख्ना, हँस्ना, उठ्ना, सुट्ना' मा आधार पद 'खा, लिख्, हाँस्, उठ्, सुट्' हुन् । यिनै आधार पद नै धातु हुन् । नेपाली र थारू दुवै भाषाका धातुमा समानता देखिनुका साथै भिन्नता पनि देखिन्छ । जस्तै नेपालीको धातु 'लेख्' लाई थारूमा 'लिख्' बनाइन्छ । त्यसैगरी तालिकामा प्रस्तुत गरिएका क्रियापदहरू सबै क्रियामूल हुन् किनभने ती शब्द "नु"मा टुङ्गिएका छन् र थारू भाषामा "ना" र "इना" मा टुङ्गिएका छन् । यसबाट प्रष्ट हुन्छ, की नेपालीको "नु" र थारूको "इना" रूप हटाइए पछि रहेको बाँकी भाग धातु हो ।

३.३ धातुको प्रकार

धातु विभिन्न प्रकारका छन् । तल नेपाली र थारू भाषाका धातुहरूको वर्गीकरण गरी संक्षिप्त चर्चा गरिएको छ :

३.३.१ स्वरान्त धातु

“स्वर ध्वनिमा टुङ्गिएको अर्थात् अन्तमा स्वर ध्वनि आएको धातुलाई स्वरान्त धातु भनिन्छ (श्रेष्ठ : २०५९, ८७) ।” नेपालीमा यस्ता स्वरान्त धातुहरू “एकस्वरान्त, द्विस्वरान्त र अनेकाक्षरी तीन किसिमका हुन्छन् (अधिकारी : २०६८, १०७) ।” यस्ता धातुहरू थारू भाषामा पनि पाइन्छन् । यहाँ तीन किसिमका धातुहरूको चर्चा गरिएको छ ।

(क) एक स्वरान्त/स्वरान्त एकाक्षरी धातु

“एउटा स्वर वर्णमा अन्त्य भएको धातुलाई एकस्वरान्त वा स्वरान्त एकाक्षरी धातु भनिन्छ (बराल : २०७३, १२४) ।” एक अक्षर भएका धातुहरू नेपालीमा सीमित छन् । जस्तै : खा, जा, ला, दि, लि, धु, रु, हु आदि हुन् । त्यसैगरी थारू भाषामा पनि यस्ता धातुहरू देखिन्छन् । जस्तै : जा, खा, रो, पि, मू आदि । कतिपय द्विस्वरान्त धातु पनि एकाक्षरी प्रकृतिका हुन्छन् । जस्तै : जाउ, आउ, गाउ आदि । नेपाली र थारू एक स्वरान्त/स्वरान्त एकाक्षरी धातुलाई तालिकामा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

क्र. स.	नेपाली		थारू	
	धातु	क्रियापद	धातु	क्रियापद
१	खा	खायो	खा	खाइठ
२	जा	जान्छ	जा	जाइठ
३	लि	लिन्छ	पि	पियठ्
४	दि	दियो	रो	रुइठ
५	धु	धुन्छ	मु	मुअल्
६	रु	रुन्छ		
७	हु	हुन्छ		

माथिको तालिकामा दिइएका उदाहरणमा क्र.स. १-७ सम्ममा नेपाली भाषाका क्रियापदहरू ‘खायो, जान्छ, लिन्छ, दियो, धुन्छ, रुन्छ, हुन्छ’ का आधार पद (धातु) का अन्त्यमा स्वरवर्ण आई निर्माण भएको छ । त्यसैगरी थारू भाषामा क्र.स. १-५ मा आएका क्रियापदहरू ‘खाइठ, जाइठ, पियठ्, रुइठ, मुअल्’ का आधार पदको अन्त्य पनि स्वरवर्णमा भई धातुको निर्माण भएको छ ।

(ख) स्वरान्त अनेकाक्षरी धातु

एक भन्दा बढी अक्षर भएका स्वरान्त धातुहरू यस अन्तर्गत पर्छन् । नेपालीमा यस्ता धातुहरू धेरै पाइन्छन् । यस्ता धातुहरू थारू भाषामा पनि पाइन्छन् । जस्तै:

क्र. स.	नेपाली		थारू	
	धातु	क्रियापद	धातु	क्रियापद
१	सह	सहन्छ	सह	सह/सहट्
२	रह	रहन्छ	रह	रह/रहँट
३	बह	बहन्छ	बह	बह/बहट्

माथिको उदाहरणमा क्र.स. १,२,३ मा नेपाली भाषाको क्रियापदहरू (सहन्छ, रहन्छ, बहन्छ) को आधार पदका अन्त्यमा एक भन्दा बढी अक्षरहरूको संयोजन भएर धातुको निर्माण भएका छन् । त्यसैगरी थारू भाषाका क्रियापदहरू (सह/सहँट, रह/रहँट, बह/बहल्/बहट्) को आधारपदका अन्त्यमा पनि एक भन्दा बढी अक्षरहरूको संयोजन भएर धातुको निर्माण भएको छ ।

(ग) द्विस्वरान्त धातु

दुईओटा स्वरवर्ण लगातार आएर अन्त्य भएको धातुलाई द्विस्वरान्त धातु भनिन्छ । यस्तो धातुको अन्तिम वर्ण स्वर हुन्छ । यी धातु नेपाली तथा थारू दुबै भाषामा पाइन्छ । यसको उदाहरण तलको तालिकामा दिइएको छ ।

क्र.स.	नेपाली		थारू	
	धातु	क्रियापद	धातु	क्रियापद
१	पाउ	पाउँछ	वर्बराइ	वर्बराइल
२	चलाउ	चलाउँछ	देखाइ	देखइनु
३	रँगाउ	रँगाउँछ	हेराइ	हेरइनु
४	पिउ	पिउँछ	बजाइ	बजइल/बजैल

यस तालिकामा आएका नेपाली भाषाका धातुहरू 'पाउ, रँगाउ, पिउ, चलाउ' र थारू भाषाका 'वर्बराइ, देखाइ, हेराइ, बजाइ' जस्ता धातुहरूको अन्त्यमा दुई-दुई ओटा स्वर वर्ण आएका छन् । त्यसैले यी द्विस्वरान्त धातुहरू हुन् ।

३.३.२ व्यञ्जान्त धातु

कुनै पनि धातुको अन्त्यमा व्यञ्जन वर्ण संलग्न नभएर आउँछ भने त्यस्तो धातुलाई व्यञ्जान्त धातु भनिन्छ । जस्तै:

क्र.स.	नेपाली		थारू	
	धातु	क्रियापद	धातु	क्रियापद
१	लेख्	लेख्छ	लिख्	लिखट्
२	भन्	भन्छ	नाच्	नाचट्
३	देख्	देख्छ	बोल्	ब्वालट्/बोल्ठा
४	पढ्	पढ्छ	हेर्	ह्यारट्/हेर्ठा
५	उठ्	उठ्छ	ढर्	ढरट्/ढर्ठा

माथिको तालिकामा क्र.स. १-५ सम्मका नेपालीका क्रियाहरू (लेख्छ, भन्छ, देख्छ, पढ्छ, उठ्छ) का आधारपद 'लेख्, भन्, देख्, पढ्, उठ्' व्यञ्जान्त धातुहरू हुन् । त्यसैगरी थारू भाषाका क्रियापदहरू (लिखट्, नाचट्, ब्वालट्, ह्यारट्, ढरट्) का आधारपद 'लिख्, नाच्, बोल्, हेर्, ढर्' पनि व्यञ्जान्त धातुहरू हुन् ।

माधव प्रसाद पोखरेलका अनुसार नेपाली भाषाको धातुको अगाडि दो, दा, दि, दै प्रत्यय जोड्दा व्यञ्जन भए अनुनासिकता देखापर्दैन (पोखरेल: २०५४, ७) । जस्तै: "हेर्" धातुको 'हेर्दा, हेर्दा, हेर्दा, हेर्दा' ।

स्वरान्त र व्यञ्जान्त धातुलाई एक-अर्काबाट छुट्याउन वा चिन्नका लागि अनुनासिकता महत्त्वपूर्ण देखिन्छ, किनभने "हेर्" धातुमा 'दो, दा, दी, दै,' प्रत्यय जोड्दा अनुनासिकता देखिएको छैन । तर स्वरान्त धातुसित जोडिएर आउँदा अनुनासिकता भएर आएको देखिन्छ ।

३.३.३ अकर्मक धातु

अकर्मक धातु खासगरी मूल धातु भित्र नै पर्दछ । "धातुको अर्थमा रहेको फल र व्यापार कर्तामा नै रहन्छ र कर्म देखिदैन भने त्यसलाई अकर्मक धातु भनिन्छ (गुरागाईँ : २०५३, ८) ।" यहाँ तलको तालिकामा नेपाली र थारू दुवै भाषाका अकर्मक मूल धातु र तिनीहरूबाट बन्ने क्रियापद दिइएको छ ।

क्र. स.	नेपाली		थारू	
	धातु	क्रियापद	धातु	क्रियापद
१	सुत्	सुत्यो	सुट्	सुट्ल
२	उठ्	उठ्यो	उठ्	उठ्ल
३	बस्	बस्यो	बैठ्	बैठ्ल
४	हाँस्	हाँस्यो	हाँस्	हाँस्ल
५	खस्	खस्यो	गिर्	गिर्ल
६	मर्	मय्यो	मु	मुअल्

माथिको तालिकामा दिइएका क्र.स. १-६ मा नेपालीका क्रियापदहरू (सुत्यो, उठ्यो, बस्यो, हाँस्यो, खस्यो, मय्यो) र थारू भाषाका क्रियापदहरू (सुट्ल, उठ्ल, बैठ्ल, हाँस्ल, गिर्ल, मुअल्) का आधार पद क्रमशः : 'सुत्, उठ्, बस्, हाँस्, खस्, मर्' र 'सुट्, उठ्, बैठ्, हाँस्, गिर्, मु' आदि अकर्मक धातु हुन् । यिनीहरूले क्रियापदको कार्यव्यापार पूरा गर्न कर्म पदको अपेक्षा राखेका छैनन् । तल वाक्यमा प्रयोग गरी यसरी हेरिएको छ :

- (क) ने. नरेश सुत्छ ।
(ख) था. नरेश सुट्ठा ।
(ग) ने. रमेश हाँस्यो ।
(घ) था. रमेश हाँसल् ।

माथिका उदाहरणमा दिइएका वाक्यहरूमा नेपाली र थारू भाषाका क्रियाहरू क्रमशः 'सुत्छ/सुट्ठा' र ' हाँस्यो/हाँसल्' को कार्यव्यापारको फलको असर नरेश र रमेश माथि नै परेको छ । त्यसैले यी क्रियाहरू अकर्मक क्रिया हुन् ।

३.३.४ सकर्मक धातु

“सकर्मक क्रिया बुझाउने धातुलाई सकर्मक भनिन्छ (गुरागाईँ : २०५३, ८) ।” वाक्यमा जुन क्रियापदको धातुले कर्मको अपेक्षा गरेको हुन्छ त्यस्तो धातु नै सकर्मक धातु हुन्छ । यस्ता धातुहरू मूल धातु नै हुन् । जस्तै:

क्र. स.	नेपाली		थारू	
	धातु	क्रियापद	धातु	क्रियापद
१	खा	खायो	दि	दिहल्
२	देख्	देख्यो	खा	खाइल्
३	खन्	खन्यो	बैठ्	बैठल्/बइठल्
४	पिट्	पिट्यो	लिख्	लिखल्
५	पढ्	पढ्यो	नाच्	नाचल्

माथिको तालिकामा क्रमशः १,२,३,४,५ मा नेपालीका क्रियापदहरू 'खायो, देख्यो, खन्यो, पिट्यो, पढ्यो' आदि 'खा, देख्, खन्, पिट्, पढ्' जस्ता आधार पदबाट निर्माण भएका छन् भने थारू भाषाका 'दिहल्, खाइल्, बैठल्, लिखल्, नाचल्' आदि 'दि, खा, बैठ, लिख, नाच्' जस्ता धातुबाट निर्माण भएका छन् । यी सबै सकर्मक धातु हुन् । जस्तै उदाहरणको रूपमा नेपाली वाक्य "महेशले भात खायो" र "प्रेमले सर्प देख्यो" मा 'खानु' र 'देख्नु' क्रियाले क्रमशः 'भात' र 'सर्प' कर्मपद आवश्यक ठानेको देखिन्छ । त्यसैले 'खा' र 'देख्' सकर्मक क्रिया हुन् । त्यसैगरी थारू भाषाको सकर्मक धातु 'खा, बैठ, नाच्' आदिबाट 'खाइल्, बैठल्, नचल्' जस्ता क्रियापद बनेका छन् । केही उदाहरण हेरौं :

- (क) ने. रामले भात खायो ।
- (ख) था. राम भात खाइल् ।
- (ग) ने. नरेश मञ्चमा नाच्यो ।
- (घ) था. नरेश मञ्चम नाचल् ।
- (ङ) ने. हरि घरमा पस्यो ।
- (च) था. हरि घरम पैठल् ।

माथिका उदाहरणहरूमा नेपाली र थारू दुवै भाषाका क्रियापदले कर्मको अपेक्षा गरेका छन् । त्यसैले यी सकर्मक क्रियापद हुन् । तर नेपालीमा कर्तासँग 'ले' विभक्ति लागे पनि थारूमा लाग्दैन ।

३.३.५ प्रेरणार्थक धातु

"सामान्यतः मूल या सामान्य धातुमा धात्वर्थबोधक प्रत्यय 'आउ' लागेर बनेको त्यस्तो धातुलाई प्रेरणार्थक धातु भनिन्छ, जसले वाक्यमा क्रियाका रूपमा प्रयोग भएर

प्रयोज्य-प्रयोजकको सम्बन्धनलाई सङ्केत गर्दछ (श्रेष्ठ : २०५९, ९३) ।” नेपालीमा मूल या सामान्य धातुमा ‘आउ’ प्रत्यय लगाउँदा प्रेरणार्थक धातु बन्छ । त्यसैगरी थारू भाषामा मूल धातुमा ‘आउ’ अथवा ‘ऐल’ प्रत्यय लगाउँदा प्रेरणार्थक धातु बन्छन् । जस्तै :

नेपाली				
क्र.स.	मूल/सामान्य धातु	धात्वर्थबोधक प्रत्यय	प्रेरणार्थक धातु	प्रेरणार्थक क्रिया
१	लेख्	+ आउ	लेखाउ	लेखाउनु
२	पढ्	+ आउ	पढाउ	पढाउनु
३	सुत्	+ आउ	सुताउ	सुताउनु
४	सुन्	+ आउ	सुनाउ	सुनाउनु
थारू				
१	लिख्	+ आउ/ऐल	लिखाउ	लिखैहो/लिखैल
२	पिट्	+ आउ/ऐल	पिटाउ	पिटैहो/पिटैल
३	सुट्	+ आउ/ऐल	सुटाउ	सुटैहो/सुटैल
५	सुन्	+ आउ/ऐल	सुनाउ	सुनैहो/सुनैल

माथि प्रस्तुत गरिएका उदाहरणहरूलाई हेर्दा नेपाली र थारू भाषाका मूल या सामान्य धातु । धात्वर्थबोधक प्रत्यय समान देखिन्छन् । दुबै भाषाका प्रेरणार्थक धातुलाई हेर्दा पनि समान देखिन्छन् तर क्रियापदमा भने केही भिन्नता देखिन्छ । नेपालीका क्रियापदमा ‘नु’ रूप लागेका छन् भने थारूका प्रेरणार्थक क्रियापदमा ‘हो’ र ‘ल’ जस्ता रूप लागेका छन् ।

३.३.६ नामधातु

धातुका विभिन्न प्रकारहरू मध्येको एउटा महत्त्वपूर्ण प्रकार हो, नाम धातु । “नेपालीमा नाम वा नामस्थानिक (नाम जस्ता भएका) विशेषण अव्ययबाट ‘इ’, ‘आउ’ प्रत्ययमा केही विकार भएर धातु बन्नेलाई नाम धातु भनिन्छ (सिग्दाल : २०४८, १९९) ।” नाम धातु बन्नका लागि “नाम, विशेषण, वा अव्यय शब्दमा ‘आउ’ ‘याउ’ तथा ‘इ’ प्रत्यय लाग्दछ (बराल : २०७३, २३) । ” थारू व्याकरणमा उल्लेख भए अनुसार “नाममा प्रत्यय जोडेर बनेको धातुलाई नाम धातु भनिन्छ । यस्तै धातु बनाउनलाई ‘ई’ ‘आई’ जस्ता प्रत्यय जोड्नुपर्छ (दहित : २०७०, २२) ।” नेपाली र थारू दुबै भाषाका नाम धातुका उदाहरण तलको तालिकामा दिइएको छ :

क्र.	नेपाली			थारू		
स.	नाम/विशेषण/अव्यय	नाम धातु	क्रियापद	नाम/विशेषण/अव्यय	नाम धातु	क्रियापद
१	माटो	माटि	माटिन्छे	माटी	माट्	मट्याइठ्
२	लाज	लजाउ	लजाउँछ	लाज	लजाइ	लजाइठ्
३	चिसो	चिसि	चिसिन्छ	जुर	जुराइ	जुराइठ्
४	होचो	होच्याउ	होच्याउँछ	ठाप्पर	ठप्राइ	ठप्राइठ्
५	बाहिर	बाहिरी	बाहिरिन्छ	भोंक	भोक्काइ	भोक्काइठ्

माथिको तालिका हेर्दा नेपाली भाषाका क्रियापदहरू 'माटिन्छे, लजाउँछ, चिसिन्छ, होच्याउँछ, बाहिरिन्छ' को नामधातु (आधार पद) 'माटि, चिसि, होच्याउ, बाहिरी' हुन् भने थारू भाषाका 'मट्याइठ, लजाइठ, जुराइठ, ठप्राइठ, भोक्काइठ' जस्ताका क्रियापदका नाम धातुहरू 'माट, लजाइ, जुराइ, ठप्राइ, भोक्काइ' हुन् ।

३.४ क्रिया र धातुबीचको फरक

क्र.स.	धातु	क्रिया
१	धातु प्रत्ययविहीन मूल अंश हो ।	क्रिया प्रत्यययुक्त हुन्छ ।
२	धातुको व्याकरणात्मक कार्य स्पष्ट हुदैन ।	क्रियाले खास किसिमको व्याकरणात्मक कार्य गर्दछ ।
३	धातुको स्वरूप एउटा हुन्छ ।	एउटै धातुबाट विभिन्न किसिमका क्रियापदका रूपहरू बन्छन् ।
४	धातु मात्र वाक्यमा प्रयोगशील हुदैन । जस्तै : लेख, पढ, खा, उठ, जा, हिँड, हाँस, नाच, खेल, हेर, बस्, भन् आदि ।	क्रियापद वाक्यमा प्रयोगशील हुन्छ । जस्तै : लेख्छ, पढ्छ, खान्छ, उठ्छ, जान्छ, हिँड्छ, हास्छ, नाच्छ, खेल्छ, हेर्छ, बस्छ, भन्छ आदि ।

३.५ क्रिया र क्रियाका प्रकार

यस शीर्षक अन्तर्गत क्रियाका सामान्य परिचय र यसको प्रकारबारे चर्चा गरिएको छ ।

३.५.१ क्रिया

व्याकरणको एउटा महत्त्वपूर्ण अङ्ग क्रिया हो । सामान्यतः क्रिया भनेको वाक्यको अन्तमा आउने वा वाक्यलाई टुङ्ग्याउने शब्द हो । क्रियाका बारेमा विभिन्न विद्वानहरूले परिभाषा दिएका छन् । “भाषिक सम्प्रेषणमा वाक्यमा क्रियापदको केन्द्रीय भूमिका खेल्दछन् । नेपालीमा अन्य भाषाहरूमा जस्तै भाव, काल र पक्ष क्रियासँग सम्बद्ध व्याकरणात्मक कोटि हुन् (भट्टराई : २०४५) ।” अर्थात् “वाक्यमा भएका शब्दहरूमध्ये जुन शब्दमा वाच्य, भाव, काल र पक्षको भेद जनाउने प्रत्यय जोडिन्छन्, त्यसै शब्दलाई क्रिया वा आख्यात (भर्ब) भन्दछन् (पोखरेल : २०४९, ५८-५९) ।” क्रियापद विना कुनै पनि वाक्य पूर्ण हुन सक्दैन । त्यसैले क्रियापद वाक्यभित्र प्रमुख अङ्गका रूपमा रहन्छन् । “वाक्यमा कर्ताले गरेको काम, घटेको घटना, अवस्था वा स्थिति बुझाउने शब्दलाई क्रियापद भनिन्छ (बराल : २०७३, ४०)।” यसलाई वाक्य समापक पनि भनिन्छ । नेपाली र थारू दुबै भाषामा क्रियाहरू लिङ्ग, बचन र पुरुष आदिका दृष्टिले रूपायित हुन्छन् :

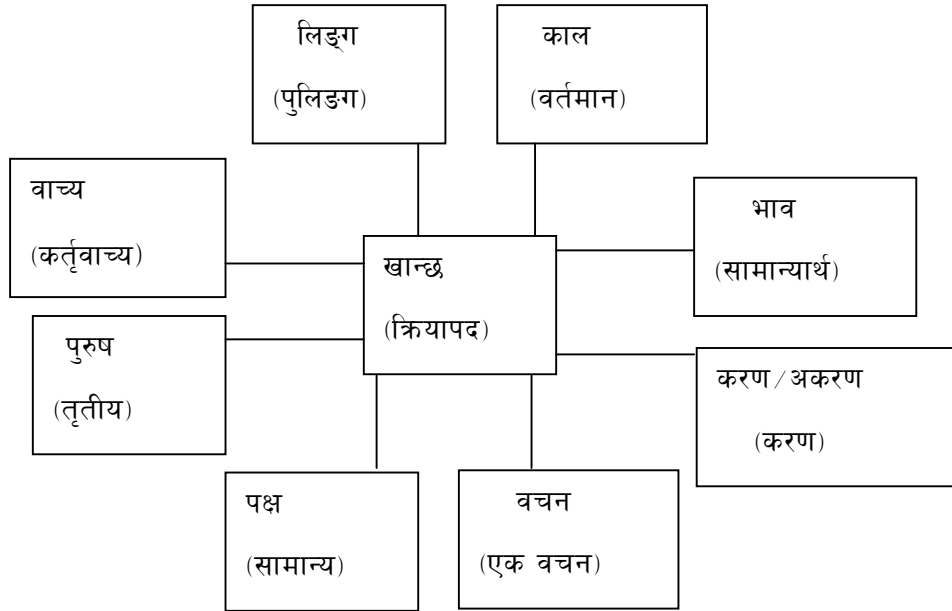
- (क) नरेशले चाउचाउ खायो । (काम बुझाउने)
(ख) महेश रुखबाट लड्यो । (घटना बुझाउने)
(ग) कोठामा मुसा छ । (अवस्था वा स्थिति बुझाउने)

माथिका उदाहरणमा दिइएका वाक्यहरूमा रेखाङ्कन गरिएका शब्दहरूले कर्ताले गरेको काम, घटेको घटना, अवस्था वा स्थिति बुझाएका छन् । साथै ती शब्दहरूले वाक्यलाई टुङ्ग्याएका पनि छन् । त्यसकारण ती विधेयको काम गरेका छन् । यसबाट ती शब्दहरू क्रियापद हुन् भन्ने कुरा प्रष्ट हुन्छ । तल नेपाली र थारू भाषाका केही उदाहरणहरू दिइएका छन् :

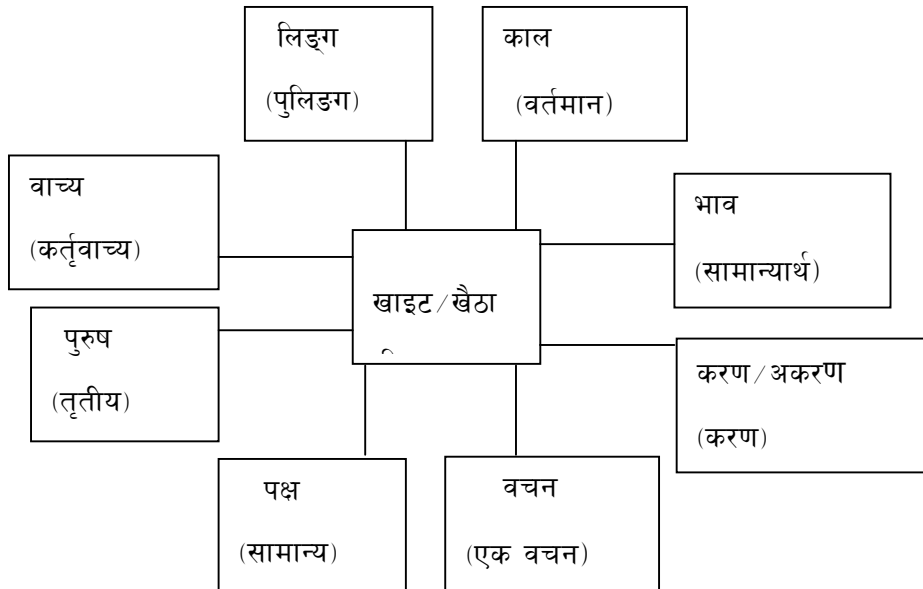
क्र.स.	नेपाली	थारू
१	राम भात खान्छ ।	राम भात खाइट्/खइठा
२	हावा चल्ल	हावा चल्ला/चलट्
३	उसले आँप खायो ।	ऊ आम खाइल् ।
४	रूखमा चरा छ ।	रूख्खम् चिरैया वा ।

कृष्णहरि बराल र नेत्र एटमले आफ्नो पुस्तकमा क्रियापदको विभिन्न रूपलाई प्रस्तुत गरेका छन् । “शब्दवर्गमा क्रियापद नै सबैभन्दा बढी आधारमा रूपायन भई परिवर्तन हुने

वर्ग हो । नेपालीमा वाक्यको काल, पक्ष, भाव, वचन, लिङ्ग, पुरुष, करण, अकरण वाच्य, प्रेरणार्थक आदि सबैलाई क्रियापदले देखाएको हुन्छ (बराल : २०७३, ४०) ।” यसलाई तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

थारू भाषामा पनि वाक्यको काल, पक्ष, भाव, वचन, लिङ्ग, पुरुष, करण-अकरण, वाच्य, प्रेरणार्थक, आदि सबैलाई क्रियापदले देखाएको हुन्छ । जस्तै :

३.५.२ क्रियाका प्रकार

क्रियाका प्रकार बारे विभिन्न विद्वानहरूले आ-आफ्नै तरिकाले विभाजन गरी धारण व्यक्त गरेका छन् । यहाँ केही विद्वानहरूले गरेको वर्गीकरणलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

क्रियाको प्रकारबारेमा व्याकरणकार माधवप्रसाद पोखेलले क्रियालाई ८ प्रकारका हुने बताएका छन् । ती बुँदागत रूपमा यसप्रकार छन् :

- क) समापक र असमापक क्रिया
- ख) सरल, संयुक्त र मिलित क्रिया
- ग) मूल र सहायक क्रिया
- घ) मेरु, रञ्जक र योजिका
- ङ) सकर्मक, अकर्मक र द्विकर्मक क्रिया
- च) पूरकापेक्षी क्रिया
- छ) सांकल्पिक र असांकल्पिक क्रिया
- ज) गतिबोधक क्रिया (भर्ब अफ मुभमेन्ट) ।

(१) हेमाङ्गा राज अधिकारीले क्रियाको प्रकार यस्तो देखाएका छन् :

- (क) समापिका र असमापिका क्रिया
- (ख) सकर्मक, अकर्मक र पूरकापेक्षी क्रिया
- (ग) मुख्य र सहायक क्रिया
- (घ) सरल र संयुक्त क्रिया

(२) महेश चौधरीले सकर्मक र अकर्मक गरी दुई किसिमको हुने बताएका छन् । उनका अनुसार अन्य क्रियाहरू तिनै दूई क्रियाबाट बन्ने गर्दछन् ।

(३) थारू व्याकरणकार गोपाल दहितका अनुसार क्रियाको वर्गीकरण यसप्रकार रहेको छ :

१. कर्माहिक आधारमा काम (कर्मका आधारमा क्रिया)

- (क) कर्माही देखपर्ना काम (सकर्मक क्रिया)
- (ख) कर्माही निदेखपर्ना काम (अकर्मक क्रिया)

२. अर्थक आधारम काम (अर्थका आधारमा क्रिया)

(क) खास काम (मुख्य क्रिया)

(ख) सख्लाहा का (सहायक क्रिया)

३. बनोटक आधारम काम (बनोटका आधारमा क्रिया)

(क) लिरौसी काम (सरल क्रिया)

(ख) जोटल्ल्या का (संयुक्त क्रिया)

४. ओरौनिक आधारम काम (अन्त्यका आधारमा क्रिया)

(क) ओरोनी काम (समापक क्रिया)

(ख) निओरौनी काम (असमापक क्रिया)

(ग) दुकमाही बटैना काम (द्विकर्मक क्रिया)

यसरी माथि प्रस्तुत गरिएका आधारमा क्रिया विभिन्न प्रकारका देखिए पनि यहाँ समग्रमा देखिएका क्रियाहरूको संक्षिप्त चर्चा गरिएको छ ।

३.५.२.१ कर्मकताका आधारमा क्रियापद

कर्मका आधारमा क्रियालाई दूई भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ । ती हुन् : सकर्मक क्रिया र अकर्मक क्रिया ।

(क) अकर्मक क्रिया

सामान्यतः “कर्म नलिने क्रियालाई अकर्मक भनिन्छ (अधिकारी : २०६८, १०१) ।” अर्थात् “एउटा मात्र नामिक पदलाई वाक्यको अनिवार्य घटक बनाउने क्रिया अकर्मक हुन्छ (अधिकारी : २०४९, ७६) ।” त्यसैगरी अकर्मक क्रियाको अर्को विशेषता पनि पाइन्छ । जुन क्रिया “वाक्यमा आउँदा कर्म नलिने वा कर्मको अपेक्षा नगर्ने तथा सामान्य भूतकालको वाक्यमा प्रयोग गर्दा कर्तामा ‘ले’ विभक्ति नलाग्ने क्रिया अकर्मक हुन्छ (बराल : २०७३, १२७) ।” सकर्मक क्रियामा सामान्यतया ‘के’ र ‘कसलाई’ भन्ने प्रश्न गर्दा उत्तर आउँछ तर अकर्मक क्रियामा त्यस्तो उत्तर आउँदैन । जस्तै : ‘हरि हाँस्यो । भाइ सुत्थो । पानी उम्ल्यो ।’ यी तीन वाक्यहरूमा कर्ताले ‘ले’ विभक्तिको अपेक्षा गरेको छैन र उक्त वाक्यहरूमा ‘के’ र

‘कसलाई’ भन्नेको उत्तर पनि आएको छैन । त्यसैले ती अकर्मक क्रिया हुन् । तर नेपाली भाषामा यदि वाक्यमा शारीरिक विकार जनाउने क्रिया छ भने त्यसले कर्तासँग ‘ले’ विभक्ति लिएको

पाइन्छ । थारूमा यस्तो हुदैन । जस्तै : ‘उसले छाद्यो ।, नरेशले खोक्यो ।’ आदि । यहाँ नेपाली र थारू भाषाका केही अकर्मक क्रियाहरु दिइएको छ :

नेपाली : उठ्नु, उड्नु, खस्नु, जल्नु, जानु, बज्नु, मर्नु, काट्नु, बल्नु, सुत्नु, हास्नु, रहनु, आदि ।

थारू : उठ्ना, उर्ना, गिर्ना, जर्ना, जैना, बज्ना, मूना, कट्ना, बर्ना, सुत्नाहस्ता, रना, आदि ।

नेपाली र थारू भाषाका केही वाक्यहरु तलको तालिकामा दिइएको छ ।

क्र.स.	नेपाली	क्र.स.	थारू
१	सुनिता हाँसी ।	१	सुनिता हँस्ती ।
२	किरण बजार गयो ।	२	किरण बजार गैल्/गइल् ।
३	उनीहरु युद्धमा मरे ।	३	हुँक युद्धम मूल ।
४	रामले छाद्यो ।	४	राम ओक्लाइल् ।
५	नरेशले खोक्यो ।	५	नरेश खोखाइल् ।
६	म सधैँ सबेरै उठ्छु ।	६	मै सड्ड विहान्नी उट्टु ।
७	म आज घरमै बस्छु ।	७	मै आज घरहम बैठम्/रहम् ।
८	पात भ्यो ।	८	पट्या गिरल् ।
९	प्रेम हिजो दिनभरी सुत्यो ।	९	प्रेम काल दिनभर सुटल् ।
१०	सुनील कुद्यो ।	१०	सुनील डौरल् ।

माथि तालिकामा हेर्दा वाक्य १-१० सम्मका नेपाली वाक्यमा आएका ‘हास्नु, जानु, मर्नु, छाड्नु, खोक्नु, उठ्नु, बस्नु, भर्नु, सुत्नु, कुद्नु’ जस्ता क्रियापदले कर्मको अपेक्षा राखेका छैनन् । क्रियाका कार्यव्यापारको फल/असर दुबै कर्तामा नै देखिएको छ र कर्तामा ‘ले’ विभक्ति पनि लागेको छैन । तर ‘खोक्नु’ र ‘छाड्नु’ क्रियापदले भने कर्तासँग ‘ले’ विभक्ति लिएको छ किनभने ती दुई क्रियाहरुले शारीरिक विकारलाई जनाएको छ । थारू भाषाका वाक्यमा ‘हस्ता, जैना, हर्ना(हट्ना), ओक्लैना, खोखैना, उठ्ना, बैठ्ना, गिर्ना, सुत्ना,

डौर्ना' जस्ता क्रियापदले पनि कर्मको अपेक्षा गरेका छैनन् । त्यसैले ती अकर्मक क्रिया नै हुन् ।

(ख) सकर्मक क्रिया

“कर्ताका साथै कर्मका रूपमा अर्को नामिकपद लिने क्रियालाई सकर्मक क्रिया भनिन्छ (अधिकारी : २०४९, ७७) ।” अर्थात् “कर्म लिने क्रिया (अधिकारी : २०६८, १०१)” नै सकर्मक क्रिया हो । अर्को शब्दमा भन्दा “त्यस्तो क्रियालाई सकर्मक क्रिया भनिन्छ, जसको सम्बन्ध कर्तामा दुईओटा नामिक पदसंग रहेको हुन्छ र जसको व्यापार र फल चाहिँ कर्ममा रहन्छ (श्रेष्ठ : २०५९, ६७) ।” सकर्मक क्रिया सामान्यतया ‘के’ र ‘कसलाई’ जस्तो प्रश्नको उत्तरमा आउने गर्छ । त्यसैगरी “सामान्य भूतकालको वाक्य बनाउँदा प्रायः कर्तामा ‘ले’ लाग्ने क्रिया सकर्मक हुन्छ (बराल : २०७३, १२७) ।” जस्तै:

क्र. स.	नेपाली	क्र. स.	थारू
१	म किताब पढ्छु ।	१	मै किताब पढ्ठु ।
२	उसले मलाई पिट्यो ।	२	ऊ महि पिटल् ।
३	हरिले गीतालाई कलम दियो ।	३	हरि गीताह कलम देहल् ।
४	सरिताले खाना पकाई	४	सरिता खाना रिभइल् ।

माथिको तालिकामा नेपाली भाषाका वाक्य १-४ सम्मका क्रियापदहरू ‘पढ्नु, पिट्नु, दिनु, पकाउनु’ जस्ता क्रियापदहरूले कर्ताका साथै अन्य नामिक पद (किताब, म, गीता, कलम, खाना) पनि साथै लिएर आएका छन् । त्यो सँगै उक्त वाक्यहरूमा भूतकालका वाक्यमा कर्तासँगै ‘ले’ विभक्ति पनि जोएको छ । त्यसैले ती सकर्मक क्रियापद हुन् । थारू भाषाको वाक्य नं. १-४ मा आएका क्रियापदहरू (पहर्ना, पिट्ना, देना, रिभैली) ले पनि अन्य नामिक पदहरू (किताब, म, गीता, कलम, खाना) पनि साथमा ल्याएका छन् । त्यसैले ती पनि सकर्मक क्रिया हुन् ।

नेपाली र थारू दुवै भाषामा सजीव तथा निर्जीव कर्महरू विभक्ति सहित र विभक्ति रहित पनि हुन्छन् । तल रेखाङ्कन गरिएका नामिक शब्द वा कर्महरू यसका उदाहरण हुन् । जस्तै :

- (क) ने. त्यो भुँईमा बस्यो ।
था. ऊ भुँइयम् बैठल् ।
- (ख) ने. राम घरबाट भाग्यो ।
था. राम घरमसे भागल् ।
- (ग) ने. हरिले गीतालाई कलम दियो ।
था. हरि गीताह कलम देहल् ।

सकर्मक क्रिया पनि एककर्मक र द्विकर्मक गरी दुई प्रकारका छन् । यहाँ छोटकरीमा चर्चा चरिएको छ ।

(अ) एककर्मक क्रिया

“आफ्नो अर्थको पूर्णताका निम्ति एउटा मात्र कर्मको अपेक्षा गर्ने क्रियालाई एककर्मक क्रिया भनिन्छ । यस्तो क्रियाले ‘को ?’ र ‘कसलाई ?’ मध्ये कुनै एउटा प्रश्नको मात्र उत्तर दिन्छ (श्रेष्ठ : २०५९, ६७) ।” जस्तै :

क्र. स.	नेपाली	क्र.स.	थारू
१	म चोरलाई समात्छु ।	१	मै चोरह पक्रुँ ।
२	भाउजु पछ्यौरी ओढ्छिन् ।	२	भौजी गट्या ओहठी ।
३	गीता किताब पढ्छे ।	३	गीता किताब पहठी ।
४	रामले रावणलाई माच्यो ।	४	राम रावणह मारल ।
५	प्रहरीले चोरलाई समायो ।	५	पुलिस चोर्वाह पकल ।
६	डाक्टरले विरामीलाई जाँच्यो ।	६	डक्टर्वा बेरम्याह जाँचल ।
७	हरिले श्यामलाई पिट्यो ।	७	हरि श्यामह पिटल् ।
८	बहिनी लुगा लगाउँछे ।	८	बाबु लुगा घल्ठी ।
९	विरालोले मुसालाई खेदयो ।	९	बिला मुस्वाह रग्याटल् ।
१०	नरेशले मलाई आफ्नो घरमा डाक्यो ।	१०	नरेश महि आपन घरम बलाइल ।

माथिको तालिकामा नेपालीका १-१० सम्मका वाक्यमा प्रयोग भएका क्रियापदहरूले सबैमा एक-एक कर्म (चोर, पछ्यौरा, किताब, रावण, विरामी, श्याम, लुगा, मुसा, घर) मात्र अपेक्षा राखेको छ । त्यसैले यी सबै एककर्मक क्रिया हुन् । थारू भाषाका वाक्यमा पनि क्रियाहरूले ‘चोर्वा, गट्या, किताब, रावण, बेरम्या, श्याम, लुगा, मुस्वा, घर’ जस्ता एक-एक

कर्म अपेक्षा गरेको छ । माथिका उदाहरणहरूबाट नेपाली र थारू दुबै भाषामा एककर्मक क्रिया हुन्छन् भन्ने कुरा देखिएको छ ।

(आ) द्विकर्मक क्रिया

सामान्यतः “दुईओटा कर्म लिने क्रियालाई द्विकर्मक भनिन्छ (अधिकारी : २०६८, १०२) ।” अर्थात् “आफ्नो अर्थको पूर्णताका निम्ति दुईओटा कर्मको अपेक्षा गर्ने क्रियालाई द्विकर्मक क्रिया भनिन्छ (श्रेष्ठ : २०५९, ६८) ।” यस्तो क्रियाले ‘के’ र ‘कसलाई’ दुबै प्रश्नको उत्तर दिने गर्दछ तर यस्ता क्रियामा सकर्मक तथा अकर्मक दुबै हुन सक्छन् । जस्तै:

(१) मैले सुमितलाई रोटी खुवाए । (सकर्मक क्रिया)

(२) माया र प्रेम सँगै बजार गए । (अकर्मक क्रिया)

यी दुई वाक्यमा क्रमशः ‘सुमित र रोटी’ तथा ‘प्रेम र बजार’ गरी दुई-दुई ओटा कर्म आएका छन् । तल नेपाली र थारू भाषाका द्विकर्मक क्रियाबाट बनेका केही उदाहरणहरू दिइएका छन् :

क्र.स.	नेपाली	क्र.स.	थारू
१	शिक्षकले हामीलाई व्याकरण पढाउनुभयो ।	१	मस्टर्वा हमहन् व्याकरण पढैल ।
२	मैले गोपाललाई कलम दिएँ ।	२	मै गोपालह कलम देनुँ ।
३	हरिले मलाई प्रश्न सोध्यो ।	३	हरि महि प्रश्न पुछल् ।
४	पसलेले हामीलाई सामान बेच्यो ।	४	डोकान्डर्वा हमन् समान व्याँचल् ।
५	व्यापारीले हामीसँग पैसा लियो ।	५	व्यापारी हमन्से पैसा लैगिल् ।
६	बुवा हामीलाई कथा भन्नुहुन्छ ।	६	बाबा हमन् बट्कोही सुनैठ ।
७	गुरुआमाले मलाई प्रश्न सोध्नुभयो ।	७	मस्टर्न्या महि प्रश्न पुछ्ली ।
८	हामीले सरकारलाई कर तिर्नुपर्छ ।	८	हम्र सरकारह कर टिरपरठ् ।

माथिको तालिकामा दिइएका नेपाली र थारू भाषाका वाक्यमा प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष कर्म पनि आएका छन् । जस्तै :

वाक्य : शिक्षकले हामीलाई व्याकरण पढाउनुभयो ।

शिक्षकले हामीलाई

↓
(अप्रत्यक्ष कर्म)

व्याकरण पढाउनुभयो

↓
(प्रत्यक्ष कर्म)

यो वाक्यमा अप्रत्यक्ष कर्म (हामीलाई) हटाई बनेको 'शिक्षकले व्याकरण पढाउनुभयो' भन्ने वाक्यमा अस्वाभाविक मानिदैन तर 'शिक्षकले हामीलाई पढाउनुभयो' भन्ने वाक्यमा चाहिँ कुनै अनिवार्य सूचना छुटेको हुनाले अस्वाभाविकता आउन सक्छ । त्यसैगरी "प्रत्यक्ष कर्मले मानवेत्तर (मानव बाहेकका) सन्दर्भमा प्रायः 'लाई' विभक्ति लिदैन तर अप्रत्यक्ष कर्म चाहिँ सधै 'लाई' विभक्तिका साथमा आउने गर्दछ । यसकारण द्विकर्मक क्रियामा पनि प्रत्यक्ष कर्म नै वाक्यको अनिवार्य अङ्ग बन्ने हुन्छ, र अर्को कर्म चाहिँ अतिरिक्त वा थप सूचना आवश्यक भएमा मात्र प्रयोगमा आउने हुन्छ (अधिकारी : २०६८, १०२) ।" थारू भाषामा नेपालीको 'लाई' विभक्ति लागेको ठाउँमा 'ह, ही, हन्, हन' जस्ता विभक्ति आउँछन् ।

माथि तालिका भएका वाक्य १-१० सम्ममा नेपालीका दुई-दुई ओटा कर्म आएका छन् र थारू भाषामा पनि दुई-दुई ओटा कर्म आएका छन् । त्यसैले उक्त वाक्यहरूमा प्रयोग भएका सम्पूर्ण क्रियाहरू द्विकर्मक क्रिया हुन् ।

(ग) पूरकापेक्षी क्रिया

अकर्मक क्रिया भएका वाक्यमा सामान्यतः कर्ता र क्रियापद भएमा पूरा हुन सक्छ तर केही क्रियापदहरूले त्यसरी वाक्य पूरा गर्न सक्दैनन् । "अपूर्ण क्रियापदमा अर्थ पूरा गर्ने कार्य भन्दा बेग्लै किसिमको शब्दलाई पूरक भन्दछन् (सिग्दाल : २०४७, ७२) ।" अर्थात् "आफ्नो अर्थको पूर्णताका निम्ति पूरकको अपेक्षा राख्ने क्रियालाई पूरकापेक्षी क्रिया भनिन्छ (श्रेष्ठ : २०५९, ६९) ।" जस्तै :

क्र.स.	नेपाली	क्र.स.	थारू
१	राम रुन्छ ।	१	राम रूइट्/रूइठा ।
२	राम (गरिब) छ ।	२	राम (गरिब) वा ।
३	केटाहरू रबिलाई पिटे ।	३	लवन्डन् रबिह पिट्ल ।
४	केटाहरूले रबिलाई (नेता) छाने ।	४	लवन्डन् रबिह (नेता) छन्ल ।

माथिको तालिकामा दिइएका नेपालीका वाक्य नं. १ र ३ मा हेर्दा त्यसमा क्रमशः 'कर्ता र क्रियापद' र 'कर्ता, कर्म र क्रियापद' ले वाक्य पूरा गरेको छ तर वाक्य २ र ४ लाई हेर्दा 'कर्ता र क्रियापद' अनि 'कर्ता, कर्म र क्रियापद' ले मात्र वाक्य पूरा गर्न सकेको देखिदैन । ती वाक्यहरूमा क्रमशः "गरिब" र "नेता" जस्ता शब्द पूरकमा आएका छन् । त्यसैले ती दुई वाक्यमा प्रयोग भएका 'हुनु' र 'छान्नु' जस्ता क्रियापद पूरकापेक्षी क्रिया

हुन् । थारू भाषाका वाक्य १ र ३ मा अर्थ पूरा भएका छन् भने वाक्य २ र ४ मा पूरकको अपेक्षा गरेका छन् । त्यसैले ती वाक्यमा प्रयोग भएका 'हुइना' र 'छन्ना' पूरकापेक्षी क्रिया हुन् ।

३.५.२.२ वाक्य टुङ्ग्याउनीका आधारमा क्रिया

क्रिया छुट्याउने विभिन्न आधारहरु मध्येको एउटा आधार हो वाक्य टुङ्ग्याउनी । प्रायः सबै क्रियाहरु समापक नै हुन्छन् । नेपाली र थारू दुबै भाषामा दुई प्रकारका क्रियाहरु रहेका छन् । ती हुन् :

- (क) समापिका क्रिया
- (ख) असमापिका क्रिया

(क) समापिका क्रिया

सामान्यतः समापक वा समापिका भन्नाले समाप्त पार्ने वा टुङ्ग्याउने भन्ने बुझाउँछ । त्यसैले सामान्य अर्थमा बुझदा वाक्य समाप्त गर्ने वा टुङ्ग्याउने क्रिया नै समापिका क्रिया हो । “धातुमा काल, भाव आदि जनाउने प्रत्ययहरु जोडिएर बनेको र वाक्य समाप्त गर्न सक्ने क्रिया नै समापक वा सकापिका क्रिया हो (बराल : २०७३, १२६) ।” यो कर्ताको लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर, काल, पक्ष आदिका आधारमा परिवर्तन हुने भएकाले क्रियाको वर्गमा पर्दछ । केही उदाहरण हेरौं :

नेपाली वाक्य

- (क) मैले काम सकें । —————> सक् + एँ (भूतकाल, एकवचन, प्रथम पुरुष)
- (ख) तिमी ठूला भयौ । —————> हु + यौ (भूतकाल, एकवचन, द्वितीय पुरुष)
- (ग) रमेश घर जान्छ । —————> जा + छ (वर्तमानकाल, एकवचन, तृतीय पुरुष)
- (घ) उनीहरु काम गरुन् । —————> गर् + उन् (मध्यम आदर, इच्छार्थ)

माथि प्रस्तुत गरिएका वाक्य नं. क-घ सम्ममा रेखाङ्कन गरिएका शब्द (सकें, भयौ, जान्छ, गरुन्) हरू समापक क्रिया हुन् किनभने ती शब्दहरुले वाक्यलाई समापन गर्ने काम गरेका छन् । साथै तिनले कर्ताको लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदि अनुसार परिवर्तन पनि भएका छन् ।

थारू वाक्य

- (क) मै काम ओरैनु । —————> ओर् + नु (अग्वा मनै, एकवचन, विटल समय)
 (ख) अप्ण खेट्वा सेक्ली । —————> सेक् + ली (दुग्वा मनै, एकवचन, विटल समय)
 (ग) हुँक घर जाइट । —————> जा + इट (तिघ्वा मनै, बहुवचन, आबक समय)
 (घ) टुँ भात खइठो । —————> खा + ठो (दुग्वा मनै, आबक समय)

माथिका वाक्यहरुमा आएका ओरैनु, सेक्ली, जाइट, खइठो जस्ता शब्दहरु समापक क्रियापद हुन् । यी क्रियापदहरुले पनि नेपाली वाक्यमा आए जस्तै कर्ताको वचन, पुरुष, लिङ्ग आदिलाई जनाएका छन् र सोही अनुसार परिवर्तन भएका छन् ।

(ख) असमापिका क्रिया

“धातुमा काल, भाव आदि जनाउने प्रत्ययहरु नजोडिई बनेका र वाक्य समाप्त गर्न नसक्ने क्रिया नै असमापक वा असमापिका हुन्छ (बराल : २०७३, १२६) ।” यो कर्ताको लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदिका आधारमा परिवर्तन हुँदैन । यो क्रिया नाम, विशेषण वा अव्यय वर्गमा पर्दछ । अर्थात् “जुन क्रियाको धातुमा काल, भाव आदि जस्ता व्याकरणिक कोटि जनाउने समापक प्रत्ययका साटो अर्थ पूरा नभएको जनिने ‘नु/ने/दै/एको/एर’ जस्ता कृदन्त लागेको हुन्छ त्यसलाई असमापिका क्रिया भनिन्छ (श्रेष्ठ : २०५९, ६४) ।” जस्तै : नेपालीमा ‘पढेर, जाँदै, हिँड्दै, नाच्दै, खाँदै, लेखी, हेरेको, भएका, गर्दा, किन्नु, सुक्दै’ आदि असमापक क्रिया हुन् भने थारू भाषाका ‘पहर्ती, नेइटी, खइटी, जइटी, ओरैटी, लिख्ती, नच्छी’ आदि पनि असमापक क्रिया हुन् । उदाहरण हेरौं :

क्र. स.	नेपाली	क्र. स.	थारू
१	म काम सक्दै.....	१	मै काम ओरैटी.....
२	तिमी ठूला भएका.....	२	टुह बजार जइटी.....
३	रमेश घर जानु.....	३	हुँक खेट्वाम जइना.....
४	उनीहरु काम गर्दा.....	४	ऊ अङ्गनाम नच्छी.....
५	तिमीहरु कलेज जाँदै.....	५	राम चिठी लिख्ती.....
६	तिमीले कलम किन्नु	६	सीता हँस्टी.....
७	महेश एकलै रुँदै.....	७	महेश अक्कल्ले रुइटी.....

माथिको तालिकामा दिइएको नेपाली र थारू भाषाका वाक्यहरूमा रेखाङ्कन गरिएका शब्दहरू असमापिका क्रियाहरू हुन् किनभने ती क्रियाहरूले वाक्यलाई समापन गरेका छैनन् र ती क्रियाहरूले कर्ताको लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल आदि जनाएका छैनन् । बरु ती शब्दहरूले विभिन्न शब्दवर्गको काम गरेका छन् ।

३.५.२.३ अर्थ प्रधानताका आधारमा क्रिया

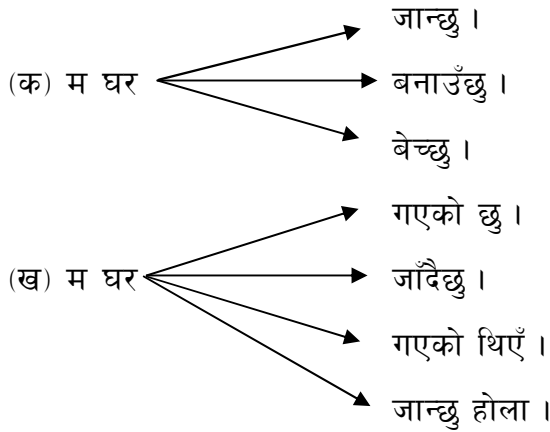
वाक्यमा प्रयोग भएका क्रियापदहरूले कुनै न कुनै अर्थ प्रदान गरेका हुन्छन् । त्यसैले अर्थका आधारमा पनि क्रिया दुई प्रकारका हुन्छन् । ती हुन् :

(क) मुख्य क्रिया

(ख) सहायक क्रिया

(क) मुख्य क्रिया

“वास्तवमा अर्थका दृष्टिले प्रधान वा शीर्ष हुने क्रियालाई मूल क्रिया भनिन्छ । यो सरल क्रियाका रूपमा या संयुक्त क्रियामा आएको अधिल्लो असमापक क्रियाको रूपमा रहेको हुन्छ (श्रेष्ठ : २०५९, ६६) ।” जस्तै :

माथिका उदाहरणमा दिइएको वाक्य ‘क’ मा प्रयोग भएका क्रियाहरू (जान्छु, बनाउँछु, बेच्छु) सरल क्रिया (मूल क्रिया) हुन् भने वाक्य ‘ख’ मा प्रयोगमा आएका ‘गएको छु, जाँदैछु, गएको थिएँ, जान्छु होला’ जस्ता संयुक्त क्रियाहरूमा आएका (गएको, जाँदै, गएको, जान्छु) शब्दहरू असमापक क्रिया हुन् । ती क्रियाहरूले वाक्यको मुख्य अर्थ प्रदान गरेका छन् । त्यसैले ती क्रियाहरू नै मुख्य क्रिया हुन् । तल नेपाली र थारू भाषामा केही

उदाहरणहरु दिइएका छन् । उक्त उदाहरणमा रेखाङ्कन गरिएका क्रियाहरु नै मुख्य क्रिया हुन् ।

क्र. स.	नेपाली	क्र. स.	थारू
१	म किताब पढ्छु ।	१	मै किताब पढ्हुँ
२	तिमी हिँड्दै गर ।	२	तुँ जइटी बाटो ।
३	महेश घर जाँदै गर्छ ।	३	महेश घर जाइटा ।
४	नरेश घर जान्छ ।	४	नरेश घर जाइठ ।
५	राम पोखरा गएको छ ।	५	अपन भात खाक सेक्ली ।

(ख) सहायक क्रिया

सामान्यतः मुख्य क्रियाको अर्थलाई सघाउने क्रिया सहायक क्रिया हुन्छ । “संयुक्त क्रियामा मुख्य क्रियालाई सहयोग गर्न आउने सुरुका बाहेक सबै क्रियालाई सहायक क्रिया भनिन्छ (बराल : २०७३, १२०) ।” अर्थात् यस्तो क्रिया मूल क्रियाका तुलनामा अर्थका दृष्टिले प्रधान वा शीर्ष हुदैन । यसलाई अर्को शब्दमा यसरी भन्न सकिन्छ: “संयुक्त क्रियाका रूपमा आएका दुई वा सो भन्दा बढी धातुहरुमध्ये पहिलो धातु बाहेक अन्य धातुबाट बनेको समापक क्रियालाई सहायक क्रिया भनिन्छ (श्रेष्ठ : २०५९, ६७) ।” तल केही उदाहरणहरु दिएका छन्:

क्र.स.	नेपाली	क्र.स.	थारू
१	पानी पर्दै छ ।	१	पानी वर्षटा ।
२	बाढीले खेतबारी बगाइलग्यो ।	२	अपन भात खाक सेक्ली ।
३	रमेश भूइँमा बसिरहन्छ ।	३	नरेश स्कूल जइटी बा ।
४	हरिले रोटी खाइसक्यो ।	४	भूमिका मैगर गीट गइनाम सिपार बाटी ।
५	भाइ चिट्ठी लेख्दै गर्छ ।	५	भैया चिट्ठी लिख्ठी करी ।

माथि दिइएका नेपाली र थारू भाषाको प्रत्येक वाक्यमा दुईओटा क्रियाको प्रयोग भएको छ । ती मध्ये नेपालीको पहिलो क्रियाहरु (पर्दै, बगाइ, बसि, खाइ, लेख्दै) वाक्यर्थका दृष्टिले विशेष महत्त्वका भएकाले मुख्य हुन् भने बाँकी रहेका दोस्रो क्रियाहरु (छ, लग्यो, रहन्छ, सक्यो, गर्छ) चाहिँ त्यति महत्त्वका छैनन् । यिनीहरुक काम पहिलो क्रियाको अर्थलाई सघाउनु मात्र हुनाले यी सहायक क्रिया हुन् । थारू वाक्यका ‘वर्ष, खाक, जइटी, गइना,

लिख्ठी' जस्ता मुख्य क्रिया हुन् भने 'टा, सेक्ली, वा, बाटी, करी' जस्ता शब्दहरु सहायक क्रिया हुन् ।

३.५.२.४ बनोटका आधारमा क्रिया

बनोटका आधारमा क्रिया तीन प्रकारका छन् । ती हुन् :

- (क) सरल क्रिया
- (ख) संयुक्त क्रिया
- (ग) मिलित क्रिया

(क) सरल क्रिया

“एउटा धातुबाट मात्र बनेको एकलो क्रियालाई सरल क्रिया भनिन्छ (श्रेष्ठ : २०५९, ६४) ।” जस्तै :

क्र. स.	नेपाली	क्र. स.	थारू
१	म किताब किन्छु ।	१	मै किताब किन्टुं ।
२	गीता भात पकाउँछे ।	२	हम्र भात खइली/खइली ।
३	राम पढ्छ ।	३	राम पढ्ढ ।
४	हरि बिहानै उठ्छ ।	४	हरि बिहान्नी उठट् ।
५	ऊ मुख हो ।	५	ऊ गीट गाइट् ।
६	नरेश कुर्सीमा बस्यो ।	६	प्रेम घर आइल् ।
७	बहिनी घरमा छ/छे ।	७	बिनय नाचट् ।

माथि दिइएको तालिकामा नेपालीका वाक्य १-७ सम्ममा आएका 'किन्छु, पकाउँछे, पढ्छ, उठ्छ, हो बस्यो, छ' जस्ता शब्दहरु सरल क्रिया हुन् किनभने एउटा धातुबाट बनेर एउटा क्रियाको काम गरेका छन् । थारू भाषाका वाक्यमा प्रयोग भएका 'किन्टुं, खैली, पढ्ढ, उठट्, गाइट्, आइल्, नाचट्' जस्ता शब्दहरु सरल क्रिया हुन् ।

(ख) संयुक्त क्रिया

“मुख्य क्रिया र सहायक क्रिया मिलेर बनेको सिङ्गो क्रियालाई संयुक्त क्रिया भनिन्छ (श्रेष्ठ : २०५९, ६५) ।” अर्थात् “एक भन्दा बढी धातुहरुबाट बनेको क्रियालाई

संयुक्त क्रिया भनिन्छ । यसमा पहिलो क्रियाको अर्थ मुख्य हुन्छ, जसलाई मुख्य क्रिया भनिन्छ भने त्यसपछिका क्रियाले मुख्य क्रियाको अर्थ स्पष्ट पार्दछन्, जसलाई सहायक क्रिया भनिन्छ (बराल : २०७३, १२७) ।” जस्तै :

(क) भनिदिउँ	भन् + दि	भनि	दिउँ
(ख) खेल्दै गर	खेल् + गर्	खेल्दै	गर
↓	↓	↓	↓
(संयुक्त क्रिया)	(धातु संयोजन)	(मुख्य क्रिया)	(सहायक क्रिया)

माथिको उदाहरण (क) र (ख) मा दिइएका संयुक्त क्रियामा एक भन्दा बढी धातुहरु जोडिएका छन् । तल नेपाली र थारू भाषाका संयुक्त क्रियाबाट बनेका केही उदाहरणहरु प्रस्तुत गरिएका छन् ।

क्र. स.	नेपाली	क्र. स.	थारू
१	रमेश पढी रहन्छ ।	१	मै भात खा सेक्नु ।
२	दाजु आउनु भएछ ।	२	तुह चिस खेल्ती रहहो ।
३	रामले किताब पढी सक्यो ।	३	नरेश चिट्ठी लिख्ती बा ।
४	उसले हामीलाई देख्यो होला ।	४	हरि पुलिस बनस्याकल् ।
५	सुनिल सुत्छ होला ।	५	दिनेश डि.जे. म नच्ची रह ।

माथि दिइएको नेपाली वाक्यमाआएका ‘पढी रहन्छ, आउनु भएछ, पढी सक्यो, देख्यो होला, सुत्छ होला’ जस्ता क्रियाहरुमा दुई-दुई ओटा धातुहरु मिलेर एउटा मात्र क्रियाको काम गरेका छन् । त्यसैले ती संयुक्त क्रिया हुन् । थारू वाक्यमा आएका ‘खा सेक्नु, खेल्ती रहो, लिख्ती बा, बनस्याकल्, नच्ची रह’ जस्ता क्रियाहरुमा पनि दुई-दुई ओटा धातु मिली एउटा क्रियाको काम गरेका छन् । त्यसैले ती पनि संयुक्त क्रिया हुन् ।

(ग) मिलित क्रिया

“नाम, विशेषण वा अव्यय वर्गका शब्दका साथ आउने त्यस्तो क्रियालाई मिलित क्रिया भनिन्छ जसले एउटै क्रियाको संरचनाका रूपमा काम गर्दछ (श्रेष्ठ : २०५९, ६५) ।” जस्तै :

नेपाली वाक्य

- (क) म तिमीलाई मन पराउँछु । (नाम + क्रिया)
(ख) उसले तरक्क आँसु भ्यायो । (नाम + क्रिया)
(ग) भाइलाई स्याउ मीठो लाग्छ । (विशेषण + क्रिया)
(घ) रामले आँप क्वाप्प खायो । (अव्यय + क्रिया)

माथि उदाहरणमा दिइएका वाक्यहरूमा 'पराउँछु, भ्यायो, लाग्छ, खायो' जस्ता क्रियापदहरू क्रमशः 'मन, आँसु, मीठो, क्वाप्प' जस्ता नाम, विशेषण र अव्ययका साथमा आएका छन् र एउटै संरचनाका निर्माण गरेका छन् । त्यसैले ती मिलित क्रिया हुन् ।

थारू वाक्य

- (क) मै टुहिन् मन परैठुँ । (नाम + क्रिया)
(ख) ऊ भल्भल्से आँस गिराइल् । (नाम + क्रिया)
(ग) भैयाह स्याउ मीठ लगिठस् । (विशेषण + क्रिया)
(घ) राम आम क्वाप्प खाइल् । (अव्यय + क्रिया)

माथिका उदाहरणहरूमा नेपाली वाक्यका उदाहरणमा दिए जस्तै थारू भाषामा पनि 'मन परैठुँ, आँस गिराइल्, मीठ लगिठस्, र क्वाप्प खाइल्' जस्ता शब्दहरू मिलित क्रिया हुन् ।

३.५.२.५ प्रेरणार्थक क्रिया

नेपाली भाषामा सामान्यतः सकर्मक, द्विकर्मक क्रियाबाट व्युत्पन्न भई 'आउ' प्रत्यय लागेर अन्त्य हुने क्रियापदहरू प्रेरणार्थक हुन्छन् । यस्ता क्रियापदले कर्ता (प्रेरक) द्वारा प्रेरित कार्यव्यापारलाई बुझाउँछ । त्यसैगरी थारू भाषामा प्रेरणार्थक क्रियाको निर्माण 'आउ' र 'ऐल्/इल्' प्रत्ययहरू धातुमा जोडिएर बनेका हुन्छन् । जस्तै :

- (क) ने. उसले भाइलाई पढायो ।
था. ऊ भैयाह पढाइल् ।
(ख) ने. रामले पिना तताएर तेल पेलायो ।
था. राम खरी सुखाक ट्याल् पेराइल् ।

नेपाली वाक्य (क) र (ख) मा क्रियापद 'पढ्नु' र 'पेल्नु' प्रेरक र प्रेय सम्बन्ध दर्साएका छन् । वाक्य (क) मा तृतीय पुरुष कर्ताले भाइलाई कसैले पढाउन प्रेरित गरेको कारण पढाउने कार्यव्यापार गर्‍यो । त्यसै गरी वाक्य (ख) मा पनि कसैबाट प्रेरित भएर नै तेल पेलने कार्य भएको छ । त्यसकारण 'पढायो' र 'पेलायो' शब्दहरू प्रेरणार्थक क्रिया हुन् ।

थारू भाषाका वाक्यलाई हेर्दा वाक्य (क) र (ख) मा पनि भाइलाई पढाउने कार्यव्यापार र तेल पेलने कार्यव्यापार अन्य व्यक्ति वा कर्ताको प्रेरणा प्राप्त भएपछि मात्र सम्पन्न गरिएको छ । त्यसैले 'पढाइल्' र 'पेराइल्' प्रेरणार्थक धातु हुन् ।

३.५.२.६ मेरू, रञ्जक र योजिका

माधवप्रसाद पोखरेलको 'नेपाली वाक्य व्याकरण' मा उल्लेख भए अनुसार “संयुक्त क्रियाको मालामा उनीएका क्रिया मध्ये सब भन्दा पहिलो क्रिया अथवा मुख्य क्रियालाई मेरू (पोल) भनिन्छ । संयुक्त क्रियामा सबभन्दा दायाँतिर पर्ने 'छ' र 'थियो' क्रिया योजिका (कपुला) हो, अनि मेरू र योजिकाको बीचमा पर्ने सबै क्रियाहरूलाई रञ्जक (भेक्टर) भन्ने चलन छ (२०५४ : ३६) ।” यसबाट के बुझिन्छ भने 'मेरू' ले मुख्यार्थ, 'रञ्जक' ले भाव, पक्ष र कर्मत्व र 'योजिका' ले काल जनाउँछन् । जस्तै :

(क) ने. नरेशले प्रेमलाई भनिरहेको थियो ।

था. नरेश प्रेमह कटिरहल् रह ।

माथिका दुई ओटा वाक्यहरू मध्ये नेपाली वाक्यमा “भनिरहेको थियो” क्रियामा 'भनि' मुख्य क्रिया वा मेरू हो, 'रहनु' रञ्जक (भेक्टर) हो र 'थियो' योजिका हो भने थारू वाक्यमा आएको “कटिरहल रह” भन्ने क्रियामा 'कटि' मुख्य क्रिया वा मेरू हो, 'रहल' रञ्जक हो र 'रह' योजिका हो ।

चौथो परिच्छेद

नेपाली र थारू भाषाका क्रियापदको तुलना

४. क्रियाका कोटिहरू

४.१ विषयपरिचय

सामान्यतः भाषा विचार विनिमयको साधन हो । भाषामा कतिपय त्यस्ता रूपहरू हुन्छन् जसले भाषालाई सजिलैसित बुझ्न सघाउ पुऱ्याउँछन् । ती रूपहरू क्रिया अनुसार परिवर्तन हुन्छन् तर क्रिया चाहिँ क्रियाका कोटि अनुसार परिवर्तन हुन्छन् । संसारका विभिन्न भाषामा कोशीय अर्थ दिने अथवा वस्तु, विचार तथा भाव जनाउने शब्द बाहेक केही शब्द तथा रूपहरू त्यस्ता हुन्छन् जो कोशीय अर्थ दिदैनन् तर व्याकरणिक अर्थ भन्ने दिन्छन् । यस्ता रूपहरू वाक्यसँग सम्बन्धित हुन्छन् यसका लागि ती रूप (शब्द) हरू अन्य रूप वा शब्द (प्रत्यय, उपसर्ग आदि जस्ता) सँग आवद्ध भई आएका हुन्छन् । खासगरी रूपहरू आफैले कुनै कार्य सम्पादन गर्न सक्दैनन् त्यसैले व्याकरणात्मक कार्य सम्पादन गर्नका लागि भाषामा प्रयुक्त हुन्छन् । लिङ्ग, वचन, पुरुष, कारक, काल, पक्ष भाव, वाच्य, करण-अकरण आदि व्याकरणिक कार्य अन्तर्गत रूपतात्त्विक संकेतद्वारा निर्दिष्ट भएर आएका हुन्छन् । यी नै व्याकरणिक कोटि हुन् । क्रियाले यिनै कोटिका आधारमा आफ्नो कार्य सम्पादन गर्ने भएकाले यिनलाई क्रियाका कोटि पनि भनिन्छ । कोटिहरूले शब्द-शब्दहरूबीचको अन्तर्सम्बन्धलाई र शब्दका वाक्यात्मक कार्यको बोध गराउँछन् । यस अध्यायमा नेपाली र थारू भाषाका क्रियाका कोटिहरूको आधारमा क्रियापदको तुलना गरिएको छ ।

४.२ लिङ्ग

“लिङ्ग ‘पुरुष’ वा ‘स्त्री’ जातिको बोध गराउने व्याकरणात्मक धारा वा कोटि हो । यसले नाम पदको भाले वा पोथीलाई जनाउँछ । लिङ्गबोधक अङ्ग्रेजी ‘जेन्डर’ शब्द ल्याटिनको ‘genus’ बाट आएको हो । ल्याटिन भाषामा ‘genus’ शब्दको अर्थ वर्ग अथवा प्रकार भन्ने हुन्छ (गौतम : २०७०, १८८) ।” लिङ्ग व्यवस्थालाई नेपाली भाषाको सन्दर्भमा हेर्दा प्राकृतिक र व्याकरणिक दुवै किसिमको देखिन्छ । ‘नन्द, आमा, भाउजु, फूपु’

आदि शब्दलाई स्त्रीलिङ्ग शब्द मान्नु 'बुवा, फूपाजु' आदिलाई पुलिङ्गी शब्द मान्नु प्राकृतिक लिङ्ग व्यवस्था हो भने "केटो गयो", "केटी गई" जस्ता वाक्यमा स्त्रीलिङ्ग बोधक रूपायक प्रत्यय र लिङ्गगत सङ्गतिका आधारमा व्याकरणिक लिङ्ग व्यवस्था रहेको स्पष्ट हुन्छ ।

भाषिक लिङ्गको अध्ययन वा वाक्यात्मक व्यवस्थाभित्र पर्ने हुनाले नेपाली भाषाका चिह्नित दुई पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग रहेका छन् । भाषिक लिङ्गलाई विभिन्न विद्वानहरूले परिभाषित गरेका छन् । त्यस्ता केही परिभाषाहरूलाई अधि सार्न सकिन्छ । माधवप्रसाद पोखरेलका अनुसार "लिङ्ग शब्दहरूको सङ्गति वा सहचार्यका आधारमा बनाइएका संज्ञाका वर्गहरू हुन् । यसको प्राकृतिक लिङ्गसँग सम्बन्ध हुन या नहुन पनि सक्छ । त्यसैले भाषा-व्याकरणमा लिङ्ग प्रकृतिको वाचक नभएर वाक्यगत पक्षहरूको सङ्गति कति किसिमले विचलन हुन्छ भन्ने कुराको वाचक हो (२०४२ : ४१) ।" पुष्कर शमशेर जवराको पुस्तक नेपाली सजिलो व्याकरणमा उल्लेख भए अनुसार "व्याकरणमा मर्दाना जनानाको यस फरकलाई लिङ्गले देखाउँछ । मर्दाना नामलाई पुलिङ्ग, जनाना नामलाई स्त्रीलिङ्ग भन्दछन् । भाले पोथी दुबै भन्न नहुनेलाई नपुंसकलिङ्ग भनिन्छ (२०१९ : पृ. ३९) ।" नदनकुमार पौडेलले आफ्नो अध्ययनमा 'चार्लस एफ. हकेटका अनुसार "शब्द सहचार्य वा पदसङ्गतिका आधारमा छुट्याइने नामको कोटिलाई लिङ्ग भनिन्छ ।" भन्ने कुरा उल्लेख गरेका छन् (२०५२ : २८) । सोमनाथ शर्माका शब्दमा भन्नुपर्दा "पुरुष जाति वा स्त्री जाति वा निर्जीव-वस्तु बुझाउने शब्दको रूपलाई लिङ्ग (gender) भनिन्छ (?, पृ. २२) ।" कृष्णहरि बराल र नेत्र एटमका अनुसार "स्त्री वा पुरुष जाति बुझाउने वा छुट्याउने व्याकरणको चिह्नलाई लिङ्ग भनिन्छ (२०७० : ५४) ।" चूडामणि बन्धुका अनुसार "लिङ्ग नामसँग सम्बद्ध व्याकरणिक कोटि हो । सामान्यतः यसले भाले-पोथीलाई छुट्याउने गर्छ तर सधैँ त्यसो हुदैन । लिङ्ग नाम, विशेषण र क्रियासँग पनि सम्बद्ध रहेको हुन्छ (२०४८ : ६६) ।" सोमनाथ सिग्दालका अनुसार "नेपालीमा नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रियापदले लिङ्ग जनाउँछ तर स्त्रीलिङ्गको आधार भने मनुष्य बोधक नाम नै हुन् (२०४७ : १९) ।"

"लिङ्गका आधारमा नामलाई वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । जीवशास्त्रीय वा शरीरविज्ञानका आधारमा वर्ग छुट्याइने प्रक्रियालाई प्राकृतिक लिङ्ग भनिन्छ (पौडेल, २०५२ : ३९) ।" भाले गुण जनाउने नामका वर्गलाई पुलिङ्ग भनिन्छ । जस्तै : बुवा, काका, घोडा,

बाघ आदि र पोथी गुण जनाउने नामका वर्गलाई स्त्रीलिङ्ग भनिन्छ । जस्तै : आमा, काकी, घोडी, बघिनी आदि । भालेपोथी दुबै गुण जनाउने नामको वर्गलाई नपुंसकलिङ्ग भनिन्छ । जस्तै : किताब, कापी, घर, साइकल, घडी आदि तर व्याकरणमा यसको प्रयोग भने भिन्न रूपमा भएको देखिन्छ । नेपाली भाषा बाहेक अन्य भाषा तथा भाषिकामा लिङ्गलाई फरक ढङ्गबाट पनि प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ, भन्ने कुरालाई सखिशरण सुवेदीले देखाएका छन् । उनका अनुसार “प्राकृतिक रूपमा पुरुष वा स्त्री जातीलाई नबुझाउने नाम (नपुंसक) लाई पनि संस्कृत भाषामा स्त्री लिङ्गको रूपमा प्रयोग गरिएको पाइन्छ, जस्तै : सा सत्रि, सा विद्युत आदि । त्यसैगरी हिन्दी भाषामा गाडी आई, ट्रेन चली आदि स्त्रीलिङ्ग प्रयोगमा आएको पाइन्छ । नेपाली केन्द्रीय भाषिका क्षेत्र तिर ‘भात पाक्यो’ - ‘दाल पाकी’, ‘डालो आयो’ लाई ‘डाली आई’ (सुवेदी : २०५१, ५४-५६) आदि ।” नेपाली र थारू भाषामा हेर्ने हो भने माथिका शब्दहरू (पाकी, आई आदि जस्ता) पुलिङ्गका रूपमा नै प्रयोगमा आउँछन् । जस्तै : नेपालीमा ‘दाल पाक्यो’, ‘बस/ट्रेन चल्यो’ हुन्छ भने थारू भाषामा ‘दाल रिभल्’, ‘बस चलल्’ आदि हुन्छ । यसबाट के बुझिन्छ भने हरेक भाषामा आफ्नै प्रकारको लिङ्ग व्यवस्था (व्याकरण) हुन्छ । निष्कर्षमा भन्दा लिङ्ग भन्नाले व्याकरणिक लिङ्ग बुझिन्छ ।

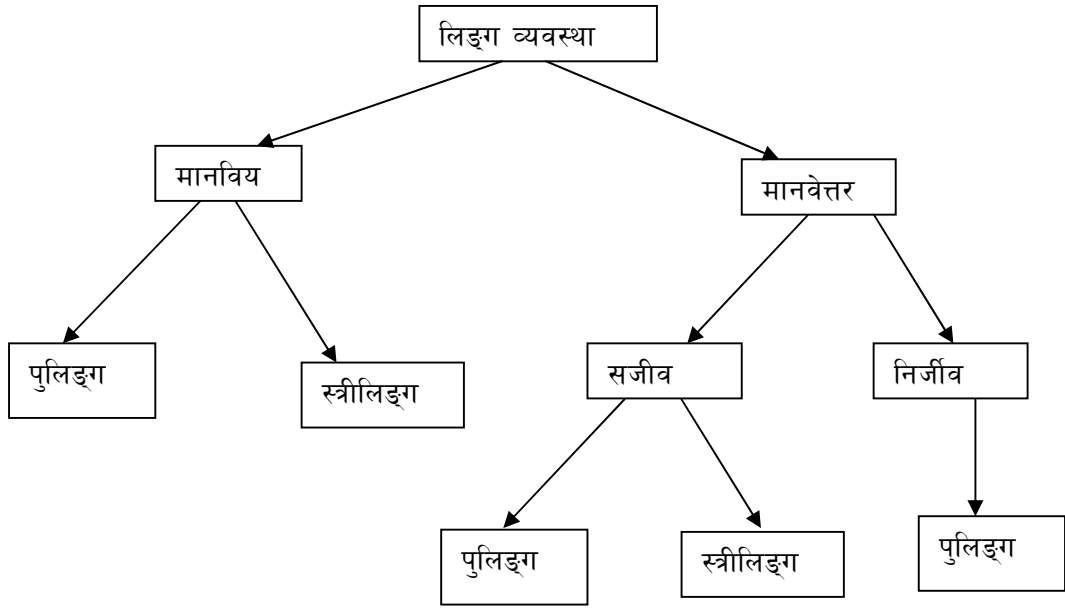
संसारमा विभिन्न प्रकारका भाषा तथा भाषिकाहरू छन् । ती प्रत्येकका आ-आफ्नै किसिमको लिङ्ग (व्याकरणिक) व्यवस्था हुन्छ । यहाँ केही भाषाका लिङ्गका प्रकार बारे केही विद्वानहरूको भनाइलाई अधि सारिएको छ । चूडामणि बन्धुले संस्कृत भाषामा तीन प्रकारका लिङ्ग हुन्छन् भनेका छन् । ती हुन् : पुलिङ्ग, स्त्रीलिङ्ग र नपुंसकलिङ्ग । त्यसैगरी उनले “जर्मन, पोलिस, अरेबेली, ग्रीक, ल्याटिन, रुसी जस्ता भाषामा पनि पुलिङ्ग, स्त्रीलिङ्ग र नपुंसकलिङ्ग गरी तीन किसिमका हुने बताएका छन् (बन्धु : २०४८, ६६) ।” माधवप्रसाद पोखरेलले अफ्रिकाको बान्टु भाषामा लिङ्गको सङ्ख्या तेत्तीस छन् तर नेपाली भाषाका सन्दर्भमा कोटिकारको जटिलताले गर्दा नेपाली भाषामा लिङ्गको गणना नभइसकेको धारणा व्यक्त गर्दछन् (मधुपर्क २०५० : पृ. ६६, ६४) ।” कृष्णहरि बराल र नेत्र एटमका अनुसार “नेपालीमा लिङ्गको अभिव्यक्ति नाम, विशेषण र क्रियापदमा हुन्छ भन्दै लिङ्ग पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग गरी दुई प्रकारको हुने बताएका छन् (बराल : २०७३, ५४) ।”

यहाँ थारू भाषामा विभिन्न विद्वानहरूले लिङ्गको सङ्ख्या तोकेका छन् । तल संक्षिप्त रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ :

(१) थारू व्याकरणकार महेश चौधरी र गोपाल दहितका अनुसार थारू भाषामा लिङ्ग

- (क) पुलिङ्ग
- (ख) स्त्रीलिङ्ग
- (ग) नपुंसकलिङ्ग
- (घ) उभयलिङ्ग

त्यसैगरी देवीप्रसाद गौतमले विभिन्न तथ्यहरूका आधारमा लिङ्ग सङ्केतक रूपद्वारा निर्दिष्ट लिङ्ग व्यवस्थालाई यस्तो देखाएका छन् :

नेपालीमा प्रत्यय (रूप) निर्दिष्ट लिङ्ग व्यवस्था

माथि प्रस्तुत गरिएका वर्गीकरण नेपाली र थारू भाषाका हुन् । यहाँ नेपाली अनुसार थारू भाषाको लिङ्गको तुलना गरिएको छ ।

रूपतत्त्व भाषाको महत्त्वपूर्ण वैज्ञानिक पक्ष हो । परम्परागत व्याकरणलाई हेर्ने हो भने अर्थतत्त्वको आधारमा मात्र लिङ्गको निर्धारण गरिएको र रूपतत्त्व उपेक्षित देखिन्छ । नेपाली भाषामा पुलिङ्ग, नपुंसकलिङ्ग र उभयलिङ्गमा रूपतात्त्विक र पदसङ्गतिका दृष्टिले त्यति भिन्नता पाइँदैन । त्यसैले चूडामणि बन्धुले निर्धारण गरेका पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग नै भाषा वैज्ञानिक पद्धति अनुसार निर्धारण भएकाले बढी उपयुक्त देखिन्छन् (पौडेल : २०५२,३०-३१) । त्यसैगरी थारू भाषामा पनि नेपाली भाषा जस्तै पुलिङ्ग, नपुंसकलिङ्ग र उभयलिङ्गमा रूपतात्त्विक र पदसङ्गतिका दृष्टिले खासै भिन्नता नदेखिएकाले पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग गरी दुई प्रकारका लिङ्गका रूपमा अध्ययन गर्नु उपयुक्त देखिन्छ । यहाँ केही उदाहरण हेरौं :

क्र. स.	नेपाली	क्र. स.	थारू
१	बस आयो ।	१	बस आइल् ।
२	भाइ आयो ।	२	भैया आइल् ।
३	भिनाजु आए ।	३	भाटु अइल ।
४	साली आइन् ।	४	साली अइली ।
५	भान्जी आइन् ।	५	भान्जी/भैनी अइली ।
६	काका आउनुभयो ।	६	काका अइल ।

माथि तालिकामा दिइएका नेपाली र थारू भाषाका वाक्यहरू १, २, ३ र ६ मा फरक र वाक्यहरू ४ र ५ मा फरक गरी दुई वर्ग (कोटि) को सङ्केत भएको छ । त्यसैले यी दुवै भाषामा लिङ्ग दुई प्रकारका छन् भन्ने बुझिन्छ ।

यस अध्ययनमा थारू भाषाको लिङ्ग व्यवस्था र नेपाली भाषाको लिङ्ग व्यवस्थाको समानता र भिन्नता के छ ? भन्ने कुराको अध्ययन गर्नु हो । नेपाली लिङ्ग व्यवस्थाका सापेक्षतामा थारू भाषाको लिङ्ग व्यवस्थाको तुलना गर्ने काम गरिएको छ ।

४.२.१ नामको आधारमा लिङ्ग

कुनै पनि वस्तु, पदार्थ तथा यिनीहरूमा हुने गुण भाव बुझाउने शब्दलाई नाम भनिन्छ । नाम शब्द 'को', 'के' भन्ने प्रश्नको उत्तरका रूपमा आउँछ । नेपाली र थारू भाषामा पुलिङ्ग नामको स्त्रीलिङ्ग बनाउनु परेमा रूपहरूको प्रयोग पनि गरिएको देखिन्छ । जस्तै :

क्र. स.	नेपाली		क्र. स.	थारू		शब्द वर्ग
	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग		पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	
१	छोरा, भान्जा, काका	'ई'(छोरी, भान्जी, काकी)	१	छावा, भैना/भैन, काका	'ई' (छाई, भैनी, काकी)	नाम
२	बाघ, सुब्बा	'एनी/इनी'बघेनी/बाघनी, सुब्बेनी/सुबेनी)	२	भैया, पठ्वा, छेग्रा	'या'(बहोरिया, पठ्या, छेगर्या)	नाम
३	नाति, पाठो, चरो	'नी' (नातिनी, पाठी, चरी)	३	ठाकुर, मालिक, डक्टर्वा	'न्या'/'इन्या'(ठकुर्या, मलिक्या, डक्टर्वा)	नाम

नेपाली र थारू दुबै भाषामा मानवीय र मानवेत्तर प्राणी बुझाउने नामको लिङ्गभेद गरिएको पाइन्छ । त्यसैगरी नेपाली र थारू भाषामा भिन्नै (फरक) शब्दको प्रयोग गरी स्त्रीलिङ्गको बोध गराउने प्रक्रियाका अतिरिक्त क्रमशः ‘ई, एनी/इनी’ रूप र ‘ई, या, न्या, इन्या’ रूपको प्रयोग गरी स्त्रीलिङ्ग बनाएको पाइन्छ । जस्तै :

क्र.	नेपाली		क्र.	थारू	
स.	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	स.	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
१	बाघ	बघेनी/बघिनी	१	बघ्वा	बघिन्या
२	बाच्छो	बाच्छी	२	बच्छ्वा	बच्छ्या
३	कुकुर	कुकुर्नी	३	कुका	कुकर्या/कुकन्या
४	साला	साली	४	साला	साली
५	नाती	नातिनी	५	नट्या	नटिन्या
६	मालिक	मालिकनी	६	मलिक्वा	मलिकन्या

थारू भाषामा ‘ई’ को रूपबाट केही नामको स्त्रीलिङ्ग बोध गराइने प्रक्रिया देखिन्छ, जुन प्रक्रिया नेपाली भाषामा पनि देखिन्छ । त्यसैले यी दुबै भाषामा ‘ई’ रूपबाट स्त्रीलिङ्ग बोध गराइन्छ । जस्तै : नेपालीमा ‘लाटी, काकी, भान्जी, कुमारी, छोरी, रानी, साली’ आदि र थारूमा ‘लाटी, काकी, भैनी, कुमारी, छाई, रानी, साली आदि सबै नामहरूमा ‘ई’ रूप लगाई स्त्रीलिङ्ग बनाइएको छ ।

पुलिङ्गलाई स्त्रीलिङ्गमा बदल्दा नामको ध्वनि लगायत प्रत्ययमा पनि केही परिवर्तन भएको देखिन्छ । जस्तै : नेपाली भाषामा पुलिङ्ग नाम ‘मालिक, नाति’ शब्दलाई स्त्रीलिङ्गमा बदल्दा ‘मालिकनी, नातिनी’ बनाइन्छ । त्यसैगरी थारू भाषामा ‘मलिक्वा/ठकुर्वा, नट्या’ लाई स्त्रीलिङ्गमा बदल्दा ‘मलिकन्या/ठकुर्न्या, नटिन्या’ हुन्छ । यी उदाहरणहरूलाई हेर्दा नेपाली भाषाको पुलिङ्ग नाम ‘मालिक’ को “क” ध्वनि ‘क्’ मा परिवर्तन गरी “नी” प्रत्यय लगाएर ‘मालिकनी’ बनाइएको छ । त्यसैगरी ‘नाति’ मा कुनै परिवर्तन नगरी “नी” प्रत्यय लगाई ‘नातिनी’ बनाइएको देखिन्छ । तर थारू भाषाको पुलिङ्ग नाम ‘मलिक्वा/ठकुर्वा’ को “वा” लोप गरी ‘न्या’ प्रत्यय लगाई ‘मलिकन्या/ठकुर्न्या’ बनाइन्छ । त्यसैगरी ‘नट्या’ शब्दको “या” लोप गरी ‘इन्या’ प्रत्यय लगाएर ‘नटिन्या’ स्त्रीलिङ्ग बनाइएको पाइन्छ ।

माथि प्रस्तुत गरिएका उदाहरणहरूबाट के स्पष्ट हुन्छ भने नेपाली भाषामा पुलिङ्ग नामको ध्वनि परिवर्तन गर्नुका साथै प्रत्यय पनि लगाएर स्त्रीलिङ्गको बोध गराइन्छ तर थारू भाषामा भने पहिला ध्वनिपरिवर्तन गरेर मात्र प्रत्यय लगाइन्छ र स्त्रीलिङ्ग बनाइन्छ ।

(क) लघुतावाची नामका आधारमा लिङ्ग

कुनै पनि वस्तुको सानो रूपलाई जनाउने नामलाई लघुतावाची नाम भनिन्छ । नेपाली र थारू दुबै भाषामा त्यस्ता विभिन्न वस्तुहरूको नाम छ जुन लघुतावाची नाम बनाउँदा स्त्रीलिङ्गको सङ्केतक रूप (ई) को प्रयोग गरिन्छ । तर ती लघुतावाची नामले लिङ्ग भने छुट्याउँदैनन् । जस्तै :

क्र. स.	नेपाली		क्र. स.	थारू	
	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग (×)		पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग (×)
१	गाग्रो	गाग्री	१	गग्रा	गग्री
२	ठेको	ठेकी	२	ठेक्वा	ठेक्की
३	चरो	चरी	३	बर्का चिरैया	छुट्की चिरैया
४	डालो	डाली	४	छिट्वा	छिट्नी

माथिका उदाहरणमा दिइएका शब्दहरू स्त्रीलिङ्ग जनाउने देखिएता पनि वास्तवमा ती लिङ्ग भने छुट्याउँदैनन् । “दुबै भाषामा अमानविय लघुताबोधक नाममा स्त्रीलिङ्ग प्रत्यय लगाइए तापनि यस प्रकारका नाम अनुसार क्रियामा सङ्गति ल्याइएको पाइँदैन । (पौडेल : २०५२, ३३) ।” जस्तै : नेपालीमा ‘गाग्रो फुट्यो’ लाई ‘गाग्री फुट्यो’ नै हुन्छ । थारू भाषामा पनि ‘गग्रा फुटल’ को ‘गग्री फुटल’ नै हुन्छ । यसरी दुबै भाषामा ‘ई’ रूपको प्रयोग गरी लघुतावाची बनाइन्छ । तर यस्ता नामले स्त्रीलिङ्गको निर्देश भने गर्दैनन् ।

४.२.२ सर्वनामका आधारमा लिङ्ग

नाम, नामिक पद तथा वाक्यको सट्टामा प्रयोग गरिने शब्दलाई सर्वनाम भनिन्छ । “अङ्ग्रेजीमा ‘ही-शी’ र संस्कृतमा ‘स-सा’ भनेर लिङ्गभेद गरिएको पाइन्छ (पौडेल : २०५२, ३४) ।” तर नेपाली र थारूमा भाषामा यस्तो लिङ्गभेद गरिएको भेटिदैन । सर्वनाम खासगरी मानविय तथा अमानविय (मानवेत्तर) दुबैमा प्रयोगमा आउँछ । सर्वनामले अङ्ग्रेजी र संस्कृतमा दुबै भाषामा लिङ्गभेद गराए तापनि नेपाली र थारू भाषामा लिङ्गभेद गरिदैन । जस्तै : नेपालीमा ‘ऊ, उनीहरू, तँ, तिमीहरू’ आदि र थारू भाषाका ‘ऊ/ओह, हुँक, तैँ, टुह’ आदि पुलिङ्ग तथा स्त्रीलिङ्ग दुबैमा प्रयोग गरिन्छ । यसबाट प्रष्ट हुन्छ की नेपाली र थारू भाषामा लिङ्ग सर्वनामसँग सम्बद्ध देखिदैन । केही उदाहरण हेरौँ :

क्र. स.	नेपाली		क्र. स.	थारू	
	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग		पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
१	ऊ घर जान्छ ।	ऊ घर जान्छ ।	१	ऊ घर जाइट् ।	ऊ घर जाइट् ।
२	तिमीले खायौ ।	तिमीले खायौ ।	२	तुँ खैलो ।	तुँ खैलो ।
३	तैँले खेलिस् ।	तैँले खाइस् ।	३	तैँ खइल्या ।	तैँ खइल्या ।
४	हामीले हेच्यौ ।	हामीले हेच्यौ ।	४	हम्र हेर्ली ।	हम्र हेर्ली ।

माथिको तालिकामा दिइएका उदाहरणमा नेपाली र थारू दुबै भाषामा सर्वनामले लिङ्गलाई भेद गरेको छैन ।

४.२.३ विशेषणका आधारमा लिङ्ग

नाम वा नामिक पदको गुण, दोष, सङ्ख्या आदि विशेषता बताउने शब्दलाई विशेषण भनिन्छ । सामान्य अर्थमा नेपाली भाषामा प्रायः गुणबोधक विशेषणको लिङ्गभेद गरिन्छ । जस्तै : ‘काला साला’ लाई स्त्रीलिङ्ग बनाउँदा ‘काली साली’ हुन्छ । तर थारू भाषामा केही गुणबोधक विशेषणको विशेष अर्थमा लिङ्गभेद गरिएको पाइन्छ । जस्तै : ‘कर्या साला’ लाई स्त्रीलिङ्ग बनाउँदा ‘कर्या साली’ नै हुन्छ । यसको साथै ‘रै कलोठ्वा’ लाई ‘री कलोठ्ठी’ भन्ने गरेको पाइन्छ । यसमा “रै” ले पुलिङ्ग र “री” ले स्त्रीलिङ्गलाई विशेष जोड दिएको देखिन्छ ।

नेपाली र थारू दुवै भाषाका पुलिङ्गी विशेषणमा 'ई' रूपको प्रयोग गरेर नै स्त्रीलिङ्ग बनाइएको देखिन्छ । यसलाई केही उदाहरणहरू माफत हेरौं ।

क्र. स.	नेपाली		क्र. स.	थारू	
	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग		पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
१	लाटो	लाटी	१	लट्वा	लाटी
२	कानो	कानी	२	कन्वा	कानी
३	अन्धो	अन्धी	३	अन्धा	अन्धी
४	उत्ताउलो	उत्ताउली	४	छलछल्हा	छलछल्ही

(क) कोटिकारका आधारमा लिङ्ग

सङ्ख्यावाचक शब्द र नामकाबीचमा आउने विशेष शब्द नै कोटिकार हो । यो नेपाली र थारू दुवै भाषाका सङ्ख्येय-असङ्ख्येय तथा मानवीय (मानवेत्तर) नामका अगाडि प्रयोग गरिन्छ । स्तरीय नेपाली र थारू भाषामा मानविय नामका कोटिकार क्रमशः 'जना' तथा 'वटा' र 'ज/जान' तथा 'ठो' को प्रयोग गरिएको देखिन्छ । जस्तै : नेपालीमा 'चार जना छोरा' (पुलिङ्ग) को 'चार जना छोरी' (स्त्रीलिङ्ग) प्रयोग हुन्छ भने थारू भाषामा पनि 'चार ज/जान छावा' को 'चार ज/जान छाई' प्रयोग हुन्छ । त्यसैगरी नेपालीमा "वटा/ओटा" कोटिकारमा लिङ्गभेद देखाइन्छ तर थारू भाषाको "ठो" कोटिकारमा पनि लिङ्गभेद गरिएको पाइँदैन । जस्तै : नेपालीमा 'चार ओटा छोरा' को 'चार ओटी छोरी' हुन्छ भने थारूमा 'चारठो छावा' को 'चारठो छाई' नै हुन्छ । नेपालीको "ओटा" र थारू भाषाको "ठो" जस्ता कोटिकार दुवै भाषामा मानवेत्तर नामका साथमा पनि प्रयोग गरिन्छ तर यस्तो अवस्थामा लिङ्गभेद गरिएको देखिँदैन । जस्तै:

क्र. स.	नेपाली		क्र. स.	थारू	
	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग		पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
१	दुईओटा कलम	दुईओटा कलम	१	दुइठो कलम	दुइठो कलम
२	एउटा घर	एउटा घर	२	एक्ठो घर	एक्ठो घर
३	तीन ओटा ढुङ्गा	तीन ओटा ढुङ्गा	३	तीनठो पट्टा	तीनठो पट्टा

(ख) क्रमबोधकका आधारमा लिङ्ग

क्रमबोधक भन्नाले क्रम जनाउने शब्दलाई जनाउँछ । नेपाली र थारू दुवै भाषामा क्रमबोधकको आधारमा पनि लिङ्गभेद गरिएको पाइन्छ, तर यो मानविय प्रयोगमा मात्र आउँछ । पुलिङ्ग नाता - क्रम बोधकलाई स्त्रीलिङ्ग बनाउँदा नेपाली र थारू दुवै भाषामा 'ई' रूपको प्रयोग गरी बनाइन्छ । जस्तै :

क्र. स.	नेपाली		क्र. स.	थारू	
	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग		पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
१	जेठो	जेठी	१	बर्का/बड्का	बर्की/बड्की
२	माइलो/माहिलो	माइली/माहिली	२	मन्ल्हा	मन्ल्ही
३	साइँलो/साहिँलो	साइँली/साहिँली	३	सन्ल्हा	सन्ल्ही
४	कान्छो	कान्छी	४	छोटका	छोटकी

माथिको उदाहरण हेर्दा दुवै भाषामा नाता-क्रमबोधकका आधारमा लिङ्ग परिवर्तन भएको देखिन्छ, तर नेपालीमा स्थान-क्रमबोधकको लिङ्गभेद वैकल्पिक रूपले गरिन्छ । थारूमा भने यस्ता विशेषणको लिङ्गभेद गरिदैन जस्तै : नेपालीमा 'दोस्रो छोरो' को स्त्रीलिङ्ग 'दोस्रो/दोस्री छोरी' बनाइन्छ, भने थारूमा 'दुसर छावा' को स्त्रीलिङ्ग 'दुसर छाई' बनाइन्छ । यसरी नेपालीमा क्रमबोधक शब्दको लिङ्गभेद गरिन्छ, तर थारूमा नाता क्रमबोधकको मात्र लिङ्गभेद गरिएको देखिन्छ (पौडेल : २०५२, ३६) ।

(ग) स्वामित्व जनाउने प्रक्रियाका आधारमा लिङ्ग

स्वामित्व जनाउनका लागि खासगरी नाम र सर्वनाममा रूपहरूको प्रयोग गरिन्छ । यस्तो रूपहरू नेपाली र थारू दुवै भाषाको स्वामित्व जनाउने प्रक्रियामा पाइन्छ । नेपाली भाषाको पुलिङ्ग शब्दमा 'ई' रूपको प्रयोग गरी स्वामित्व जनाउने प्रक्रियाको स्त्रीलिङ्ग बनाइन्छ, भने थारू भाषामा लिङ्गभेद गरिदैन । जस्तै : नेपालीमा 'मेरो छोरा', 'मेरोश्रीमान', 'उहाको भतिजा' आदि जस्ता वाक्यको स्त्रीलिङ्ग 'मेरी छोरी', 'मेरीश्रीमती', 'उहाँकी भतिजी' आदि जस्ता वाक्य बनाइन्छ । थारू भाषामा 'म्वार छावा', 'म्वार ठर्वा', 'हुँकार/हुँकाहार भतिज्वा' आदि जस्ता वाक्यको स्त्रीलिङ्ग बनाउँदा 'म्वार छाई', 'म्वार जन्नी', 'हुँकाहार/हुँकार भतिज्या' आदि बन्छन् । यसबाट के बुझिन्छ भने नेपाली भाषामा मानविय स्वामित्व जनाउँदा लिङ्गभेद हुन्छ, भने थारूमा त्यस्तो हुँदैन ।

४.२.४ क्रियाका आधारमा लिङ्ग

कुनै पनि वाक्यमा कर्ताले गरेको कार्य-व्यापारलाई जनाउने शब्दलाई क्रिया भनिन्छ । नेपाली र थारू भाषामा क्रियाको आधारमा लिङ्गलाई हेर्दा नेपाली भाषामा आउने क्रियापदको लिङ्गभेद गर्दा मानवीय प्राणी/वस्तुको प्रयोग गरिन्छ, भने थारू भाषामा चाहिँ लिङ्गभेद गर्दा मानविय तथा मानवेत्तर प्राणी/वस्तुको प्रयोग गरिन्छ । केही उदाहरणहरू हेरौं :

क्र. स.	नेपाली	क्र. स.	थारू
१	भाइ घर जान्छ ।	१	भैया घर जैठा/जाइट् ।
२	बहिनी घर जान्छे ।	२	बाबु/नानी घर जैठ्या ।
३	पाठो माथि उफ्रिन्छ ।	३	पठ्वा उप्पर उल्लठा/उल्लट् ।
४	पाठी माथि उफ्रिन्छ ।	४	पठ्या उप्पर उल्लठ्या ।

यहाँ नेपाली र थारू दुवै भाषाका क्रियाका रूपावली तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. २ : क्रियारूपावली

नेपाली			थारू	
पुरुष	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
द्वि. पु.	अस् (बस्छस्)	एस् (बस्छेस्)	या (बैस्ट्या/बैठ्या)	-
	इस् (बसिस्)	-	या (बैस्त्या/बैस्त्या)	-
सा.	औ (बस्छौ)	यौ (बस्छ्यौ)	ओ (बैस्यो/बैठ्यो)	-
	आदर औ (बस्यौ)	-	ओ (बैस्यो/बैठ्यो)	-
तृ. पु.	अ (बस्छ)	ए (बस्छे)	आ (बैस्था/बैठट्)	या (बैस्ट्या)
	ओ (बस्यो)	ई (बसी)	ल् (बैसल्/बैठल्)	-
सा.	अन् (बस्छन्)	इन् (बस्छिन्)	अ (बैस्य)	ई (बैस्ती)
	आदर ए (बसे)	इन् (बसिन्)	अ (बैस्य)	ई (बैस्ती)

माथिको तालिकामा हेर्दा नेपाली भाषामा 'एस्, यौ, ए, ई, इन्' जस्ता रूप र थारू भाषामा 'या, ई' जस्ता रूपबाट क्रियाको स्त्रीलिङ्ग बनाइएको देखिन्छ । त्यसैगरी नेपाली

भाषाको क्रियाका रूपलाई हेर्दा द्वितीय पुरुष र तृतीय पुरुषमा क्रियाको लिङ्गभेद देखिएको छ भने थारूमा तृतीय पुरुषमा मात्र क्रियाको लिङ्गभेद गरिएको देखिन्छ ।

४.३ वचन

“सङ्ख्या बुझाउने व्याकरणको चिह्नलाई वचन भनिन्छ (बराल : २०७३, ५७) ।” यसको सम्बन्ध नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रियासँग पनि हुन्छ । संसारमा विभिन्न भाषाहरू बोलिन्छन् । सबै भाषाहरूमा वचन समान नहुन पनि सक्छ । बन्धुका अनुसार “अङ्ग्रेजी, हिन्दी भाषामा एक र बहु गरी वचन दुई प्रकार हुन्छन् भने संस्कृत भाषामा एक, दुई र बहु गरी तीन प्रकारका हुन्छन् । मलेशीयन भाषाहरूमा एक, दुई, तीन र बहु गरी जम्मा चार प्रकारका वचन देखिन्छन् (बन्धु : २०४८, ६५) ।” विभिन्न विद्वानहरूका अनुसार नेपाली र थारू भाषामा भने एक र बहु गरी दुई ओटा वचन रहेका छन् । जस्तै : नेपालीमा ‘साथी गयो’ को बहुवचन ‘साथीहरू गए’ भन्ने हुन्छ । त्यसैगरी थारू भाषामा ‘संघरिया/गोचाली गैल्/गइल्’को बहुवचन ‘संघरेन्(संघरियाहुँक)/गोचालिन् (गोचालीहुँक) गैल/गइल’ हुन्छ । यी उदाहरण प्रष्ट हुन्छ की कुनै एउटा सङ्ख्या बोध गराउने कोटिलाई एकवचन र एक भन्दा बढी सङ्ख्या बोध गराउने कोटिलाई बहुवचन भनिन्छ । नेपाली भाषामा बहुवचन जनाउने चिह्न ‘आ’ र ‘हरू’ हुन् भने थारू भाषामा बहुवचन जनाउने चिह्नहरू ‘हुँक’, ‘यन्’, ‘वन्’, ‘याव’ जस्ता रूपहरू हुन् । जस्तै :

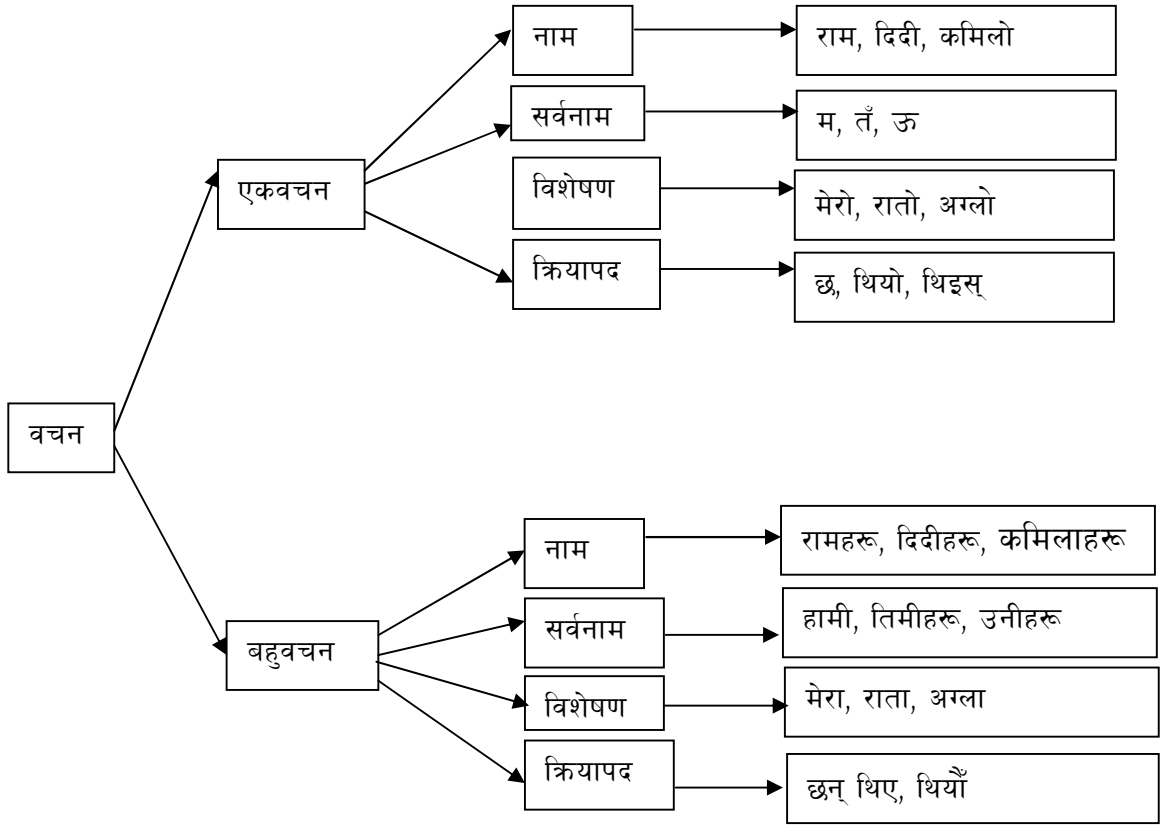
नेपाली

थारू

एकवचन	बहुवचन	एकवचन	बहुवचन
भाइ	भाइहरू	भैया	भैयाहुँक/भैयन्
तपाई	तपाईहरू	अप्न	अम्नहुँक
छोरा	छोराहरू	छावा	छावन्
तरुनी	तरुनीहरू	बठिनिया	बठिन्यन्/बठन्याव
हाती	हातीहरू	हँथ्या	हाँथिन्
लाटो	लाटाहरू	लट्वा	लट्वन्

वचन व्यवस्था नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रियासँग कसरी सम्बन्धित छ भन्ने चर्चा यसमा गरिएको छ । जस्तै ?

४.३.१ नामकोआधारमा वचन व्यवस्था

नामका आधारमा नेपाली र थारू दुबै भाषामा रूपहरूको प्रयोग गरी वचनभेद देखाइन्छ । तलको तालिकामा दुबै भाषामा नाम, सर्वनाम, विशेषणका बहुवचन रूप देखाइएको छ ।

नेपाली

थारू

बहुवचन	शब्दवर्ग	बहुवचन	शब्दवर्ग
'हरू' (केटीहरू, हजुरहरू, लाटाहरू)	ना. स. वि.	'हुँक' (लवन्डीहुँक, अफ्नुहुँक, लट्वाहुँक)	ना. स. वि.
'आ' (छोरा, तेरा, लाटा)	ना. स. वि.	'न्' (छावन्, भैयन्, अन्धन्, लट्बन्)	ना. ना. वि.
'ई' (यी, ती)	सर्वनाम	'वन्' (जन्यावन्, कन्वन्)	ना. वि.
-	-	'याव' (भैयाव, जन्याव)	नाम

माथिको तालिकामा नेपाली र थारू भाषाका रूपहरू परिवर्तन गरी बहुवचन बनाउन सकिन्छ भन्ने देखाएको छ । नेपाली भाषाको सङ्ख्येय नामको वचन भेद तीन किसिमले देखाएको पाइन्छ । जस्तै :

(१) एकवचन नामको ओकारान्त-उकारान्तलाई आकारान्त (आ-प्रत्यय) मा परिवर्तन गरी बहुवचन बनाइन्छ । जस्तै : 'लाटो' को 'लाटा', 'चरो' को 'चरा' हुन्छ । तर थारूमा यस्तो हुदैन । थारूमा 'न, व, याव' आदिको प्रयोग गरिन्छ, अर्थात् अनिवार्य रूपमा प्रत्यय लगाइन्छ । जस्तै : 'लट्वा' को 'लट्वन्', 'चिरैया' को 'चिरैयन्' हुन्छ ।

(२) एकवचन नामको ओकारान्त-उकारान्तलाई आकारान्तमा परिवर्तन गरी 'हरू' प्रत्यय लगाई बहुवचन बनाइन्छ । जस्तै : 'घोडो, पाठो, बाच्छो' को 'घोडाहरू, पाठाहरू, बाच्छाहरू' हुन्छ । तर थारू भाषामा भने बहुवचन प्रत्यय नै लगाइन्छ । जस्तै : 'घोर्वा, पठ्वा, बच्छ्वा' लाई 'घोर्वन्, पठ्वन्, बच्छ्वन्' आदि बनाइन्छ ।

(३) एकवचन नामको आकारान्त-इकारान्त को कुनै परिवर्तन नगरी बहुवचन बनाइन्छ । यो प्रक्रिया दुवै भाषामा देखिन्छ । जस्तै : नेपालीमा 'भान्जी' को 'भान्जीहरू', 'मुन्त्री' को 'मुन्त्रीहरू', 'वर' को 'वरहरू' हुन्छ भने थारूमा 'भैनी' को 'भैनीहुँक्र', 'गोचाली' को 'गोचालीहुँक्र' हुन्छ ।

नेपालीमा सर्वनाम सर्वनाम ओकारान्त शब्द बहुवचन क्रियासँगै रहँदा 'हरू' चिह्नको प्रयोग वैकल्पिक हुन्छ । नेपालीमा ओकारान्त नाम शब्दलाई आकारान्त बनाएर बहुवचन निर्माण गरिन्छ भने थारूमा बहुवचनका प्रत्ययहरू लगाउनु पर्छ । जस्तै :

चरो > चरा (हरू)

चिरैया > चिरैयन्

घोडो > घोडा (हरू)

घोर्वा > घोर्वन्

केटो > केटा (हरू)

लवन्डा > लवन्डन्

तर यहाँ बुझ्नुपर्ने कुरा के छ भने यदि निर्जीव सङ्ख्येय नामको एकवचनलाई बहुवचन बनाउँदा सामान्यतः प्रत्यय लगाइदैन । यो प्रक्रिया दुवै भाषामा पाइन्छ । जस्तै :

(क) ने. दराजमा कापी छ । (एकवचन)

ने. दराजमा कापी छ । (बहुवचन)

(ख) था. दराजम काँपी बा । (एकवचन)

था. दराजम काँपी बा । (बहुवचन)

त्यसैगरी थारू भाषामा सजीव सङ्ख्येय नाममा समावेश भएकालाई बहुवचन बनाउँदा कुनै पनि प्रत्यय नलगाइकनै नयाँ शब्द (क्रिया) को प्रयोग भएको देखिन्छ भने नेपाली भाषामा यस्तो हुदैन । जस्तै :

नेपाली

थारू

(क) पाठो आयो । (ए. व.)

(क) पठ्वा आइल् । (ए. व.)

(ख) पाठाहरू आए । (ब. व.)

(ख) पठ्वन् अइल । (ब. व.)

(ग) आईमाई आई । (ए. व.)

(ग) जन्नी आइल् । (ए. व.)

(घ) आईमाईहरू आए । (ब. व.)

(घ) जन्नी (न्) अइल । (ब. व.)

(ङ) चरो उड्यो । (ए. व.)

(ङ) चिरैया उरल् । (ए. व.)

(च) चराहरू उडे । (ब. व.)

(च) चिरैँ उर्ल । (ब. व.)

(छ) घर छ । (ए. व.)

(छ) घर बा । (ए. व.)

(ज) घरहरू छन् । (ब. व.)

(छ) घर बाट । (ब. व.)

सङ्ख्येय नामका आधारमा दुबै भाषाका वचन व्यवस्थामा वचनभेद देखिए पनि असङ्ख्येय नामका आधारमा भने सामान्यतः वचनभेद देखिदैन । यसो हुँदाहुँदै पनि नेपाली भाषामा असङ्ख्येय नाम समावेश भए 'हरू' प्रत्यय लगाई बहुवचन बनाइन्छ । जस्तै :

नेपाली

थारू

(क) बहिनीले चुराहरू लगाएकी छिन् ।

(क) बहिन्या चुर्या घल्ल बाटी ।

(ख) भाउजुले गहनाहरू लगाउँथिन् ।

(ख) भौजी गुर्या घाली ।

(ग) भान्सेले तरकारीहरू ल्यायो ।

(ग) भन्सरिया तिना लन्ली ।

माथिका उदाहरणमा हेर्दा नेपाली वाक्यमा रेखाङ्कन गरिएका शब्दहरूमा बहुवचनका रूप 'लाई' लगाइएको छ भने थारू वाक्यमा रेखाङ्कन गरिएका शब्दहरूमा बहुवचनका रूप लगाइएको छैन तर ती बहुवचनलाई जनाएका छन् ।

४.३.२ सर्वनामका आधारमा वचन व्यवस्था

सर्वनामको आधारमा वचन व्यवस्थालाई नियाल्दा नेपाली र थारू दुवै भाषामा पुरुषवाचक सर्वनामको भेद गरिएको देखिन्छ । नेपाली भाषाको प्रथम पुरुष 'म' बाहेक प्रायः सर्वनामको बहुवचनमा बदल्दा प्रत्यय 'हरू' लगाइन्छ भने थारूमा द्वितीय पुरुषवाची 'अप्न' (तपाईं) बाहेक प्रायः सर्वनामको बहुवचनमा परिवर्तन गर्दा कुनै पनि प्रत्यय नलगाई भिन्नै शब्दको प्रयोग गरिन्छ । जस्तै :

नेपाली		थारू	
एकवचन	बहुवचन	एकवचन	बहुवचन
म	हामी	मैं	हम्र
तँ, तिमी	तिमीहरू	तैं , तुँ	तुह
यो/यिनी	यिनीहरू	हाई/यह	हिँक्र/यी
त्यो/तिनी	तिनीहरू	हाऊ/ओह(वह)	हुँक्र/ऊ
ऊ/उनी	उनीहरू	ऊ	हुँक्र

थारू भाषामा नेपाली भाषामो जस्तै बहुवचनममा भिन्नै शब्दको प्रयोग गरी प्रत्यय पनि लगाइएको पाइन्छ । नेपालीमा म, तँ जस्ता सर्वनामको भिन्नै हामी, तिमी शब्दको प्रयोग गरी 'हरू' प्रत्यय लगाई 'हामीहरू, तिमीहरू' बनाइन्छ । थारू भाषामा पनि मैं, तैं जस्ता सर्वनामको बहुवचन हम्र, तुह को भिन्नै शब्दको प्रयोग गरी 'हुँक्र' रूप लगाई 'हम्रहुँक्र, तुहहुँक्र' पनि बनाएको पाइन्छ भनि नदनकुमारले भनेका छन् । तल नेपाली र थारू भाषाका एकवचन र बहुवचन जनाउने केही उदाहरणहरू दिइएका छन् :

वाक्य		
	एकवचन	बहुवचन
नेपाली	तपाईं खाना खानुभयो ।	तपाईंहरू खाना खानुभयो ।
	म घर जान्छु ।	हामी घर जान्छौं ।
	तिमी घर जान्छौ ।	तिमीहरू घर जान्छौ ।
	यो विद्यालय जान्छ ।	यिनीहरू विद्यालय जान्छन् ।
	उ बजार गयो ।	उनीहरू बजार गए ।
	मै घर जैँटुं ।	हम घर जइँठी ।
थारू	टै घर जैँठ्या ।	टुह्र घर जैँठो ।
	हाई विद्यालय जाइट्/जैँठा ।	हिँक्र स्कूल जइँठ ।
	ऊ बजार गैल् ।	हुँक्र बजार गइल ।
	अपन खाना खइली ।	अपनहुँक्र खाना खइली ।

नेपाली र थारू भाषामा दर्शकवाचक नामको वचन व्यवस्था पनि पुरुषवाचक वचन व्यवस्था सरह नै देखिन्छ । नेपालीका र थारू भाषाका दर्शकवाचक सर्वनामहरू क्रमशः 'ऊ, त्यो, तिनी, यो, यिनी' र 'ऊ, हाउ, यी, हाइ' हुन् ।

४.३.३ विशेषणका आधारमा वचन व्यवस्था

नेपाली र थारू भाषाको वचन व्यवस्थालाई विशेषणको आधारमा पनि छुट्याइएको देखिन्छ । दुबै भाषाको सङ्ख्याबोधक विशेषणको वचन स्वतः देखिन्छ । यस अनुसार एक सङ्ख्या बुझाउने एकवचन र एक भन्दा बढी सङ्ख्या बुझाउने बहुवचन हुन्छ । जस्तै :

नेपाली वाक्य

- (क) एउटा कामदार > दुइटा कामदार (हरू)
- (ख) एक थोपो पानी > पाँच थोपा पानी
- (ग) एक दानो कागती > दश दाना कागती

थारू वाक्य

- (क) एकठो कमुइया > दुइठो/दुठो कमुइया
- (ख) एक बुन्डा पानी > पाँच बुँदा पानी

(ग) एक दाना काक्ती > दस दाना काक्ती

त्यसैगरी नेपाली भाषामा 'एउटा गेडो/दानु' जस्ता कोटिकारको बहुवचन बनाउँदा 'दुइटा/दुइओटा गेडा/दाना' मा रूपान्तरण गरिन्छ भने थारू भाषामा यस्तो परिवर्तन गरिदैन । यसैगरी गुणबोधक विशेषणलाई बहुवचनमा बदल्दा एकवचनको ओकारान्त-उकारान्त तथा इकारान्तलाई (आ-प्रत्यय) मा परिवर्तन गरिन्छ । यी प्रक्रिया नेपाली भाषामा देखिन्छ भने थारू भाषामा विशेष अवस्थामा मात्र "न्" रूप लगाइन्छ । जस्तै :

नेपाली वाक्य

१. (क) लाटो मान्छे आयो । (एकवचन सामान्य वाक्य)

(ख) - (एकवचन विशेष वाक्य)

२. (क) लाटा मान्छेहरू आए । (बहुवचन सामान्य वाक्य)

(ख) ए लाटाहरू ! कहाँ आयौ ? (बहुवचन विशेष वाक्य)

थारू वाक्य

१. (क) लट्वा मनैया आइल् । (एकवचन सामान्य वाक्य)

(ख) - (एकवचन विशेष वाक्य)

२. (क) लट्वा मनैयन् अइल् । (बहुवचन सामान्य वाक्य)

(ख) रै लट्वन् कहाँ अइलो ? (बहुवचन विशेष वाक्य)

यसरी नै 'मोटो, दुब्लो, कालो, अन्धो, राम्रो' आदि जस्ता गुणबोधक विशेषणहरू नेपालीका बहुवचन बनाउँदा 'मोटा, दुब्ला, काला, अन्धा, राम्रा' आदि बनाइन्छन् भने थारू भाषामा 'अन्धा, बौरोह्वा, कन्वा' आदिलाई बहुवचन बनाउँदा 'अन्धन्, बौरोह्वन्, कन्वन्' आदिमा परिवर्तन गरिन्छ ।

नेपाली र थारू भाषामा स्वामित्व जनाउने प्रक्रियाका आधारमा पनि वचन व्यवस्थाको अध्ययन हुन्छ । यस अनुसार नेपाली भाषामा वचन भेद भएको देखिन्छ भने थारूमा

देखिदैन । जस्तै : 'मेरो दाई, उसको दिदी, आफ्नो मामा' आदिलाई बहुवचनमा बदल्दा 'मेरा दाइहरू, उसका दिदीहरू, आफ्ना मामाहरू' आदि हुन्छ, भने थारूमा त्यस्तो वचन भेद देखिदैन । जस्तै : 'म्वार भैया, वाकर दिदी' आदिलाई बहुवचनमा परिवर्तन गर्दा 'म्वार भैयन्, वाकर दिदीन्' बन्छ । यसरी माथि प्रस्तुत गरिएका उदाहरणहरूमा स्वामित्व जनाउने प्रक्रियामा आधारित छन् ।

४.३.४ क्रियाको आधारमा वचन व्यवस्था

कुनै पनि वाक्यको मुख्य अङ्ग क्रिया हो । यसले वाक्यलाई टुङ्ग्याउने काम गर्दछ र यसले नै वाक्यको सार अथवा अर्थ प्रस्तुत गर्दछ । नेपाली र थारू भाषाको क्रियाका आधारमा हेर्दा नेपालीमा प्रयोग हुने रूपहरू 'औँ, औ, अन्, ए' र थारू भाषामा प्रयोग हुने 'ई, ओ, अ, ई' रूपबाट बहुवचन बनाइए पनि यी रूपहरूले सर्वत्र बहुवचन बोध गराउँदैनन् । यसलाई स्पष्ट रूपमा बुझ्नका लागि नेपाली र थारू भाषाका क्रिया रूपावलीलाई तलको तालिकामा हेरौ :

पुरुष	नेपाली		थारू	
	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
द्वि. पु.	अस् (सुत्छस्)	एस् (सुत्छेस्)	या (सुट्ठ्या)	-
	इस् (सुतिस्)	- -	या (सुट्ल्या)	-
सा.	औ (सुत्छौ)	यौ (सुत्छ्यौ)	ओ (सुट्ठो)	-
आदर	औ (सुत्थौ)	- -	ओ (सुट्लो)	-
तृ. पु.	अ (सुत्छ)	ए (सुत्छे)	आ (सुट्ठा/सुट्ठ)	या (सुट्ठ्या)
	ओ (सुत्थो)	ई (सुत्थी)	ल् (सुटल)	- -
सा.	अन् (सुत्छन्)	इन् (सुत्छिन्)	अ (सुट्ठ)	ई (सुट्ठी)
आदर	ए (सुत्ते)	इन् (सुत्तिन्)	अ (सुट्ल)	ई (सुट्ली)

क्रियाका आधारमा वचन व्यवस्थालाई हेर्दा तीनवटै कालका प्रथम पुरुषका रूपमा रहेका क्रियापद जुन हुन् तिनले बहुवचन जनाउँछन् । यसका लागि उक्त क्रियापदमा नेपालीको 'औ' र थारूको 'ई' रूपबाट बनेका हुन्छन् तर थारू भाषाका यस्ता क्रियापदहरूले द्वितीय (मध्यम) पुरुष विशेष आदरार्थी तथा तृतीय (अन्य) पुरुष स्त्रीलिङ्ग एववचन सामान्य आदरार्थी क्रियाको बोध पनि गराइएको देखिन्छ । जस्तै : नेपालीमा 'खान्छु, खाएँ, खानेछु' को बहुवचन 'खान्छौ, खायौँ, खानेछौ' हुन्छ । त्यसैगरी थारू भाषामा

‘खइठु, खइनु, खइबुँ,’ को बहुवचन ‘खइठी, खइली, खइवी’ हुन्छ । तलका केही उदाहरणहरू हेरौं :

नेपाली वाक्य

१. (क) म भात खान्छु । (एकवचन)
(ख) हामी भात खान्छौं । (बहुवचन)
२. (क) मैले भात खाएँ । (एकवचन)
(ख) हामीहरूले भात खायौं । (बहुवचन)
३. (क) म भात खानेछु । (एकवचन)
(ख) हामी भात खानेछौं । (बहुवचन)

थारू वाक्य

१. (क) मै भात खइठुँ । (एकवचन)
(ख) हम्र भात खइठी । (बहुवचन)
२. (क) मै भात खइनु । (एकवचन)
(ख) हम्र भात खइली । (बहुवचन)
३. (क) मै भात खइबुँ । (एकवचन)
(ख) हम्र भात खइवी । (बहुवचन)

माथिका उदाहरण हेर्दा नेपालीको बहुवचनमा प्रयोग भएका क्रियाहरूले तीनओटै कालका प्रथम पुरुषलाई नै सङ्केत गरेका छन् भने थारू भाषाको बहुवचनमा प्रयोग भएका क्रियाहरू ‘खइठी, खइली’ ले द्वितीय पुरुष सामान्य आदरार्थी र स्त्रीलिङ्ग एकवचन सामान्य आदरार्थी क्रियाको बोध गराएको देखिन्छ । जस्तै :

- (क) सीता भात खइठी । (स्त्रीलिङ्ग एकवचन)
- (ख) सीता भात खइली । (स्त्रीलिङ्ग, सामान्य आदरार्थी)

त्यसैगरी नेपालीको रूप 'औ' र थारूको रूप 'ओ' लगाएर तीन ओटै कालका द्वितीय पुरुष क्रियाको बहुवचन बनाउने गरिन्छ। नेपाली र थारू दुबै भाषाका यी रूप (औ र ओ) हरूको प्रयोग गरेर बहुवचन मात्र नबनाएर उक्त रूपबाट द्वितीय पुरुष, पुलिङ्ग एकवचन सामान्य आदरार्थी क्रियाको पनि बोध गराइन्छ। जस्तै : नेपालीमा 'नाच्छौ, नाच्यौ, नाच्नेछौ' जस्ता बहुवचन क्रियाहरू 'नाच्छस्, नाचिस्, नाच्नेछस्' जस्ता एकवचन क्रियाबाट बनेका हुन्। थारू भाषाको 'नच्छ्या, नच्छ्या, नच्छ्या' लाई बहुवचन बनाउँदा 'नच्छो, नच्छो, नच्छो' बनाइन्छ।

नेपाली भाषाका अन्य रूपहरू जस्तै 'अन्' र 'ए' हुन्। यिनीहरू मध्ये 'अन्' रूपबाट वर्तमान र भविष्यत् काल र 'ए' रूपले भूतकालमा तृतीय पुरुष क्रियाको बहुवचन बनाउँदा प्रयोगमा आउँछ भने थारू भाषाका 'अ' र 'इ' रूपहरू मध्ये 'अ' रूपबाट भविष्यत् कालमा तृतीय पुरुष क्रियाको बहुवचन बनाउँदा सङ्केत गरिएको देखिन्छ। जस्तै : नेपाली भाषाका एकवचन क्रिया 'हिँड्छ, हिँड्यो, हिँड्नेछ' लाई बहुवचन बनाउँदा 'हिँड्छन्, हिँडे, हिँड्नेछन्' बन्छ भने थारू भाषाका एकवचन क्रिया 'नेड्ठा/न्यागट, नेड्ल, नेड्हो' लाई बहुवचनमा परिवर्तन गर्दा 'नेड्ठ, नेड्ल, नेड्ही' हुन्छ। तर यी दुबै भाषाका यी रूपबाट बनेका क्रियापदहरूले बहुवचन मात्र जनाउँदैनन्। उक्त रूपहरूले तृतीय पुरुष लगायत पुलिङ्ग र एकवचन सामान्य आदरार्थी क्रियाको बोध पनि गराउँछन्।

४.३.५ आदरार्थी तथा अनादरार्थीका आधारमा वचन व्यवस्था

आदरार्थी तथा अनादरार्थीका आधारमा नेपाली तथा थारू भाषाका वचन व्यवस्थालाई हेर्दा दुबै भाषामा एकवचन अनादरार्थीलाई बहुवचन बनाउँदा आदरार्थी बनेका देखिन्छन्। जस्तै : 'तँ घर जान्छस्' लाई बहुवचन बनाउँदा 'तिमीहरू घर जान्छौ' बन्छ। थारू भाषामा 'तँ घर जइठ्या' लाई बहुवचन बनाउँदा 'तुह घर जइठो' हुन्छ। यी दुबै भाषाका दुबै बहुवचन वाक्यका क्रियाहरूले आदरार्थी भाव व्यक्त गरेका छन्। जसरी नेपाली भाषाको कर्ता (नाम) तथा विशेषणमा प्रयोग हुने रूप 'आ' र क्रियामा प्रयोग हुने रूपहरू 'ओ, अन्, ए' ले बहुवचन बोध गराउँछन् तथापि सधैभरी सबैतिर भने यस्तो हुँदैन ठीक त्यसैगरी थारू भाषाको क्रियामा प्रयोग हुने 'ई, ओ, अ, इ' आदि रूपहरूले पनि बहुवचन जनाउने गर्दछन्। यस्ता रूपहरू प्रयोग गरिएका नेपाली र थारू भाषाका आदरार्थी बहुवचनयुक्त वाक्यहरू केही उदाहरणहरू यसप्रकार छन्।

नेपाली वाक्य

१. (क) त्यो गोरु छ । (एकवचन)
(ख) तिनीहरू गोरु छन् । (बहुवचन)
२. (क) मेरो मामाज्यू आउनुभयो । (एकवचन)
(ख) मेरा मामाज्यूहरू आउनुभयो । (बहुवचन)
३. (क) उहाँ अन्धो हुनुहुन्छ । (एकवचन)
(ख) उहाँहरू अन्धा हुनुहुन्छ । (बहुवचन)
४. (क) उसको सानो छोरो रोयो । (एकवचन)
(ख) उसका साना छोरा(हरू) रोए । (बहुवचन)

थारू वाक्य

१. (क) हाउ गोर्हर बाट् । (एकवचन)
(ख) हुँक गोर्हर बाट । (बहुवचन)
२. (क) म्वार भाटु अइल । (एकवचन)
(ख) म्वार भाटुहुँक अइल । (बहुवचन)
३. (क) ऊ अन्धा/आँढर बाट् । (एकवचन)
(ख) हुँक अन्धा/आँढर बाट । (बहुवचन)
४. (क) वाकर छुटी छावा रुइल् । (एकवचन)
(ख) वाकर छुटी छावन् रुइल । (बहुवचन)

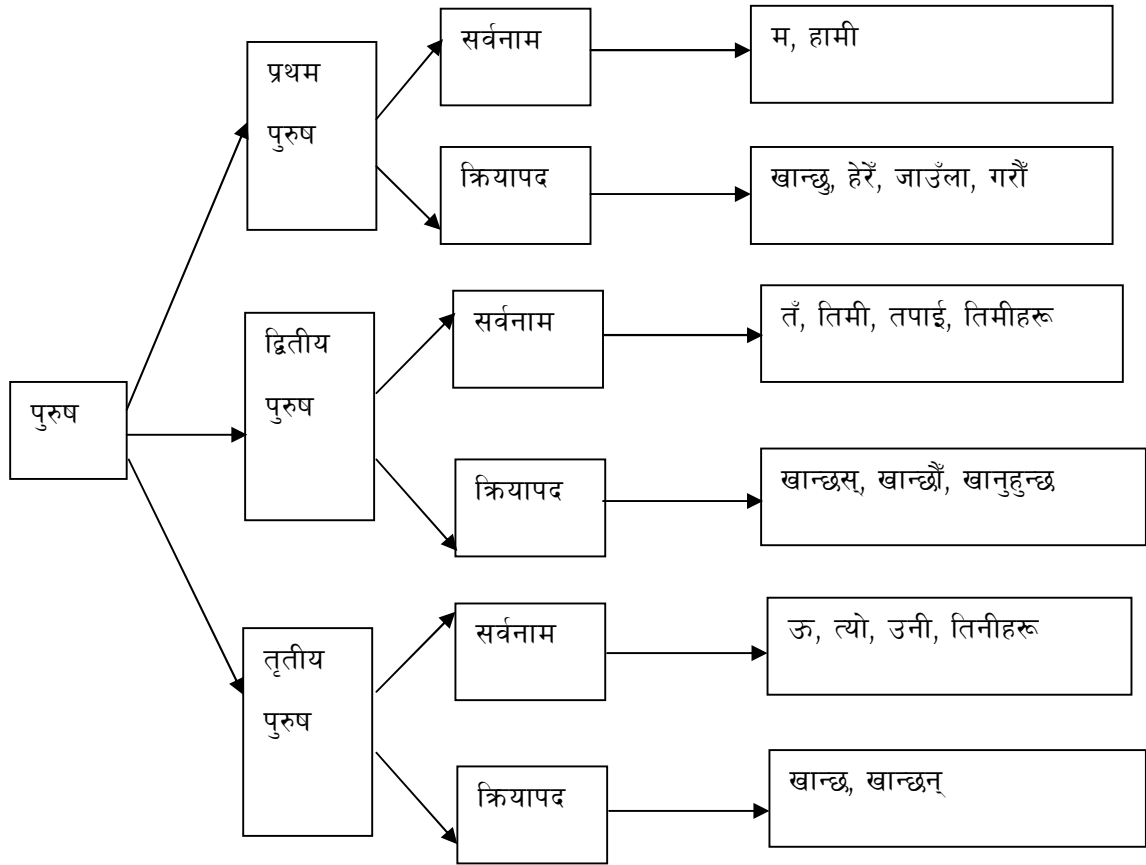
४.४ पुरुष

क्रियाका विभिन्न कोटिहरू मध्येको एउटा महत्त्वपूर्ण कोटि हो-पुरुष । सामान्यतः “व्यक्तिलाई बुझाउने व्याकरणको चिह्नलाई पुरुष भनिन्छ (बराल : २०७३, ५९) ।” अर्को शब्दमा भन्नुपर्दा पुरुष सर्वनाम र क्रियसँग सम्बद्ध व्याकरणिक कोटि हो । वाक्यमा कर्ताको पुरुष अनुसार क्रियापदका रूपहरूसँग सङ्गति हुन्छ । पुरुष तीन प्रकार छन् । ती हुन् : प्रथम पुरुष, द्वितीय (मध्यम) पुरुष र तृतीय (अन्य) पुरुष । नेपालीमा बोल्ने (वक्ता) व्यक्तिलाई जनाउने प्रथम पुरुष, सुन्ने (श्रोता) व्यक्तिलाई जनाउने द्वितीय पुरुष र कुरा गरिने विषय (वक्ता र श्रोता बाहेक) लाई जनाउने तृतीय पुरुष भनिन्छ । बन्धुको भनाई अनुसार “कुनै-कुनै भाषामा पुरुष चार प्रकारका पनि पाइन्छन् (बन्धु : ६७) ।” नेपाली र थारू भाषामा पुरुष तीन प्रकारका छन् । जस्तै :

पुरुष	नेपाली	थारू
प्रथम पुरुष	म खाजा खान्छु ।	मै बासी खइठु ।
द्वितीय पुरुष	तँ खाजा खान्छस् ।	तै बासी खइठ्या ।
तृतीय पुरुष	ऊ खाजा खान्छ ।	ऊ बासी खइठा/खाइट् ।

माथिका दिइएका उदाहरणमा नेपाली र थारू भाषाका वाक्यमा रेखाङ्कन् गरिएका शब्दहरू सर्वनाम र क्रियापद हुन् । नेपाली भाषामा “म” (सर्वनाम) र “खान्छु” (क्रियापद) ले वक्ता जनाएकाले ती प्रथम पुरुष हुन् । त्यसैगरी “तँ” र “खान्छस्” ले श्रोतालाई जनाएकाले द्वितीय पुरुष र “ऊ” र “खान्छ” ले विषयलाई जनाएकाले तृतीय पुरुषलाई जनाउँछन् । त्यसैगरी थारूमा पनि “मै” र “खइठु” ले प्रथम पुरुष, “तै” र “खइठ्या” ले द्वितीय पुरुष र “ऊ” र “खइठा/खाइट्” ले तृतीय पुरुष जनाउँछन् ।

कृष्णहरि बराल र नेत्र एटमको ‘नेपाली व्याकरण अभ्यास र अभिव्यक्ति’ पुस्तकमा उल्लेख गरिएको पुरुषको विभाजनलाई यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ :

नेपाली र थारू दुवै भाषामा पुरुष सर्वनाम र क्रियासँग सम्बद्ध भएकोले तीन ओटै पुरुषका आधारमा सर्वनाम र क्रियाको रूपावली थाहा पाउनु आवश्यक छ, “नेपाली र थारू भाषाका सर्वनाम र क्रियाका पुरुष (पौडेल : २०५२, ५३)” यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. : नेपाली र थारू भाषाका सर्वनाम र क्रियाका पुरुष

नेपाली

थारू

पुरुष	एकवचन			बहुवचन		एकवचन			बहुवचन	
	सर्वनाम	क्रिया		सर्वनाम	क्रिया	सर्वनाम	क्रिया		सर्वनाम	क्रिया
		पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग				पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग		
(अ) मानवीय १. प्रथम पु.	म	खान्छु	-	हामीहरु	खान्छौं	मै	खैटुं	-	हम्र	खैठी
२. द्वितीयपुरुष	तँ तिमी तपाईं यहाँ हजुर मौसुफ	खान्छस् खान्छौ खानुहुन्छ खानुहुन्छ खाईबक्सिन्छ ज्यूनार...	खान्छेस् खान्छ्यौ - - - -	तिमीहरु तिमीहरु तपाईंहरु यहाँहरु हजुरहरु मौसुफहरु	खान्छौ खान्छौ - - - -	तैं तुँ अपन अपन - -	खैठ्या खैठो खैठी खैठी - -	- - - - - -	तुह तुह अपनहुँक अपनहुँक - -	खैठो - - - - -
३. तृतीय पुरुष	यो यिनी यहाँ ऊ त्यो उनी तिनी उहाँ मौसुफ	खान्छ खान्छन् खानुहुन्छ खान्छ खान्छ खान्छन् खान्छन् खान्छन् खानुहुन्छ ज्यूनार	खान्छे खान्छिन् - खान्छे खान्छे खान्छिन् खान्छिन् - -	यी/यिनीहरु यिनीहरु यहाँहरु उनीहरु ती/तिनीहरु उनीहरु तिनीहरु उहाँहरु मौसुफहरु	खान्छन् खान्छन् - खान्छन् खान्छन् खान्छन् खान्छन् - -	हाइ/यह यी यी हाऊ/ओह हाऊ/ओह ऊ ऊ ऊ -	खैठा खैठ खैठ खैठा खैठा खैठ खैठ खैठ खैठ -	खैठ्या खैठी खैठी खैठ्या खैठ्या खैठी खैठी खैठी खैठी -	हिँक हिँक हिँक हुँक हुँक हुँक हुँक हुँक हुँक -	खैठ खैठ खैठ खैठ खैठ खैठ खैठ खैठ खैठ -
(आ) अमानवीय	यो त्यो			यी/यिनीहरु ती/तिनीहरु		हाई/यह हाऊ/ओह			यी ऊ	

४.४.१ सर्वनामका आधारमा पुरुष

पुरुष सर्वनामसँग सम्बद्ध व्याकरणिक कोटि हो । सर्वनाम अनुसार पुरुषको पहिचान गरिन्छ । थारू व्याकरणकारहरूले पनि यसबारे अध्ययन गरेका छन् । नेपाली र थारू दुवै भाषामा सर्वनामका आधारमा पुरुष तीन प्रकारका छन् । तिनको बारेमा तल संक्षिप्त चर्चा गरिएको छ :

(क) प्रथम पुरुषवाचक सर्वनाम

नेपाली भाषामा “म” र “हामी” सर्वनामबाट प्रथम पुरुषको बोध गराइएको हुन्छ भने थारूमा “मै (म्वार/मोर)” र “हम्म (हमार/सबज)” जस्ता सर्वनामबाट प्रथम पुरुषको बोध गराइन्छ । जस्तै : नेपालीमा ‘म घर जान्छु’ र थारूमा ‘मै घर जइठुँ’ हुन्छ ।

(ख) द्वितीय पुरुषवाचक सर्वनाम

द्वितीय पुरुषवाचक सर्वनाम नेपालीमा “तँ, तिमी, तपाईं, तिमीहरू, यहाँ, हजुर” आदिले बोध गराइन्छ भने थारूमा “अप्न, टुँ, टैँ, टुह, अप्नहुँक्र” आदिले बोध गराइएको पाइन्छ । जस्तै : नेपालीमा ‘तिमी घर जान्छौ’ हुन्छ र थारूमा “टुँ घर जइठो” हुन्छ ।

(ग) तृतीय पुरुषवाचक सर्वनाम

नेपालीमा “ऊ, त्यो, उनी, उनीहरू, तिनी, तिनीहरू, उहाँ” आदिले तृतीय पुरुषवाचक सर्वनामको बोध गराउँछन् भने थारू भाषामा “ऊ, यी, हिँक्र, यिह, उहाँहुँक्र” आदिले गराउँछन् । जस्तै : नेपालीमा ‘ऊ धेरै खेल्छ’ र थारू भाषामा ‘ऊ बहुट् ख्यालट्/खेल्ठा’ हुन्छ ।

माथिका बाहेक नेपालीमा देखिएका ‘यहाँ, मौसुफ’ जस्ता सर्वनामले द्वितीय र तृतीय दुवै पुरुषको बोध गराउँछ तर थारूमा यस्तो देखिदैन ।

४.४.२ क्रियाका आधारमा पुरुष

क्रियाका विभिन्न रूपहरू हुन्छन् । तिनै रूपका आधारमा पुरुषलाई छुट्याउने गरिन्छ । त्यस्ता रूपहरू नेपाली र थारू दुबै भाषामा देखिन्छ । सर्वनामका आधारमा पुरुषलाई छुट्याए भै क्रियाका आधारमा पनि छुट्याइन्छ । पुरुष अनुसारका क्रियालाई यसरी प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

(क) क्रियाका आधारमा प्रथम पुरुष

नेपाली र थारू भाषामा क्रियाका त्यस्ता रूपावलीहरू छन् जसले प्रथम पुरुषलाई सङ्केत गरेका हुन्छन् । नेपाली भाषाका 'खान्छु, हेरेँ, गर्छु, गरौँ' आदि जस्ता क्रियापदहरूले 'ऊ, एँ, औँ' आदि जस्ता रूपावलीबाट बनेका छन् भने थारू भाषाका 'खइठु, करम, कर्बी' आदि जस्ता क्रियापदहरू 'ऊ, म, ई' जस्ता रूपावलीबाट बनेका छन् । केही उदाहरणहरू हेरौँ :

क्र. स.	नेपाली	क्र. स.	थारू
१	म भात खान्छु ।	१	मै भात खइठुँ ।
२	मैले आज सिनेमा हेरेँ ।	२	मै आज सलिमा हेनुँ ।
३	म काम गर्छु ।	३	मै काम करम ।
४	हामी कुरा गरौँ ।	४	हम्म काम कर्बी ।

(ख) क्रियाका आधारमा द्वितीय पुरुष

द्वितीय पुरुषलाई चिनाउने काम पनि क्रियाका आधारमा हुन्छ । जस्तो किसिमको क्रिया त्यस्तै पुरुष हुने भएकाले विभिन्न क्रियाहरू मध्ये केही क्रियाहरूले द्वितीय पुरुषलाई चिनाउने गर्दछन् । नेपाली भाषाका 'अस्, एस्, औ, उ, अ, यो, इस्' आदि जस्ता रूपावलीहरूबाट बनेका क्रियापदले द्वितीय पुरुष छुट्याउँछन् । उक्त रूपबाट बनेका क्रियापदहरू हुन् - "जान्छस्, जान्छेस्, जान्छौ, गयौ, खानुहुन्छ, खानुभयो, गइस्" आदि । त्यसैगरी थारू भाषाका 'या, ओ, ई' आदि रूपबाट बनेका क्रियापदहरूले द्वितीय पुरुष जनाउँछन् । यी रूपबाट बनेका क्रियापदहरू "जइठ्या, गइल्या, जइठी, गइलो, गइली" आदि हुन् । तल केही उदाहरणहरू दिइएका छन् :

नेपाली वाक्य

- (क) तँ बजार जान्छस् ।
(ख) तिमी बजार जान्छौ ।
(ग) तपाईं खाना खानुहुन्छ ।

थारू वाक्य

- (क) तैं बजार जइठ्या ।
(ख) टुँ बजार जइठो ।
(ग) अप्न खाना खइठी ।

माथिका उदाहरणमा दिइएका क्रियाहरूले द्वितीय पुरुषलाई सङ्केत गरेका छन् । नेपाली भाषामा यस्ता क्रियाहरू मध्ये 'ऊ, अ, ओ' आदिबाट बनेका क्रियापद र थारू भाषाका 'या, ई' बाट बनेका क्रियाहरूले तृतीय पुरुषको सङ्केत पनि गरेको देखिन्छ । थारू भाषाको 'या' रूपावलीबाट बनेको क्रिया 'खइठ्या' ले स्त्रीलिङ्ग तृतीय पुरुष एकवचनलाई बुझाउँछ । जस्तै : "ऊ भात खइठ्या" हुन्छ । यसमा पुलिङ्ग भए "खइठा/खैठा" हुन्छ । त्यसैगरी थारू भाषाका 'या, ओ, ई' रूपहरू तीनओटै कालमा प्रयोग भएका हुन्छन् भने नेपालीमा त्यस्तो देखिदैन ।

(ग) क्रियाका आधारमा तृतीय पुरुष

नेपाली भाषाका 'खान्छ, खान्छन्, भगायो, नाची, गाए, हिड्नेछन्, तत्ताउनुभयो' आदि जस्ता क्रियापदहरू छन् जसले तृतीय पुरुषलाई सङ्केत गर्दछन् । यी यस्ता क्रियापदहरू 'अ, अन्, ओ, ए, ई, इन्' आदि जस्ता रूपबाट बनेका हुन्छन् । त्यसैगरी थारू भाषाका 'खइठा, खइठ, भगाइल्, नल्ली, गइली, नेङ्गहीं' आदि जस्ता क्रियापदहरूले पनि 'आ, ल, अ, ई' रूपबाट बनेका छन् । यिनीहरूले पनि तृतीय पुरुषको सङ्केत गरेका छन् । तृतीय पुरुष जनाउँने क्रियायुक्त उदाहरणहरू यसप्रकार छन् :

क्र. स.	नेपाली	क्र. स.	थारू
१	ऊ भात खान्छ ।	१	ऊ भात खइठा ।
२	ऊ मान्छे हो ।	२	ऊ मनैया हो ।
३	त्यो गीत गाउँछ ।	३	ऊ गीट गइठी/गइठा ।
४	तिनीहरूले गीत गाउनेछन् ।	४	हुँक गीट गइहीं ।

४.५ कारक

“कारक नाम र सर्वनामसित सम्बन्धित व्याकरणात्मक कोटि/धारा हो (गौतम : २०७०, १९२) ।” यसले वाक्यमा क्रियासँग साक्षात सम्बन्ध राख्ने गर्दछ । यसलाई यस्तो पनि भनिन्छ : “वाक्यमा नामको क्रिया अथवा नामानुगामिक पदसँगको सम्बन्धलाई कारक भनिन्छ (पोखरेल : २०५०, ३५) ।” त्यसैले यसलाई वाक्यीय संरचनामा आउने नामपदको क्रियापदसित हुने व्याकरणात्मक सम्बन्धका रूपमा लिन सकिन्छ । नामिक पदमा संयोजित हुने रूपायक प्रत्ययले कारकको सङ्केत गर्दछन् । नेपाली र थारू भाषामा आठ प्रकारका कारक पाइन्छन् । कारकलाई यसरी विभाजन गरिएको देखिन्छ ।

सामान्यतः कारकलाई अर्थ र रूपका आधारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । जस्तै :

१. रूपका आधारमा कारक

(क) सरल कारक

(ख) तिर्यक् कारक

२. अर्थका आधारमा कारक

(क) कर्ता

(ख) कर्म

(ग) करण

(घ) सम्प्रदान

(ङ) अपादान

(च) सम्बन्ध

(छ) अधिकरण

(ज) सम्बोधन

संसारका सबै भाषामा समान किसिमका कारक नहुन पनि सक्छ । नेपाली र थारू भाषामा भने कारक आठ प्रकारका पाइन्छन् । दुबै भाषामा क्रियाको सम्बन्ध बुझाउनका लागि कारकमा लाग्ने अलग-अलग चिह्न (रूप-प्रत्यय) हरू हुन्छन् जसलाई विभक्ति भनिन्छ । यहाँ दुबै भाषाका कारक रूप प्रस्तुत गरिएको छ :

क्र. स.	कारक	नेपाली विभक्ति (रूप-प्रत्यय)	थारू विभक्ति (रूप-प्रत्यय)
१	कर्ता	ले (बाट, द्वारा)	से
२	कर्म	लाई	ह, हन्, हिन, हो, हीन्
३	करण	ले, बाट, द्वारा	ले, से
४	सम्प्रदान	लागि, लाई, निम्ति	लाग्
५	अपादान	देखि, बाट, देखिन्	से, ठेसे
६	सम्बन्ध	क, र, न्	क्, र्
७	अधिकरण	मा, माथि	म
८	सम्बोधन	ए, हे, हो	ऐ, री, हैहो, रै, हे, अर, अरहो, अरी, अहो

४.५.१ अर्थका आधारमा कारक

कारकलाई अन्य विभिन्न आधारमा वर्गीकरण गरिएको पाइन्छ । तीमध्ये अर्थका आधारमा पनि वर्गीकरण गरिएको देखिन्छ । मोहनराज शर्माका अनुसार अर्थका आधारमा “नेपाली भाषामा कारक आठ प्रकारका छन् (शर्मा : २०५०, २०७) ।” ती हुन् : कर्ता, कर्म, करण, सम्प्रदान, अपादान, सम्बन्ध, अधिकरण र सम्बोधन । यसैगरी थारू भाषामा पनि कारक आठ प्रकारको नै देखिन्छ । यहाँ दुवै भाषाका कारकका तुलना गरिएको छ ।

४.५.१.१ कर्ता कारक

“क्रियाको कार्य सम्पादन गर्ने (अधिकारी : २०६८, २५२)” अथवा “वाक्यमा काम गर्ने नामिक शब्द (बराल : २०७३, १५७)” लाई कर्ता भनिन्छ । नेपाली भाषामा ‘ले, बाट, द्वारा’ रूपबाट कर्ता कारकको बोध गराइएको पाइन्छ भने थारू भाषामा ‘से’ रूपबाट यसको बोध गराइएको पाइन्छ । जस्तै :

क्र. स.	नेपाली	क्र. स.	थारू
१	रमेशले चुनाव जित्यो ।	१	महीसे गल्ली हुइल् ।
२	डाक्टरबाट छोराको औषधी गराए ।	२	डक्टर्वासे छावक् विर्वा करैनु ।
३	त्रिविले हिजो नतिजा निकाल्यो ।	३	त्रिविसे काल नतिजा आइल् ।
४	हरि दौडियो ।	४	हरि डौरल् ।
५	सिपाहीद्वारा चोर पक्रियो ।	५	सिपाहीसे चोर्वा पकगैल् ।
६	त्यसले रामबाट पैसा लियो ।	६	ओह रामसे पैसा लिहल् ।

माथिका उदाहरण हेर्दा नेपाली र थारू भाषामा विभक्ति चिह्नहरू फरक-फरक देखिन्छन् । नेपालीमा 'ले, बाट, द्वारा' प्रयोग भएका छन् भने थारू भाषाका वाक्यमा 'से' को प्रयोग भएको छ । थारू भाषामा "द्वारा" शब्दको सट्टामा अर्को शब्द छैन । त्यसैले "द्वारा" शब्दको ठाउँमा पनि "से" को प्रयोग गरिन्छ । त्यसैगरी नेपालीमा कर्तृवाच्यको सामान्य भूतमा सकर्मक क्रियाका साथ सकर्मक क्रिया विध्यर्थ (न्) हुँदा र सकर्मक क्रियाबाट सामान्य सङ्केतार्थ बुझिँदा कर्तामा अनिवार्य रूपमा 'ले' लगाइन्छ तर थारूमा त्यस्तो प्रक्रिया देखिँदैन ।

४.५.१.२ कर्म कारक

"क्रियाको कार्यबाट प्रभावित हुने वा क्रियाको कार्यमा उदासिन रहने (अधिकारी : २०६८, २५२)" अथवा "वाक्यमा कामको फल वा असर पर्ने नामिक शब्द (बराल : २०६८, १५७)" लाई कर्म कारक भनिन्छ । नेपाली भाषामा "लाई" विभक्ति लाग्दछ भने थारू भाषामा "ह, हो, हिन, हीन, हन्" आदि जस्ता विभक्तिहरू लाग्दछन् । जस्तै :

क्र. स.	नेपाली	क्र. स.	थारू
१	बा(ले) लठ्ठीले छोरो(लाई) पिट्नुहुन्छ ।	१	बाबा लठ्ठीले छावा(ह) मर्ठा ।
२	तपाईं रमेशलाई नउक्साउनु ।	२	अपन रमेशह ना उल्काई ।
३	उसले आफ्नो मान्छेलाई पठायो ।	३	ऊ आपन मनैयाह पठाइल् ।
४	रामले उसलाई माया गर्छ ।	४	राम हुकहिन मैया कर्ठा ।
५	म तँलाई सराप दिन्छु ।	५	मै टुँहीन् सराप देहटुँ ।
६	म उसलाई लखेट्छु ।	६	मै उही रगेटु ।
७	रुखबाट स्याउ भ्र्यो ।	७	रुखम्से स्याउ गिरल् ।

माथिका उदाहरणहरू हेर्दा नेपालीका प्राय सबै वाक्यमा 'लाई' विभक्ति लागेका शब्द कर्म हुन् भने थारूमा 'ह, हन, हीन, हिन' आदि लागेका शब्दले कर्म जनाउँछन् । तर अन्तिम वाक्य (७) मा नेपालीको 'लाई' र थारूको 'ह, हन, हि' जस्ता रूप नलागे पनि उक्त वाक्यमा आएको नाम "स्याउ" पनि कर्मको रूपमा आएको छ किनभने त्यसमा कर्ता र क्रियाले गरेको कार्यको 'फल वा असर' स्याउमा परेको छ । नेपालीमा नाम-सर्वनाममा

“लाई” प्रयोग गरिन्छ भने थारू भाषाको नाममा ‘ह, हन’ र सर्वनाममा ‘ही, हिन’ को प्रयोग गरिन्छ । त्यसैगरी नेपालीको कर्ममा प्रयोग गरिने “लाई” सम्प्रदानमा पनि प्रयोग गरिन्छ ।

४.५.१.३ करण कारक

“क्रियाको कार्यमा कर्ताको सहायक बनेर आउने अथवा क्रियाका कार्यको हेतु बन्नेलाई करण भनिन्छ (अधिकारी : २०६८, २५२) ।” नेपाली भाषामा “ले, बाट, द्वारा” विभक्तिबाट करणको बोध गराइन्छ । यी विभक्तिहरू कर्ता कारकमा पनि प्रयोग भएका हुन्छन् । तर दुबैमा कार्य भने भिन्न हुन्छन् । त्यसैगरी थारू भाषामा ‘ले’ र ‘से’ रूपबाट करण कारकको बोध गराइन्छ । यो भाषामा प्रयोग हुने ‘ले’ रूपले कर्ता कारकलाई नजनाई करण कारक मात्र बोध गराउँछ । जस्तै :

क्र. स.	नेपाली	क्र. स.	थारू
१	हामी दाड बसद्वारा आयौ ।	१	हम्र दाड बससे अइली ।
२	हरिले खुकुरीले खसी काट्यो ।	२	हरि मुँडारले/से छेग्रा काटल् ।
३	नरेशले प्रेमबाट काम गरायो ।	३	नरेश प्रेमसे काम कराइल् ।
४	कलमले चिठी लेख्	४	कलमले चिठी लिख् ।

माथिका उदाहरण हेर्दा नेपाली वाक्य (२) मा आएका ‘हरि र खुकुरी’ भन्ने पदावलीमा आएको “ले” रूपले कर्ता र करण कारकलाई बोध गराएका छन् भने थारूमा आएको “ले” ले मात्र करण कारकको बोध गराएका छन् । थारू भाषाको करण कारकमा आएका “ले” र “से” करणलाई नै जनाउँछन् तर कहिलेकाहीं ‘ले’ र ‘से’ फरक काम गर्छन् । जस्तै : “मुँडारले” लाई “मुडाँरसे” बनाउन सकिन्छ तर “कलमले” मा “ले” नै प्रयोग गरिन्छ । “से” रूप चाहीं कर्ता र अपादान कारकमा पनि प्रयोग गरिन्छ ।

४.५.१.४ सम्प्रदान कारक

“वाक्यमा आई क्रियासँग साक्षात सम्बन्ध राख्ने त्यस्तो नामिक पदलाई सम्प्रदान कारक भनिन्छ जसलाई केही दिइन्छ या जसका निमित्त कुनै कार्य व्यापार सम्पन्न गरिन्छ (श्रेष्ठ : २०५९, १५५) ।” यो कारकमा नेपाली भाषामा “लागि, लाई, निमित्त” जस्ता विभक्तिहरू लागेका हुन्छन् भने थारू भाषामा “लाग्” विभक्तिले यो कारकको बोध गराउँछ । जस्तै :

क्र.स.	नेपाली	क्र.स.	थारू
१	उसले बिहेका निमित्त सामान किन्यो ।	१	ऊ भ्वाजक् लाग् सामान किनल् ।
२	म दसैँलाई पैसा जम्मा गर्छु ।	२	मै दस्यक् लाग् पैसा सँगठुँ ।
३	गीताले पूजाका लागि फूल टिपी ।	३	गीता पूजक् लाग् फूला टुरल् ।
४	बहिनीले माग्नेका निमित्त चामल ल्याइन् ।	४	बहिन्या मगुयक् लाग् चाउर लन्ली ।
५	आमाले भाइका लागि नयाँ लुगा किन्नुभयो ।	५	डाइ भैयक् लाग् लावा लुग्गा लेडेली ।

माथि प्रस्तुत गरिएका उदाहरणहरूलाई हेर्दा नेपाली वाक्यमा प्रयोग भएका “लागि, लाई, निमित्त” जस्ता विभक्तिहरूले सम्प्रदान कारकलाई जनाएका छन् । नेपालीमा “लाई” कर्म कारकमा पनि प्रयोग भएको देखिन्छ तर थारूको “लाग” रूप वा विभक्ति कर्म कारकमा प्रयोग हुदैन ।

४.५.१.५ अपादान कारक

“वाक्यमा काम सुरु हुने समय, छुट्टिने ठाउँ वा वस्तुको स्रोत बनेर प्रयोग गरिने शब्दलाई अपादान कारक भनिन्छ (बराल : २०७३, १५८) ।” यो कारकमा नेपाली भाषामा “बाट, देखि, देखिन्” जस्ता विभक्तिहरू लाग्छन् भने थारू भाषामा “ठेसे” र “से” रूपबाट अपादान कारक बोध गराइन्छ । जस्तै :

क्र.स.	नेपाली	क्र.स.	थारू
१	जापानबाट मोहन आयो ।	१	जापानसे मोहन आइल् ।
२	सोमबारदेखि विदा छ	२	सोमारसे विदा बा ।
३	विनिता अस्तित्वदेखिन् घरमै छिन् ।	३	विनिता परौवसे घरम् बाटी ।
४	गत शुक्रबारदेखि पानी पर्न थालेको हो ।	४	गइलक् शुकठेसे पानी आइभिरलक हो ।
५	भोलिदेखि परीक्षा छ ।	५	कालठेसे परीक्षा बा ।

माथिका उदाहरण हेर्दा नेपाली वाक्यमा प्रयोग भएका ‘देखि, बाट, देखिन्’ ले अपादान कारकलाई बोध गराउँछन् भने थारू भाषाका ‘से’ र ‘ठेसे’ ले पनि अपादान कारकलाई जनाएका छन् ।

४.५.१.६ सम्बन्ध कारक

सम्बन्धको बोध गराउने कारक नै सम्बन्ध कारक हो । सम्बन्ध कारक बोध गराउनका लागि नेपाली भाषामा “क्, र, न्” जस्ता रूपहरूको प्रयोग गरिएको हुन्छ भने थारू भाषामा “क” र “र” रूपको प्रयोग गरिन्छ । यहाँ बुभुत्तुपर्ने एउटा कुरा के छ भने नेपाली भाषाका “क्, र, न्” रूप पुलिङ्ग एकवचन सम्बन्धी पद बन्नका लागि “को, रो, नो”, स्त्रीलिङ्ग एकवचन सम्बन्धी पदका लागि “की, री, नी” र बहुवचन सम्बन्धी पदका लागि “का, रा, ना” जस्ता रूपको प्रयोग गरिन्छ । जस्तै : “उसको दाइ, मेरो दाइ, आफ्नो दाइ” त्यसैगरी “उसकी दिदी, मेरी दिदी, आफ्नी दिदी” को क्रमश : “उसका दाइहरू, मेरा दाइहरू, आफ्ना दाइहरू, उसका दिदीहरू” आदि हुन्छ भने थारू भाषामा सम्बन्ध कारकका रूपमा नेपालीमा जस्तो लिङ्गभेद र वचनभेदक रूपहरू लगाइएको देखिदैन तर पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्गमा भने क्रमश यस्तो हुन्छ : “म्वार डाडु, म्वार डिडी, म्वार भैया, वाकर भैया” आदि । त्यसैगरी बहुवचनमा “म्वार भैयाहुँक, म्वार डिडीहुँक” हुन्छ । सम्बन्ध कारक जनाउने केही उदाहरणहरू हेरौ :

क्र.स.	नेपाली	क्र.स.	थारू
१	रामले तेरो लागि बाँसुरी बनायो ।	१	राम त्वार लाग् वस्या बनाइल् ।
२	यो किताब मेरो छोराको हो ।	२	यी किताब म्वार छावक् हो ।
३	महेशको घर कहाँ हो ?	३	महेशक् घर कहाँ हुइस् ?
४	यिनी मेरी आफ्नी दिदी हुन् ।	४	यी म्वार आपन डिडी हुइटी ।
५	मेरा भाइहरू बजार गए ।	५	म्वार भैयाहुँक बजार गइल ।

४.५.१.७ अधिकरण कारक

“वाक्यमा हुने कामको ठाउँ, समय वा विषयको आधार देखाउने नामिक शब्दलाई अधिकरण कारक भनिन्छ (बराल : २०७३, १५९) ।” अथवा यसमा प्रयोग हुने रूपले “कुनै चीज वा ठाउँको आधारलाई बुझाउँछ (चौधरी : २०५६, २७) ।” नेपाली भाषामा यो कारकलाई बोध गराउनका लागि “म, माथि” जस्ता विभक्तिको प्रयोग गरिन्छ भने थारू भाषामा “म” को प्रयोग गरिन्छ । जस्तै :

क्र.स.	नेपाली	क्र.स.	थारू
१	चरो रुखमा बसेको छ ।	१	चिरैयाँ रुखम् बैठल बा ।
२	कलम टेबुलमा राख ।	२	कलम टेबुलम ढरो ।
३	बगैचामा फूल फूलेका छन् ।	३	फूलरियाम फूला फूलल् बाट ।
४	छानामाथि जहाज उड्दैछ ।	४	छप्रम् उप्पर जहाज उटीबा ।
५	बारीमा मकै राम्रा छन् ।	५	बारीम मकै बरा सुग्घर हुइल् बा ।
६	आकाशमाथि हेलिकप्टर उड्दै छ ।	६	बड्डीम चिल्गारी उरटा ।
७	साथी भोली घरमा जान्छ ।	७	संघरिया काल घर जाइ ।

माथिको उदाहरणमा दिइएका वाक्यहरूलाई हेर्दा नेपाली र थारू दुबै भाषामा काल अधिकरण र स्थान अधिकरण पाइन्छ । जस्तै वाक्य (७) मा “भोली र घरमा” र “काल र घर” जस्ता शब्दहरूले क्रमशः काल र स्थानलाई जनाएका छन् । अर्थात् नेपालीको ‘मा’ र थारूको ‘ले’ ले स्थान अधिकरण व्यक्त गरेका छन् र काल अधिकरणमा कुनै पनि विभक्ति लागेका छैनन् । तर स्थान अधिकरणमा भने विभक्ति लागेका छन् ।

४.५.१.८ सम्बोधन कारक

सामान्यतः मान्छेका ध्यानलाई आफ्नोतिर तान्नका लागि प्रयोग गरिने शब्दलाई सम्बोधन भनिन्छ । नेपाली र थारू दुबै भाषामा त्यस्ता शब्दहरू पाइन्छन् । नेपाली भाषामा ‘ए, हो, हे !’ जस्ता रूपहरू प्रयोग गरिन्छन् भने थारू भाषामा ‘रै, ऐ, अर, हैहो, हैरी, हे, अरी, अरहो, री, अहो’ जस्ता रूपहरू प्रयोग गरिन्छन् । यहाँ ख्याल गर्नुपर्ने एउटा कुरा के छ भने थारू भाषामा अनादरार्थी पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग सम्बोधन गर्दा क्रमशः “रै” र “री” को प्रयोग गरिन्छ भने आदरार्थी पदका सम्बोधन गर्दा “ऐ/हो” प्रयोग गरिएको पाइन्छ । नेपालीमा यस्तो प्रक्रिया देखिदैन । केही उदाहरणहरू हेरौं :

नेपाली वाक्य

(क) ए ! बा भात खान आऊ ।

(ख) ए ! काले यता हेर त ।

(ग) साथी हो ! अब हामीले पढ्नुपर्छ ।

(घ) हे भगवान ! यो के भयो ।

(ङ) ए राम, कहिले आइस् ।

थारू वाक्य

- (क) रै ! छावा पह । (ख) री डा/डा री ! भात ड्या ।
(ग) अर ! भैया चोल हाली । (घ) रै ! टै बरा विग्रल बाट्या ।
(ङ) अरी ! बाबु मजासे सोच्ल्या । (च) अहो ! बुनु मोर लाग आँरा पकाओ ट ।
(छ) री ! छाई सुन्ट । (ज) ऐ ! साली हो ! का करटो ।

४.५.२ रूपका आधारमा कारक

रूपका आधारमा कारकलाई दुई भागमा विभाजन गरिएको छ । ती हुन् - सरल कारक र तिर्यक् कारक । यहाँ नेपाली र थारू भाषाका यी दुवै कारकको तुलना गरी संक्षिप्त चर्चा गरिएको छ ।

४.५.२.१ सरल कारक

“नाम पदमा संयोजित रूपायक प्रत्ययको ध्वनितात्त्विक उपस्थिति नहुने तथा रूपका दृष्टिले परिवर्तित पनि नहुने कारक सरल कारक हुन् (गौतम : २०७०, १९३) ।” यसलाई अर्को शब्दमा भन्दा “वाक्यमा कारकको रूपमा आउने त्यस्तो नामिक पदलाई सरल कारक भनिन्छ जुन विभक्तिरहित तथा विकाररहित हुन्छ । अर्थात् उसको वाह्य स्वरूपमा कुनै परिवर्तन आएको हुँदैन (श्रेष्ठ : २०५९, १५२) ।” नेपाली भाषाका नामिक पद नलागेका ‘ले, लाई, देखि, को, मा’ जस्ता रूपहरू सरल कारक हुन् । जस्तै : “मैले हरिबाट यो काम गराएँ ।” यो वाक्यमा ‘काम’ पदमा कुनै विकास भएको (विभक्ति लागेको) छैन र यसै वाक्यमा प्रयोग भएको “म” पदमा विभक्ति “ले” लागेको छ र “मैले” भएको छ । यसरी यसले सरल कारकको भूमिका खेलेको छ भने थारू भाषाका वाक्यमा “मै हरिसे यह काम करैनुँ” वाक्यमा “म” पदमा प्रत्यय/विभक्ति लागेको छैन अर्थात् लाग्दैन । सरल कारक भएका नेपाली र थारू भाषाका केही उदाहरण हेरौ :

क्र. स.	नेपाली	क्र. स.	थारू
१	केटो रोयो ।	१	लौरा रुइल् ।
२	घोडो लड्यो ।	२	घोर्वा गिरल् ।
३	उसले पैसाको पोको लुकायो ।	३	ऊ पैसक् पोक्वा नुकाइल् ।
४	म विद्यार्थी हुँ ।	५	मै विद्यार्थी हुइटुँ ।

माथिका उदाहरणमा नेपाली भाषाका वाक्यहरूमा प्रयोगमा आएका “केटो, घोडो, पोको, म” आदि सरल कारक हुन् किनभने ती शब्दहरूमा ‘ले’ जस्ता रूपहरू लागेका छैनन् । त्यसैगरी थारू भाषाका वाक्यमा आएका ‘लौरा, घोर्वा, पोक्या’ आदि सरल कारक हुन् ।

४.५.२.२ तिर्यक् कारक

“वाक्यमा कारकका रूपमा आउने त्यस्तो नामिक पदलाई तिर्यक् कारक भनिन्छ जुन विभक्ति लागेका कारण वा अन्य कुनै कारणले अर्थमा फरक नपर्ने गरी आफ्नो मौलिक (मूल) स्वरूपभन्दा अलि भिन्न भएर वा अलि परिवर्तन भएर रहेको हुन्छ (श्रेष्ठ : २०५९, १५३) ।” माधवप्रसाद पोखरेलका अनुसार “ले, लाई, बाट, देखि, को, म जस्ता विभक्ति भन्दा अगाडि आउने जुनसुकै नाम पनि तिर्यक् हुन्छ (पोखरेल : २०५०, ३५) ।” जस्तै : ‘मैले हरिबाट दाम लिएँ’ भन्ने वाक्यमा प्रयोग भएका “मैले” र “हरीबाट” पदहरू “म” मा “ले, लागि” र “राम” मा “बाट” पद लागि तिर्यक् बनेका छन् । त्यसैगरी थारू वाक्य “मै हरिसे दाम लेनु” मा ‘हरि’ पदमा “से” लागि ‘हरिसे’ बनी तिर्यक् बनेको छ । यसरी नेपाली र थारू दुबै भाषामा कर्ता, कर्म, करण, सम्प्रदान, अपादान, सम्बन्ध, अधिकरण र सम्बोधन जस्ता आठ प्रकारका कारकहरूमा तिर्यक् प्रयोग भएको पाइन्छ । यसको चर्चा माथि नै गरिसकिएको छ ।

४.६ वाच्य

“वाक्यमा कर्ता, कर्म वा भाव (क्रियार्थ) मध्ये कुनै एकलाई प्रधान मान्ने व्याकरणिक कोटिलाई वाच्य भनिन्छ । वाच्य मुख्यतः क्रियाबाट व्यक्त हुन्छ (अधिकारी : २०६८, २३७) ।” अर्थात् “वाक्यमा कर्ता, कर्म र भावका आधारमा क्रियापदको रूप परिवर्तन गर्ने तरिकालाई वाच्य भनिन्छ । वाच्यको अभिव्यक्ति क्रियापदले गर्दछ (बराल : २०७३, १७१) ।” खासगरी कर्ता प्रधान (मुख्य) भएर आउँदा कर्तृवाच्य हुन्छ, सकर्मक क्रियामा कर्म प्रधान भए कर्मवाच्य हुन्छ भने अकर्मक क्रियामा भाव प्रधान भए भाववाच्य हुन्छ । तर वाक्यमा क्रियाको कर्ता नै मुख्य भएको अवस्थामा कर्ता अनुसार नै लिङ्ग, वचन, पुरुष र क्रिया हुनुपर्छ । तल वाच्यको प्रकारबारे चर्चा गरिएको छ :

४.६.१ वाच्यका प्रकार

वाक्यमा रहेका क्रियापदको सम्बन्ध कि त कर्ता, कि त कर्म, कि त धातुको भावसंग हुन्छ । त्यसैले नेपाली र थारू भाषामा वाच्य तीन प्रकारका देखिन्छन् । ती हुन् - कर्तृवाच्य, कर्मवाच्य र भाववाच्य ।

४.६.१.१ कर्तृवाच्य (स्वाभ्र अखा)

कर्तृवाच्यमा कर्ता मुख्य रहन्छ । कर्ता मुख्य रहने हुनाले कर्ताको लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, आदर अनुसारको क्रियापदको रूपलाई कर्तृवाच्य भनिन्छ । नेपालीमा यसको भाव सकर्मक र अकर्मक दुवै क्रियाबाट व्यक्त गरिन्छन् । थारू भाषामा पनि सकर्मक र अकर्मक क्रियाबाट नै भाव अभिव्यक्त हुन्छ । जस्तै :

क्र. स.	नेपाली	क्र. स.	थारू
१	म भात खान्छु	१	मै भात खैठुँ ।
२	रमेशले आँप खायो ।	२	रमेश आम खाइल् ।
३	उनीहरूले मलाई बोलाए ।	३	हुँक्र महि बलैल ।
४	राम बजार जान्छ ।	४	राम बजार जाइठ ।
५	बहिनी रोई ।	५	बाबु रुइली ।

माथिका उदाहरणमा दिइएका नेपाली र थारू वाक्यहरूमा मुख्य रूपमा नेपालीका कर्ता 'म, रमेश, उनीहरू, राम, बहिनी' र थारूका 'मै, रमेश, हुँक्र, राम, बाबु' आएका छन् र ती पुरुष अनुसार लिङ्ग, वचन र क्रियाहरू पनि आएका छन् । त्यसैले तिनले कर्तृवाच्यलाई जनाउँछन् तर कर्तृवाच्यमा वाक्य निर्माण गर्दा अर्थ र कालमा पनि ध्यान पुऱ्याउनु पर्दछ ।

४.६.१.२ कर्मवाच्य

कर्म मुख्य भई कर्मकै लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदर अनुसार रहेको क्रियापदको रूपलाई कर्मवाच्य भनिन्छ । यसमा सकर्मक क्रिया मात्र हुन्छ । नेपाली भाषामा कर्मवाच्यको कर्तामा 'बाट' वा 'द्वारा' विभक्ति जोडिएको हुन्छ र क्रियापदको धातुमा 'इ' रूप जोडिन्छ । थारू भाषामा भने कर्तामा 'से' विभक्ति जोडिएको हुन्छ र वर्तमान, भूत र भविष्यत्कालीन् क्रियापदको बीचमा 'जा', 'इल/इ' र 'जै/जइ' रूप लगाइन्छ । केही उदाहरण हेरौं :

क्र.स.	नेपाली	क्र.स.	थारू	काल
१	रामद्वारा भात खाइन्छ ।	१	रामसे भात खाजाइठ् ।	वर्तमान काल
२	रामद्वारा भात खाइयो ।	२	रामसे भात खागइल् ।	भूत काल
३	रामद्वारा भात खाइनेछ ।	३	रामसे भात खाजइने बा ।	भविष्यत् काल

माथिका नेपाली र थारू भाषाका वाक्यहरूलाई हेर्दा कर्मवाच्यमा लगाइने रूपहरू काल अनुसार फरक-फरक छन् । सबै वाक्यमा कर्ता, प्रत्यक्ष रूपमा आएका छन् । कर्ता प्रत्यक्ष रूपमा आए पनि कर्तालाई गौण बनाउनका लागि 'द्वारा' र 'बाट' थप्नुपर्छ । तर कर्ता नराख्दा पनि अर्थमा भने फरक पर्दैन किनभने यसमा कर्म नै वाक्यको उद्देश्य बनेको हुन्छ । जस्तै :

क्र. स.	नेपाली	क्र.स.	थारू
१	रमेशले आँप खायो । (रमेशद्वारा) आँप खाइयो ।	१	रमेश आम खाइल् । (रमेशसे) आम खागइल् ।
२	मैले सीतालाई हेरेँ । (मद्वारा) सीता देखिई ।	२	मै सीताह हेर्नु । (महिसे) सीता देख्गइली ।

४.६.१.३ भाववाच्य

वाक्यमा क्रिया (क्रियार्थ) लाई नै मुख्य मानेर सोही अनुसार क्रियाको स्वरूप र अन्य कुरामा देखिने परिवर्तनले भाववाच्यलाई जनाउँछ । अर्थात् धातुको भाव वा सम्पन्न हुने काम मुख्य भई बच्ने क्रियापदको रूपलाई भाववाच्य भनिन्छ । यो वाच्यमा प्रायः अकर्मक क्रिया व्यक्त हुन्छ । यसमा व्यक्त हुने क्रिया स्वयम् भाव वाचक भएकाले लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरको सङ्गति लिदैन । त्यसैले भाव वाच्यको क्रिया सधैं तृतीय पुरुषको एकवचनमा

रहन्छ । जस्तै :

क्र. स.	नेपाली	क्र. स.	थारू
१	हिजो बेस्सरी हाँसिएछ ।	१	काल खोबसे हाँसैल ।
२	मजाले सुतियो ।	२	मजासे सुतगइल् ।
३	खुब हिँडियो ।	३	खब् नेङ्गइल् ।
४	सबेरै उठियो ।	४	बिहान्नी उठ्गइल् ।
५	तिमीहरूबाट रोइन्छ ।	५	टुँहन्से रोजाइठ ।

४.७ काल

काल एउटा व्याकरणिक कोटि हो जुन क्रियासँग सम्बद्ध हुन्छ । यसरी पनि भन्ने गरेको पाइन्छ - “वाक्यमा क्रियाद्वारा व्यक्त हुने त्यस्तो व्याकरणिक कोटिलाई काल भनिन्छ जसले वितिसकेको या अहिलेको या आउँदो समयको बोध गराउँछ । अर्थात् वाक्यमा वर्णित कार्यव्यापार, अवस्था या घटना घटित भएको वा घटित हुने समय विशेषलाई क्रियाद्वारा जुन व्याकरणिक कोटिले व्यक्त गर्दछ, त्यसलाई काल भनिन्छ (श्रेष्ठ : २०५९, ९७) ।” खासगरी क्रियासँग जोडिएर आउने उपसर्ग, मध्यसर्ग, प्रत्यय जस्ता रूपका आधारमा भाषामा देखापर्ने समयको भेदलाई काल भन्ने गरिन्छ । यो भेद क्रियाको संरचनामा देखापर्दछ । त्यसैले क्रियापदबाट व्यक्त समय वक्ताले भनेको बेलामा त्यो भन्दा पछाडि वा अगाडिको हो भन्ने आधारमा नै काललाई छुट्याइने गरिन्छ । संसारका सबै भाषामा काल व्यवस्था पाइन्छ । फरक यति हो की सबैको एकै खालको नहुन सक्छ । परम्परागत व्याकरण अनुसार नेपालीमा भूत, वर्तमान र भविष्यत् गरी काल तीन प्रकारका देखिन्छन् ।

नेपालीका विभिन्न विद्वान, भाषाविद् तथा व्याकरणकारहरूले काललाई विभिन्न प्रकारमा विभाजन गरेका छन् ।

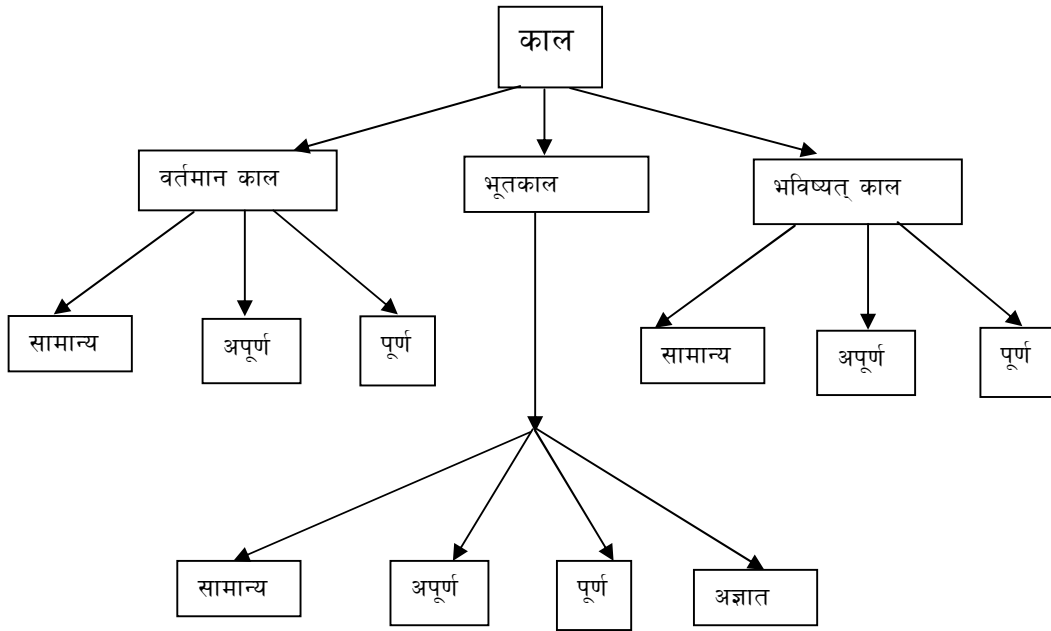
मोहनराज शर्मा र कृष्णहरि बरालले काललाई वर्तमान, भूत र भविष्यत् गरी ३ भागमा विभाजन गरेका छन् (शर्मा : २०५०, २३६) । त्यसैगरी हेमाङ्गराज अधिकारीले नेपाली भाषामा भूतकाल र अभूतकाल गरी काल दुई प्रकारका हुने बताएका छन् । उनले अभूत अन्तर्गत वर्तमान् काल र भविष्यत् काल राखेका छन् । उनका अनुसार “नेपाली क्रियापदको प्रयोगका दृष्टिले वर्तमान र भविष्यत्मा खास अन्तर देखिदैन । जस्तै :

राम (भोली) घर जान्छ ।

राम (भोली) घर जान्छ ।

यसरी भविष्यत् कालको अभिप्रायमा वर्तमान कालको प्रयोग हुन्छ । भविष्यत् काल जनाउनका लागि “ने” प्रत्ययवाला कृदन्तीय रूपहरू (नेछ, नेछन्, नेछौं आदि जस्ता) को पनि प्रयोग गरिन्छ । तर यस्तो प्रयोग वैकल्पिक मात्र देखिन्छ र यसबाट शैलीगत भिन्नता मात्र प्रदर्शित हुन्छ (२०६८ : २१२) ।” सोमनाथ शर्माले पनि काललाई ३ भागमा विभाजन गरेका छन् । त्यसैगरी माधवप्रसाद पोखरेलले प्रत्ययका आधारमा नेपाली भाषाका काल दुई

प्रकारको भूत (पास्ट) र अभूत (नन-पास्ट) हुने बताएका छन् । नेपालीमा दुई ओटा मात्र काल छन् भन्ने कुरा सहायक क्रिया “थियो” भूत र “छ” अभूत । यी दुई योजिकाबाट पनि स्पष्ट हुन आउँछ (२०४९ : ६९)। थारू लोकवार्ता तथा लोकजीवन नामक पुस्तकमा थारू भाषाको काल भूत र अभूत गरी दुई किसिमको हुने कुरा उल्लेख छ । थारू व्याकरणकार महेश चौधरी र गोपाल दहितले थारू भाषामा काल तीन प्रकारको हुने बताएका छन् । ती हुन : वर्तमान, भूत र भविष्यत् काल । चौधरीले गरेको वर्गीकरण यस्तो छ:

गोपाल दहितले थारू व्याकरणमा उल्लेख गरे अनुसार “वाक्यमा भएको क्रियापदको काम वा अवस्थाको समयलाई काल भनिन्छ । क्रियापदको समय हेर्दा पुरानो अवस्था, चालु अवस्था र भोलीको दिनमा हुने अवस्था काल हो । यस आधारमा काल तीन किसिमका हुन्छन् । क्रियापदको धातुमा जुन प्रत्यय जोडिन्छ त्यसले नै काल (समय) को परिचय दिन्छ (२०७० : ५७) ।” उनले प्रस्तुत गरेका केही उदाहरणहरू यसप्रकार छन् :

ने. म खान्छु/खा+दैछु (अहिलेको समय/वर्तमान काल)

था. मै खइठुं/खा+इठु (आब्वक समय/वर्तमान काल)

ने. मैले खाएँ/खा+ए (वितेको समय/भूत काल)

था. मै खइनु/खा+इनु (बिटल समय/भूत काल)

ने. म खानेछु/खा+नेछु (आउने समय/भविष्यत् काल)

था. मै खइबुँ/खा+इबुँ (आइना समय/भविष्यत् काल)

माथि प्रस्तुत गरिएका आधारमा हेर्दा नेपाली र थारू भाषामा काल व्यवस्थालाई ३ (भूत, वर्तमान र भविष्यत्) खण्डमा विभाजन गरिएको देखिन्छ । यहाँ नेपाली र थारू भाषाका काललाई तुलना गरी अध्ययन गरिएको छ ।

४.७.१ वर्तमान काल

अहिलेको समयमा काम हुने, हुँदै गरेको वा भइसकेर पनि प्रभाव बाँकी रहेको बुझाउने क्रियापदको समयलाई वर्तमान काल भनिन्छ । यहाँ नेपाली र थारू भाषाका वर्तमान काल जनाउने क्रियापदहरूको तुलना गरिएको छ । यसका लागि तलको तालिकामा दुवै भाषाका क्रियारूपावली प्रस्तुत गरिएको छ :

पुरुष	नेपाली		बहुवचन	थारू		बहुवचन
	एकवचन पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग		एकवचन पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	
प्र. पु.	छु (जान्छु)	—	छौं (जान्छौं)	ऊँ (जैठुँ)	—	ठी (जैठी)
द्वि. पु.	छस् (जान्छस्)	छेस् (जान्छेस्)	छौं (जान्छौं)	ठ्या(जैठ्या)	-	ठो (जैठो)
सा. आ.	छौं (जान्छौं) नुहुन्छ	छ्यौं (जान्छ्यौं)	छौं (जान्छौं)	ठो (जैठो) ठी (जैठी)	-	-
वि. आ.	(जानुहुन्छ)	-	-	-	-	-
तृ. पु.	छ (जान्छ)	छे (जान्छे)	छन्(जान्छन्)	ठा (जैठा)	ठ्या (जैठ्या)	ठ (जैठ)
सा. आ.	छन् (जान्छन्)	छिन् (जान्छिन्)	छन्(जान्छन्)	ठ (जैठ)	ठी (जैठी)	ठ (जैठ)

माथिको तालिकामा दिइएका नेपाली र थारू भाषाका वर्तमान कालको क्रियाको रूपावलीलाई हेर्दा नेपालीमा “छ” रूप र थारूमा “ठ” रूपको प्रयोग भएको देखिन्छ । अर्थात् नेपालीमा “छु, छौं, छस्, छेस्, छौं, छ्यौं, नुहुन्छ, छ, छे, छिन्, छन्” जस्ता रूप र

थारूमा “ठुँ, ठी, ठ्या, ठो, ठा, ठ” जस्ता रूपहरू धातुमा लगाइन्छन् । यस्ता रूपहरूले नै वर्तमान कालको बोध गराएको पाइन्छ । केही उदाहरण हेरौं :

नेपाली वाक्य

थारू वाक्य

(क) म काम गर्छु ।

(क) मै ढन्ढा कठुँ ।

(ख) हामी काम गर्छौं ।

(ख) हम्र ढन्ढा कठौं ।

(ग) तँ काम गर्छस् ।

(ग) तँ ढन्ढा कठ्या ।

(घ) तिमी काम गर्छौ ।

(घ) तुँ ढन्ढा कठौं ।

(ङ) ऊ काम गर्छ ।

(ङ) ऊ ढन्ढा करठ् ।

४.७.२ भूतकाल

पहिले वा वितिसकेको समयमा काम हुने, हुदै गरेको, भइसकेको, हुने बानी परेको र भइसकेको कुरा पछि थाहा भएको बुझाउने क्रियापदको समयलाई भूतकाल भनिन्छ । अथवा वक्ताले बोल्दाको समय भन्दा अगाडिको समयमा क्रियाको प्रक्रियात्मक वा स्थित्यात्मक कार्य-व्यापार बुझाउने काललाई भूतकाल भनिन्छ । यहाँ नेपाली र थारू भाषाका भूतकालका क्रियाहरूको तुलना गरिएको छ । तलको तालिकामा दुबै भाषाका भूतकाल बोध गराउने क्रियाका रूपावलीलाई प्रस्तुत गरिएको छ :

नेपाली

थारू

पुरुष	एकवचन		बहुवचन	एकवचन		बहुवचन
	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग		पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	
प्रथम	एँ (गएँ)	—	यौं (गयौं)	नूँ (गैनुँ)	—	ली (गैली)
द्वितीय	इस् (गइस्)	-	यौ (गयौ)	ल्या (गैल्या)	-	लो (गैलो)
सा. आ.	यौ (गयौ)	-	-	लो (गैलो)	-	-
वि. आ.	नुभयो (जानुभयो)	-	-	ली (गैली)	-	-
तृतीय	यो (गयो)	ई (गई)	ए (गए)	ल् (गैल्)	-	ल (गैल)
सा. आ.	ए (गए)	इन् (गइन्)	ए (गए)	ल (गैल)	ली (गैली)	ल (गैल)

माथिको तालिकामा हेर्दा नेपाली भाषा “य” र थारू भाषामा “ल” रूपले भूतकालका सङकेत गरेका छन् । अर्थात् नेपाली भाषाका भूतकालिन् क्रियाको धातुमा “एँ, यौँ, इस्, यौ, नुभयो, ई, यो, इन्, ए” जस्ता रूपहरू देखिन्छन् भने थारूमा “नुँ, ली, ल्या, लो, लु, ल” जस्ता रूपहरू लागेका देखिन्छन् । यहाँ नेपाली र थारू भाषा बुझाउने क्रियापदको प्रयोग गरी केही उदाहरणहरू प्रस्तुत गरिएका छन् :

नेपाली वाक्य

- (क) मैले मासु खाएँ ।
 (ख) हामी भात खायौँ ।
 (ग) तैँले खेत खनिस ।
 (घ) उसले पानी भन्यो ।
 (ङ) तिनीहरूले बाँस काटे ।

थारू वाक्य

- (ख) मै सिकार खैनु ।
 (ख) हम्र भात खैली ।
 (ग) टैँ खेट्वा कोर्ल्या ।
 (घ) ऊ पानी भरल् ।
 (ङ) हुँक्र बाँस कट्ल ।

४.७.२ भविष्यत् काल

पछिको वा आउने समयमा काम हुने कुरा बुझाउने क्रियापदको समयलाई भविष्यत् काल भनिन्छ । खासगरी भविष्यत्काल जनाउनका लागि क्रियापदका अन्त्यमा “नेछ” प्रत्ययका रूपहरू “नेछौ, नेछस्” आदि रहेका हुन्छन् । थारू भाषामा ‘ब’ रूपको प्रयोग गरिन्छ । यहाँ नेपाली र थारू भाषाका क्रियाका रूपावलीहरू प्रस्तुत गरिएको छ :

नेपाली

थारू

पुरुष	एकवचन		बहुवचन	एकवचन		बहुवचन
	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग		पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	
प्रथम	नेछु (खानेछु)	—	नेछौँ (खानेछौँ)	वुँ/म् (खैवुँ/खैम्)	—	बी (खैबी)
द्वितीय	नेछस् (खानेछस्)	नेछेस् (खानेछेस्)	नेछौ -खानेछौ	व्या (खैव्या)	-	बो (खैबो)
सा. आ.	नेछौ (खानेछौ)	नेछ्यौ (खानेछ्यौ)	नेछौ (खानेछौ)	बो (खैबो)	-	-
वि. आ.	नुहुनेछ (खानुहुनेछ)	-	-	बी (खैबी)	-	-
तृतीय	नेछ (खानेछ)	नेछे (खानेछे)	नेछन्(खानेछन्)	ही (खैही)	-	हीं (खैहीं)
सा. आ.	नेछन् (खानेछन्)	नेछिन् (खानेछिन्)	नेछन्(खानेछन्)	हीं (खैहीं)	बी (खैबी)	हीं (खैहीं)

माथिको तालिका हेर्दा नेपाली भाषाको “नेछ” र थारू भाषाको “ब्, ह” रूपबाट भविष्यत् कालको बोध गराइन्छ । अर्थात् नेपाली भाषाको भविष्यत् कालको क्रियाको धातुमा “नेछु, नेछौं, नेछस्, नेछौ, नुहुनेछ, नेछ, नेछे, नेछिन्” जस्ता रूप र थारू भाषाको भविष्यत् कालको क्रियाको धातुमा “बूँ/म, बी, ब्या, बो, ही, हीं” जस्ता रूप लगाई भविष्यत्काल बोध गराइन्छ । तर थारू भाषामा प्रथम पुरुष, द्वितीय पुरुष तथा तृतीय पुरुष आदरार्थी स्त्रीलिङ्ग एकवचनमा वैकल्पिक रूपले “ब्” को प्रयोग भविष्यत् काल जनाउन गरिन्छ । त्यसैगरी “ह” चाहीं बाँकी अन्य पुरुषका क्रियामा गरिन्छ । भविष्यत् काल बुझाउने केही वाक्यहरू तल प्रस्तुत गरिएका छन् :

नेपाली वाक्य

- (क) म पानी पिउनेछु ।
 (ख) हामी फिल्म हेर्नेछौ ।
 (ग) तँ पानी पिउनेछस् ।
 (घ) म काठमाडौं जानेछु ।
 (ङ) तिनीहरू पानी पिउनेछन् ।

थारू वाक्य

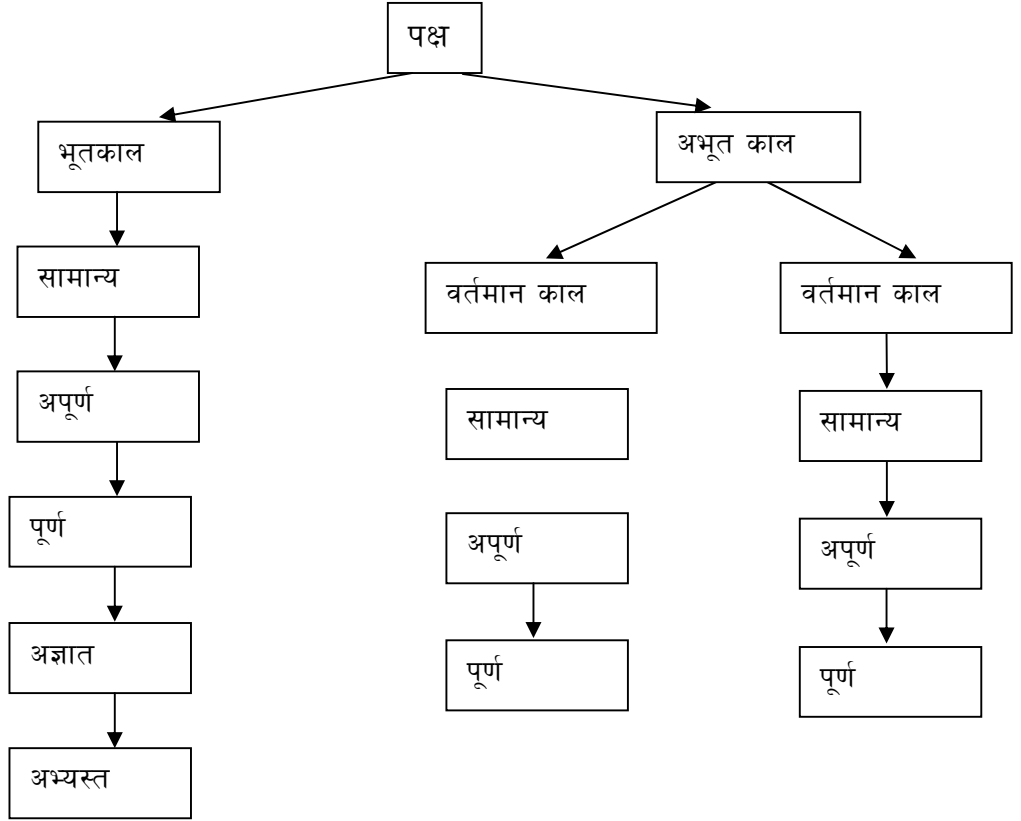
- (क) मै पानी पियम् ।
 (ख) हम्र फिलिम हेर्बी ।
 (ग) तैं पानी पिब्या ।
 (घ) मै काठमाडौं जिबूँ ।
 (ङ) हुँक्र पानी पिहीं ।

माथि उल्लेख गरिएका नेपाली र थारू भाषाका तीन ओटै कालका क्रियारूपावलीलाई हेर्दा नेपालीका “छ, य्, नेछ,” जस्ता रूप र थारू भाषाका “ठ, ल्, ब् ह” जस्ता रूपबाट एकैसाथ काल र पक्षको बोध गराइएको देखिन्छ । कालका पक्षका बारेका तल चर्चा गरिएको छ ।

४.८ पक्ष

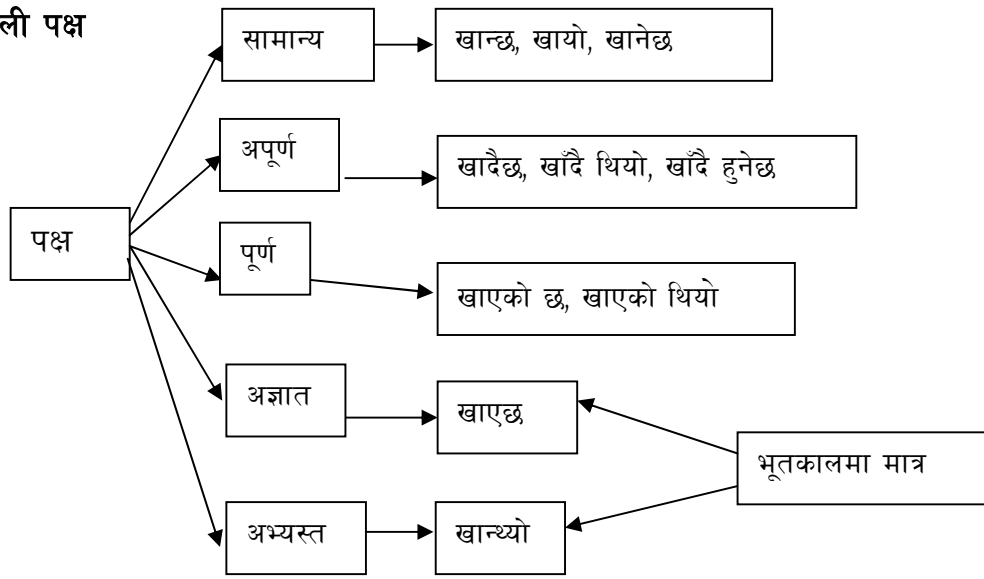
काललाई बोध गराउने क्रियापदका धातुमा लाग्ने रूपहरूले कालका साथै पक्षलाई पनि बोध गराइरहेका हुन्छन् । काल र पक्षलाई हेर्दा एउटै हुन् की जस्तो लाग्छ तर यी दुई भिन्न छन् । काल समयको वाट्य पक्षसँग सम्बन्धित हुन्छ भने पक्ष समयको आन्तरिक पक्षसँग सम्बन्धित हुन्छ । अर्थात् समयको स्थूल विभाजन काल हो भने सूक्ष्म विभाजन पक्ष हो । त्यसैले काल र पक्ष भिन्न भए पनि एक-अर्कासँग भने जेलिएका छन् ।

“क्रियाका कार्यको अवस्था तथा वितरण जनाउने व्याकरणात्मक कोटिलाई पक्ष भनिन्छ (अधिकारी : २०६८, २१४) ।” अर्थात् “कालविशेषको कुनै परिस्थितिभित्रका विभिन्न अतिरिक्त सूचनालाई कालका पक्ष भनिन्छ (पोखरेल : २०४९, ६०) ।” खासगरी “पक्षले काम कुन काल अवधिमा भयो भन्ने कुरालाई बताउँछ । समयमा काम भएको वा नभएको अधिदेखि भएको वा भर्खरै सकिएको बारे पनि सङ्केत गर्दछ (बन्धु : २०५०, ६७)।” नेपालीमा कालका पक्षहरू यसप्रकार रहेका छन् :

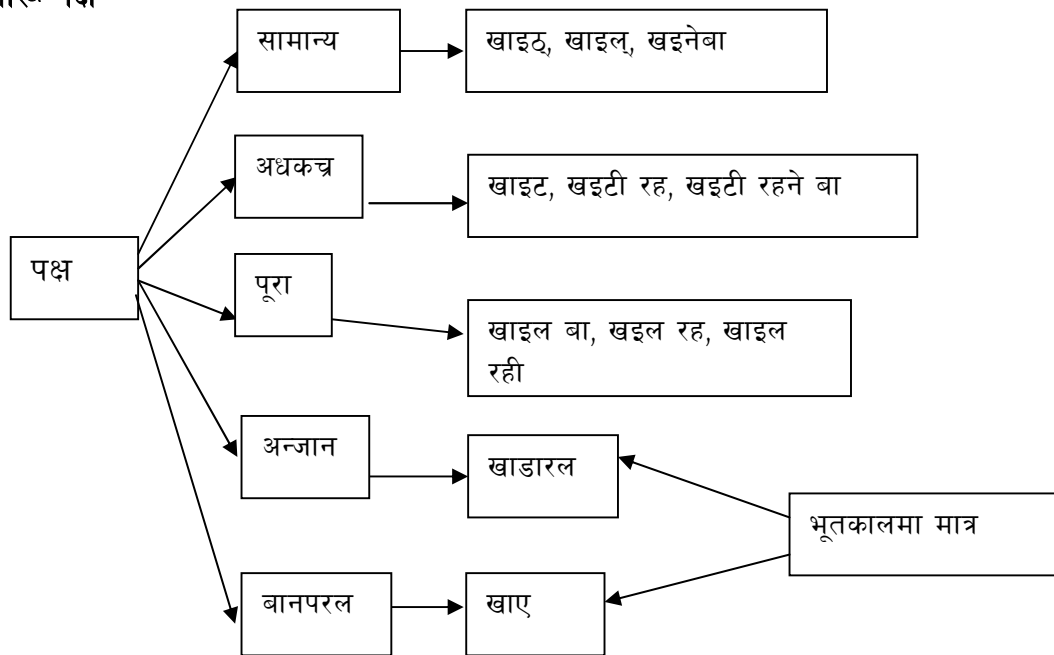

“नेपाली भाषामा वर्तमान र भविष्यत् कालका तीन-तीन ओटा पक्षहरू (सामान्य, अपूर्ण, पूर्ण) छन् भने भूतकालका पाँच ओटा पक्षहरू (सामान्य, अपूर्ण, पूर्ण, अज्ञात, अभ्यस्त) छन् (बराल : २०७३, १३१) ।” त्यसैगरी थारू व्याकरणकार गोपाल दहितले पनि थारू भाषामा कालका पक्षहरू नेपालीमा जस्तै हुने बताएका छन् । यहाँ नेपाली र थारू भाषाका पक्षहरूको क्रियासहितको वर्गीकरण गरिएको छ ।

नेपाली पक्ष

थारू पक्ष

काललाई भूत र अभूत गरी दुई भागमा विभाजन गरिए तापनि यहाँ कालको परम्परागत विभाजन (वर्तमान, भूत र भविष्यत्) अनुसार नेपाली र थारू भाषाको पक्षको तुलना गरिएको छ ।

४.८.१ सामान्य पक्ष

नेपाली भाषाका “छ्, य्, नेछ्” जस्ता कालबोधक क्रियाका रूपहरूले सामान्य पक्षलाई बोध गराउँछन् भने थारू भाषाका “ठ्, ल्, बा/ह” जस्ता रूपहरूले बोध गराउँछन् । माथि उल्लेख गरिएका यी रूपहरू दुबै भाषाका काल र पक्ष नछुट्टिने गरी बाँधिएका छन् । त्यसैले सामान्य पक्षले तीन ओटै काल (भूत, वर्तमान, भविष्यत्) का क्रियाको सामान्य कार्य-व्यापार अपूर्ण छ् या पूर्ण छ् भन्ने कुरालाई जनाउँदैन । सामान्य पक्ष बुझाउने केही उदाहरणहरू तल दिइएका छन् ।

नेपाली वाक्य

- (क) राम घर जान्छ ।
 (ख) राम घर गयो ।
 (ग) राम घर जानेछ ।

थारू वाक्य

- (क) राम घर जाइट्/जैठा ।
 (ख) राम घर गयो ।
 (ग) राम घर जइने बा ।

माथिका उदाहरणलाई हेर्दा नेपाली भाषाको ‘राम घर जान्छ’ भन्ने वाक्यमा क्रियाले कार्य-व्यापारलाई जनाउँछ, तर उक्त कार्य पूर्ण या अपूर्ण कस्तो छ भन्ने कुरालाई जनाउँदैन । त्यसैले यो सामान्य पक्ष मानिन्छ । त्यसैगरी थारू भाषाका वाक्यमा आएका “जाइट्, गइल, जइने बा” जस्ता क्रियाहरूले कार्य-कार्यव्यापारलाई मात्र जनाएका छन् । त्यसैले ती सामान्य पक्षलाई बोध गराएका छन् । तलको तालिकामा नेपाली र थारू भाषाका तीन ओटै कालको सामान्य पक्ष बोध गराउने क्रिया तथा रूपहरू दिइएको छ :

नेपाली

पुरुष	वचन	लिङ्ग	प्रत्यय			क्रिया		
			व.का.	भू.का.	भ.का.	व.का.	भू.का.	भ.का.
प्र. पु.	ए.व.	×	छ्	एँ	नेछ्	पढ्छ्	पढें	पढ्नेछ्
	ब.व.	×	छौँ	यौँ	नेछौँ	पढ्छौँ	पढ्यौँ	पढ्नेछौँ
द्वि.	ए.व.	पु.	छौ	यौ	नेछौ	पढ्छौ	पढ्यौ	पढ्नेछौ
		स्त्री.	छ्यौ	-	नेछ्यौ	पढ्छ्यौ	-	पढ्नेछ्यौ

पु.	ब.व.	×	छौ	यौ	नेछौ	पढ्छौ	पढ्यौ	पढ्नेछौ
तृ. पु.	ए.व.	पु.	छ	यो	नेछ	पढ्छ	पढ्यो	पढ्नेछ
		स्त्री.	छे	ई	नेछे	पढ्छे	पढी	पढ्नेछे
	ब.व.	×	छन्	ए	नेछन्	पढ्छन्	पढे	पढ्नेछन्

थारू

पुरुष	वचन	लिङ्ग	प्रत्यय			क्रिया		
			व.का.	भू.का.	भ.का.	व.का.	भू.का.	भ.का.
प्र. पु.	ए.व.	×	ठुँ	नु	बुँ	पहर्ठुँ	पहर्नु	पहर्बुँ/पहर्ने बाटुँ
	ब.व.	×	ठी	ली	बी	पहर्ठी	पहर्ली	पहर्बी/पहर्ने बाटी
द्वि. पु.	ए.व.	×	ठ्या	लो/ल्या	ब्या/बो	पहर्ठ्या	पहर्लो/ल्या	पहर्ब्या/ने बाट्या
	ब.व.	×	ठो	लो	बो	पहर्ठो	पहर्लो	पहर्बो/ने बाटो
तृ.पु.	ए.व.	पु.	ठा	ल्	ह्नी/ने बा	पहर्ठा	पहर्ल्	पहर्नी/पहर्ने बा
		स्त्री.	ठी	ली	ही/ने बाटो	पहर्ठ्या /ठी	पहर्ली	पहर्ने बाठी
	ब.व.	×	ठ	ल्	ने बाट	पहर्ठ	पहर्ल्	पहर्ने बाट

४.८.२ अपूर्ण पक्ष

अपूर्ण पक्षले तीन ओटै कालको क्रियाको कार्यव्यापार अपूर्णतालाई जनाउँछ । अर्थात् यसले कार्यको निरन्तरतालाई जनाउँछ । नेपाली भाषामा धातुमा लाग्ने कृत प्रत्यय “दै/तै” का सहायताले काल विशेषमा क्रियाका अपूर्णता वा निरन्तरता व्यक्त हुन्छ । “एक भन्दा बढी कार्य सँगसँगै वा समानान्तर स्थितिमा आएमा चाहिँ “दो/तो” प्रत्यय लागेर बनेका कृदन्तीय क्रियाले पनि अपूर्ण पक्ष जनाएको देखिन्छ (अधिकारी : २०६८, २१५) ।” थारू भाषामा “टी वा आइ/अ” रूपबाट अपूर्ण पक्ष बोध गराउँछ । “टी” रूप तीन ओटै कालमा प्रयोग गरिन्छ । नेपालीको “तै/दै” वैकल्पिक रूपमा प्रयोग गरिन्छ । जस्तै : “लेख्दै छु” को “लेख्दै छु” ।

नेपाली भाषामा वर्तमान कालको अपूर्ण पक्षलाई जनाउन मुख्य क्रियाको धातुमा “दै” कृदन्त प्रत्यय लगाएर त्यसका साथमा देहाय बमोजिम सहायक क्रिया लगाई संयुक्त क्रियाको प्रयोग गरिन्छ । जस्तै : “पढ्दै छु, पढ्दै छौ” आदि । त्यसैगरी थारू भाषामा वर्तमान कालको अपूर्ण पक्ष जनाउनका लागि क्रियाको धातुमा “टुँ, टी, ट्या, टो, ट, बा” जस्ता प्रत्ययहरू जोड्नुपर्छ । जस्तै : “पहर्टी बाटुँ, पहर्टी बटी, पहर्टी बाट्या, पहर्टी बा, पहर्टी बाटो, पहर्टी बट” आदि ।

नेपाली भूतकालको अपूर्ण पक्षलाई जनाउनका लागि मुख्य क्रियाको धातुमा “तै/दै” प्रत्यय लगाई भूतकालिन् क्रिया लगाइन्छ । जस्तै : “पढ्दै थिएँ, पढ्दै थियौ, पढ्दै थी” आदि । थारू भाषामा अन्तिम क्रियाको धातुमा “हुँ, ही, ह्या, ह, हा” जस्ता प्रत्यय जोड्नुपर्छ र मुख्य क्रियाको धातुमा “इटी,” जोड्नुपर्छ । जस्तै : पहर्टी रनहुँ, पहर्टी रलह्या, पहर्टी रलही, पहर्टी रलह”आदि ।

नेपाली

पुरुष	वचन	लिङ्ग	प्रत्यय			क्रिया		
			व.का.	भू.का.	भ.का.	व.का.	भू.का.	भ.का.
प्र.पु.	ए.व.	×	दै+छु	दै+थिएँ	दै+हुनेछु	पढ्दै छु	पढ्दै थिएँ	पढ्दै हुनेछु
	ब.व.	×	दै+छौ	दै+थियौँ	दै+हुनेछौ	पढ्दैछौ	पढ्दै थियौ	पढ्दै हुनेछु
द्वि.पु.	ए.व.	पु.	दै+छौ	दै+थियौ	दै+हुनेछौ	पढ्दै छौ	पढ्दै थियौ	पढ्दै हुनेछौ
		स्त्री.	दै+छ्यौ	-	दै+हुनेछ्यौ	पढ्दैछ्यौ	-	पढ्दै हुनेछ्यौ
	ब.व.	×	दै+छौ	दै+थियौ	दै+हुनेछौ	पढ्दैछौ	पढ्दै थियौ	पढ्दै हुनेछौ
तृ.पु.	ए.व.	पु.	दै+छ	दै+थियो	दै+हुनेछ	पढ्दैछ	पढ्दै थियो	पढ्दै हुनेछ
		स्त्री.	दै+छे	दै+ थ् (ई)	दै+हुनेछे	पढ्दैछे	पढ्दै थी	पढ्दै हुनेछे
	ब.व.	×	दै+छन्	दै+थि+ए	दै+हुनेछन्	पढ्दैछन्	पढ्दै थिए	पढ्दै हुनेछन्

थारू

पुरुष	वचन	लिङ्ग	प्रत्यय			क्रिया		
			व.का.	भू.का.	भ.का.	व.का.	भू.का.	भ.का.
प्र.पु.	ए.व.	×	इटी+ बटुं	इटी+र नहुं	इटी+रबुं	पहर्टी बटुं	पहर्टी रनहुं	पहर्टी रबुं
	ब.व.	×	इटी+ बाटी	इटी+र लही	इटी+रबी	पहर्टी बाटी	पहर्टी रलही	पहर्टी रबी
द्वि.पु.	ए.व.	×	इटी+ बाट्या	इटी+र लह्या	इटी+ रब्या	पहर्टी बाट्या	पहर्टी रलह्या	पहर्टी रबो
	ब.व.	×	इटी+ बाटो	इटी+र लहो	इटी+रह बो	पहर्टी बाटो	पहर्टी रलहो	पहर्टी रहबो
तृ.पु.	ए.व.	पु.	इटी+ बा	इटी+र ह	इटी+रही	पहर्टी बा	पहर्टी रह	पहर्टी रही
		स्त्री.	इटी+ बाटी	इटी+र लही	-	पहर्टी बाटी	पहर्टी रलही	-
	ब.व.	×	-	-	-	-	-	-

माथिको तालिकामा नेपाली र थारू भाषाका अपूर्ण पक्षमा जनाउने क्रियापद र त्यसमा लाग्ने रूपहरूको देखाइएको छ । नेपालीमा द्वितीय पुरुषको एकवचनमा पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्गको क्रियाका रूप फरक-फरक छन् भने थारू भाषामा फरक देखिन्छ (हेर्नु :तालिकामा) । यहाँ दुवै भाषाको अपूर्ण पक्ष जनाउने केही वाक्यहरू उदाहरणका रूपमा दिइएका छन् ।

नेपाली वाक्य

- (क) तँ किताब पढ्दैछस् ।
- (ख) तँ किताब पढ्दैछेस् ।
- (ग) तिमी किताब पढ्दैछौ ।
- (घ) तिमी किताब पढ्दैछ्यौ ।

थारू वाक्य

- (क) तँ किताब पहर्टी बाट्या ।
- (ख) तँ किताब पहर्टी बाट्याट ।
- (ग) तुँ किताब पहर्टी बाटो ।
- (घ) तुँ किताब पहर्टी बाटो ।

माथिका वाक्यहरूमा नेपालीको (क) र (ख) वाक्यमा प्रयोग भएको “तँ” ले पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्गलाई सम्बोधन गरेको कुरा उक्त वाक्यमा आएका क्रियापद “पढ्छस्” र “पढ्छेस्” ले छुट्याएका छन् भने थारू भाषाका वाक्य (क) र (ख) मा आएको “तँ” ले पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग दुवैलाई सम्बोधन गरे पनि उक्त वाक्यमा प्रयोग भएका क्रियाले भने छुट्याएको छैन । त्यसैले नेपाली र थारू भाषामा द्वितीय पुरुषको एकवचनमा लिङ्गमा भिन्नता देखिन्छ ।

४.८.३ पूर्ण पक्ष

पूर्ण पक्षले कुनै पनि क्रियाको कार्य-व्यापार पूर्ण भइसकेको अवस्थालाई जनाउँछ । अर्थात् कार्यको सिद्धता वा पूर्णतालाई जनाउँछ । यो नेपाली र थारू दुवै भाषाका तीन ओटै काल(वर्तमान, भूत, भविष्यत्) मा हुन्छ । नेपाली भाषामा पूर्ण पक्ष बोध गराउनका लागि मुख्य क्रियाको धातुमा ‘एको, एका, एकी’ आदि रूप जोडिन्छन् भने थारू भाषामा मूल क्रियापदको धातुमा ‘इल्’ जोड्नुपर्छ । दुवै भाषाका ‘एका, एको एकी’ र ‘इल्’ जस्ता रूपमा काल अनुसारका प्रत्ययहरू जोडी पूर्ण क्रियापद बनाइन्छन् ।

नेपाली भाषाको वर्तमान कालको पूर्ण पक्ष जनाउनका लागि मुख्य क्रियाको धातुमा ‘एको, एका, एकी’ मा सहायक क्रिया लगाई संयुक्त क्रियाको प्रयोग गरिन्छ । जस्तै : ‘एको+छु=एकोछु, एका+छौ=एकाछौ, एकी+छिन्=एकीछिन्’ हुन्छ । यसमा “पढ्” धातु लगाउँदा “पढेको छु, पढेका छौ, पढेकी छिन्” जस्ता क्रियाको निर्माण हुन्छ । त्यसैगरी थारू भाषामा भने मुख्य क्रियाको धातुमा “इल्” जोडेर ‘टुँ, टी, ट्या, ट, टो, बा’ जस्ता प्रत्यय जोड्नुपर्छ । जस्तै : ‘इल्+बाटु, इल्+बाटी, इल्+बाट्या, इल्+बाटो, इल्+बा’ आदि हुन्छ । यसमा “खा” धातु जोड्दा ‘खाइल् बाटुँ, खाइल् बाटी, खाइल् बाटो, खाइल् बा, खाइल् बाट्या’ आदि हुन्छ ।

नेपाली भाषाको भूतकालको पूर्ण पक्ष जनाउनका लागि मुख्य क्रियाको धातुमा ‘एको, एका, एकी’ जोडेर ‘थिएँ, थियौँ, थियौ’ जस्ता सहायक क्रिया ल्याउनुपर्दछ । जस्तै : ‘एको + थिएँ, एका + थियौँ, एकी + थिई’ आदि । यिनीहरूलाई ‘पढ्’ धातुसँग जोड्दा ‘पढेको थिएँ, पढेका थियौँ, पढेकी थिई’ आदि जस्ता क्रियापद बन्छन् । त्यसैगरी थारू भाषामा “इल्” मा ‘हुँ, ही, ह्या, हो, ह’ जस्ता प्रत्यय जोडिन्छन् । जस्तै : इल् +हुँ, इल्

+ही, इल् +ह्या, इल् + हो, इल् + ह' हुन्छ। यस्ता रूपलाई “खा” धातुमा जोड्दा ‘खाइल् रनहुँ, खाइल् रलही, खाइल् रलह्या, खाइल् रलहो” आदि जस्ता क्रिया बन्दछन्।

भविष्यत् कालमा नेपाली भाषाको पूर्ण पक्षलाई बोध गराउने मुख्य क्रियाको धातुमा कृदन्त प्रत्यय ‘एको, एका, एकी’ लगाएर साथमा (हुँ) धातुबाट बनेको सहायक क्रियाको प्रयोग गरिन्छ। जस्तै : ‘एको हुनेछु, एका हुनेछौ, एकी हुनेछु’ आदि। यी सहायक क्रियाहरूलाई ‘पढ्’ धातुमा जोड्दा ‘पढेको हुनेछु, पढेका हुनेछौ, पढेकी हुनेछु’ जस्ता क्रियापद बन्दछन्। त्यसैगरी सम्बन्धित क्रियाको धातुमा ‘एको, एका, एकी’ प्रत्यय लगाई सहायक क्रियाको (हु) धातुमा तिङन्त प्रत्यय लगाउँदा ‘पढिसकेको हुनेछु, पढिसकेका हुनेछौ, पढिसकेकी हुनेछु’ आदि जस्ता क्रिया बनेको हुन्छ। त्यसैगरी थारू भाषामा पूर्ण पक्ष जनाउने क्रियाको निर्माण गर्न मुख्य क्रियाको ‘इल्’ धातुमा ‘बुँ, ब्या, बो, ही’ जस्ता प्रत्यय जोड्नुपर्छ। जस्तै : ‘इल् +रबुँ, इल् + रब्या, इल् + रबो, इल् + रहही’ आदि लाई “खा” धातुमा जोड्दा ‘खाइल रबुँ, खाइल रब्या, खाइल रबो, खाइल रहही’ आदि जस्ता क्रिया बन्दछन्।

४.८.४ अज्ञात पक्ष

कालको विभिन्न पक्षहरू मध्येको एउटा महत्वपूर्ण पक्ष हो-अज्ञात पक्ष। यो तीन ओटा काल मध्येको भूतकालसँग सम्बन्धित पक्ष हो। सामान्यतः “पहिले थाहा नभएको तर पछि अनुभव भएको अवस्था जनाउनेलाई अज्ञात पक्ष भनिन्छ (अधिकारी : २०६८, २१६)।” अर्थात् “क्रियाको कार्य-व्यापार भूतकालमा भएको तर वक्तालाई अहिले (वर्तमानमा) थाहा भएको अतिरिक्त सूचना दिने भाषिक रूप नै अज्ञात पक्ष हो (पौडेल : २०५२, ८०)।” नेपाली भाषाको अज्ञात पक्ष बोध गराउने क्रियापदलाई हेर्दा धातुमा वर्तमान र भूतकालका रूपहरू जोडिएर बनेका हुन्छन्। जस्तै : ‘धातु (पढ्) + ‘ए/इ +छुँ/छौँ/छस् जोडिएर बनेका हुन्छन्। उक्त प्रक्रियाबाट बनेका “पढेछु, पढेछौ, पढेछ” जस्ता क्रियापदमा भूतकालिन् ‘ए/इ र छु/छौँ/छस्’ वर्तमान कालिन रूप हुन्। यसबाट बुझिन्छ की अज्ञात पक्ष वर्तमान र भूतकालको मिश्रण हो तर थारू भाषामा त्यस्तो देखिदैन। अर्थात् नेपालीमा ‘खाएछु, पढेछु, खाएछ, पढेछस्’ जस्ता थारूमा ‘पहर्ठु, खइठु, खइनु’ आदि प्रयोग भएको देखिदैन बरु अज्ञात पक्ष बोध गराउने क्रिया निर्माण हुनका लागि धातुमा ‘लु, ली, ल्या, ल, ल्’ जस्ता प्रत्ययहरू जोड्नुपर्छ। जस्तै : खाडर्नु (खाएछु), खाडर्ल्या (खाएछस्), खाडर्लो (

खाएछौं), खाडर्ल (खाएछन्), खाडारल् (खाएछ), खाडर्ली (खाएछिन्) आदि बन्ने गर्दछ। तल केही वाक्यहरू दिइएका छन् जसले नेपाली र थारू भाषाका अज्ञात पक्षलाई जनाउँछन्।

नेपाली वाक्य

थारू वाक्य

(क) मैले खाएछु।

(क) मै खाडर्नु।

(ख) तँ खाएछस्।

(ख) तँ खाडर्ल्या।

(ग) तिमी खाएछौ।

(ग) तुँ खाडर्लो।

(घ) तपाईं खानुभएछ।

(घ) अप्न खाडर्ली।

(ङ) उनीहरू खाएछन्।

(ङ) हुँक खाडर्ल।

४.८.५ अभ्यस्त पक्ष

भूतकालका पाँच पक्षहरू मध्येको एउटा पक्ष अभ्यस्त पक्ष पनि हो। “कुनै काम पहिले वा वितेको समयमा बानी परेको वा नियमित रूपमा अभ्यास भएको भए पनि अहिले नभएको अवस्थालाई जनाउने क्रियापदको पक्षलाई अभ्यस्त पक्ष भनिन्छ (बराल : २०७३, १३७)।” नेपाली भाषामा अभ्यस्त पक्ष बोध गराउने क्रिया बन्नका लागि धातुमा “थेँ, थ्यौँ, थ्यौ, थिस्, थे, थी” आदि जस्ता प्रत्ययहरू जोडिन्छन्। जस्तै : खान्थेँ, खान्थ्यौँ, खान्थ्यौ, खान्थिस्, खान्थे, खान्थी आदि। यी बाहेक यदि मुख्य क्रियाको धातुमा “ने” कृदन्त प्रत्यय लगाएर त्यसको साथमा “गर्” धातुमा प्रत्यय लगाई बनेको क्रियापदले पनि अभ्यस्त पक्षलाई जनाउँछ। जस्तै : -ने गर्+थेँ, -ने गर्+थी, -ने गर्+थ्यौँ, -ने गर्+थ्यो, -ने गर्+थिस् आदिबाट खाने गर्थेँ, खाने गर्थी, खाने गर्थ्यौँ, खाने गर्थ्यो, खाने गर्थिस् आदि हुन्छ। थारू भाषाको अभ्यस्त पक्षलाई बुझाउनका लागि धातुमा ‘ऊँ, ई, इट, इस्, ओ’ जस्ता प्रत्ययहरू लगाइन्छ। जस्तै : खा+ऊँ = खाऊँ, खा+इस् = खाइस्, खा+इट = खाइट रही, खा+ओ = खाओ, खा+ई = खाईआदि।

नेपाली र थारू भाषाका अभ्यस्त पक्षलाई बोध गराउने केही उदाहरणहरू तल दिइएका छन् :

नेपाली वाक्य

थारू वाक्य

(क) म खान्थें/खाने गर्थें ।	(क) मै खाऊं ।
(ख) हामी खान्थ्यौं/खाने गर्थ्यौं ।	(ख) हम्र खाइ/खाइट रही ।
(ग) तँ लेख्थिस्/लेख्ने गर्थिस् ।	(ग) तँ खाइस् ।
(घ) तिमी खान्थ्यौं/खाने गर्थ्यौं ।	(घ) तूँ खाओ ।
(ङ) तिमीहरू खान्थ्यौं/खाने गर्थ्यौं ।	(ङ) तुह्र खाओ ।
(च) उनीहरू खान्थे/खाने गर्थे ।	(च) हुँक खाईट् ।
(छ) ऊ खान्थ्यो/थी, खाने गर्थ्यो/थी ।	(छ) ऊ खाइट रह/रही ।

४.९ भाव

व्याकरणिक कोटिहरू मध्येको एउटा महत्वपूर्ण कोटि भाव हो । सामान्यतः भावको अभिप्राय अर्थ वा वृत्ति भन्ने हुन्छ । यो वास्तवमा क्रियासँग सम्बद्ध हुन्छ । त्यसैले यो (भाव) व्याकरणात्मक अर्थ भएकाले काल र पक्ष जस्तै क्रियासँग नै अन्तर्सम्बन्धित हुन्छ । यसको सम्बन्ध पूरै वाक्यसँग हुन्छ । त्यसकारण भावले वाक्यको संरचनामा परिवर्तन ल्याई वाक्यको अर्थमा पनि परिवर्तन ल्याउँछ । तल केही परिभाषाहरू प्रस्तुत गरिएको छ :

१. ईश्वरकुमार श्रेष्ठका अनुसार “वाक्यमा क्रियाद्वारा वक्ता वा लेखकका आज्ञा-आदेश, इच्छा-आकाङ्क्षा, सम्भावना-सङ्केत, निश्चय-अनिश्चय आदि जस्ता मनोभाव, मनोवृत्ति या मनसायलाई प्रकट गर्ने व्याकरणिक कोटिलाई भाव भनिन्छ (२०५९ : १०९) ।”

२. चुडामणि बन्धुका अनुसार “अर्थ वा भाव क्रियाहरूसँग सम्बद्ध व्याकरणिक कोटि हो र यसको सम्बन्ध वाक्यसँग रहन्छ । यसले निश्चितता, अनिश्चितता, आशा, सङ्केत र प्रश्न बुझाउँछ (बन्धु : २०५०, १७) ।”

३. कृष्णहरि बराल र नेत्र एटमका अनुसार “ भाषा प्रयोग गर्ने व्यक्ति(वक्ता वा लेखक) को मनोभाव वा मनसायलाई बुझाउँदा फेरिने क्रियाको रूपलाई अर्थ वा भाव भनिन्छ (बराल : २०७३, १४५) ।”

४. हेमाङ्गराज अधिकारीका अनुसार “वक्ताको मनोभाव (मनोवृत्ति) जनाउने क्रियापदको कोटिलाई भाव (अर्थ) भनिन्छ (अधिकारी : २०६८, २१८) ।”

माथिका परिभाषाहरूलाई हेर्दा भावले मनोभावलाई बुझाउने क्रियाको रूपलाई जनाउँछ ।

४.९.१ भावका प्रकार

भाव क्रियासँग सम्बन्धित व्याकरणिक कोटि हो भन्ने कुरा माथिका परिभाषाहरूबाट स्पष्ट भैसकेको छ । भाव के-कति प्रकारका छन् अनि नेपाली र थारू भाषाका भावमा देखिएका समानता वा असमानता के छन् भन्ने बारे यसमा चर्चा गरिएको छ ।

नेपालीमा भाव मुख्यतः सामान्यार्थ (सामान्य भाव), आज्ञार्थ (आज्ञा भाव), इच्छार्थ (इच्छा भाव), सम्भावनार्थ (सम्भावना भाव), प्रश्नार्थ (प्रश्न भाव), सङ्केतार्थ (सङ्केत भाव) जस्ता रहेका छन् । थारू भाषामा पनि भाव नेपालीमा जस्तै समान देखिन्छ । यहाँ नेपाली र थारू भाषाका भावको तुलना गरिएको छ :

४.९.१.१ सामान्यार्थ (निश्चयार्थ)

वक्ताको सामान्य वृत्ति वा निश्चय बुझाउने क्रियाको रूपलाई सामान्य भाव (अर्थ) भनिन्छ । क्रियाको कार्य व्यापारबाट निश्चित भाव बुझिन आउने भएकोले यसलाई निश्चयार्थ पनि भनिन्छ । नेपालीमा सामान्यार्थ बुझाउने वाक्यमा आउने क्रियापदमा आएका “छ, यो, नेछ” रूपले जनाउँछन् भने थारूमा “ठा, ल, ही, ई” जस्ता रूपहरूले सामान्यार्थ बुझाउँछन् । यी तीनै कालमा आएका हुन्छन् । जस्तै :

नेपाली वाक्य

- (क) हरि भात खान्छ । (व. का)
(ख) हरिले भात खायो । (भू. का.)
(ग) हरि भात खानेछ । (भ. का.)

थारू वाक्य

- (क) हरि भात खाइट्/खेठा । (व. का)
(ख) हरि भात खाइल् । (भू. का.)
(ग) हरि भात खाई/खइने वा । (भ. का.)

माथि दिइएका उदाहरणहरूमा नेपालीका तीनै कालका वाक्यहरूमा “छ, यो, नेछ” जस्ता रूपहरूले वक्ताले निश्चित रूपमा त्यो कार्य गर्छ भन्ने कुरालाई सङ्केत गरेको छ । थारू भाषामा “ठ, ल, ई” जस्ता रूपले निश्चित रूपमा कार्य गर्दछ भन्ने देखाएको छ । त्यसैले ती वाक्यहरू निश्चितार्थ दिन्छन् । अर्थात् सामान्य भावलाई व्यक्त गर्दछन् ।

४.९.१.२ अनिश्चयार्थ

क्रियाको कार्य-व्यापार पूरा हुन्छ या हुदैन निश्चित नभएको अर्थात् कार्य पूरा नभएको जनाउने वाक्यलाई अनिश्चयार्थ भन्ने बुझिन्छ । यस अन्तर्गत सम्भावनार्थ र सङ्केतार्थ दुई भावहरू पर्दछन् ।

(क) सम्भावनार्थ (सम्भावना भाव)

सम्भावनार्थले सम्भावना भाव व्यक्त गर्दछ । सम्भावनार्थ बोध गराउनका लागि क्रियापदको त्यस्तो रूप प्रयोग गरिन्छ जसले सम्भावना, अनुमान, अड्कल आदि जस्ता अनिश्चयको काललाई बुझाउँछ । यसमा कार्य पूरा हुने या नहुने कुनै निश्चित हुदैन । नेपालीमा सम्भावनार्थ बोध गराउनका लागि काल विशेषका क्रियापदका धातुमा “ल्” रूपको प्रयोग गरिन्छ भने थारू भाषामा कालविशेषका रूपहरूसँग “काहुँ” रूप जोडिन्छ । जस्तै :

नेपाली वाक्य

- (क) आज पानी पर्छ होला ।
(ख) हिजो ऊ नाच्यो होला ।
(ग) भोली हामी नाचौला ।

थारू वाक्य

- (क) आज पानी परी काहुँ ।
(ख) काल ऊ नाचल् काहुँ ।
(ग) काल हम्र नच्ची काहुँ ।

माथिका वाक्यहरूलाई हेर्दा नेपाली वाक्यमा आएका ‘पर्छ, नाच्यो, नाचौ’ जस्ता रूपहरूमा ‘होला, ला’ रूप जोडिएर सम्भावनार्थ जनाएको छ भने थारू वाक्यमा आएका ‘ल्, बी’ जस्ता रूपका पछाडि ‘काहुँ’ रूप जोडिएर सम्भावनार्थ बोध भएको छ । यसर्थ नेपाली र थारू भाषाका क्रमशः ‘ल्’ र ‘काहुँ’ रूप सम्भावनार्थ बोधक रूप हुन भन्ने स्पष्ट हुन्छ । तर नेपाली भाषाको “ल्” रूपमा लिङ्ग अनुसारको सङ्केतक पनि पाइन्छ र थारूमा यस्तो देखिदैन । जस्तै :

नेपाली

- (क) छोरा आउला ।
(ख) छोरी आउली ।

थारू

- (क) छावा आइ काहुँ ।
(ख) छाई आइ काहुँ ।

(ख) सङ्केतार्थ (सङ्केत भाव)

अनिश्चयार्थ अन्तर्गतको अर्को भाव (अर्थ) सङ्केतार्थ हो । सङ्केतार्थ त्यस्तोलाई जनाउँछ जुन भावमा क्रियाको कार्य-व्यापारको सङ्केत भल्किन्छ । “क्रियाहरूको सङ्केतात्मक कारण-कार्यको स्थिति रहेमा सङ्केत भावको बोध हुन्छ, अधिकारी : २०४९, ९१) ।” अर्थात् “सङ्केतार्थमा दुई ओटा क्रियापद हुनैपर्छ, जसमध्ये एउटाले कार्य र अर्काले त्यसको कारणलाई देखाएका हुन्छन् (बराल् : २०७३, १५०) ।” यसरी वाक्यमा एक वा एक भन्दा बढी समापिका वा असमापिका क्रियाहरू आउन सक्छन् । जस्तै :

नेपाली वाक्य

- (क) उसले नचाएको भए नाच्छैं ।
(ख) पानी परेको भए जोत्थे ।
(ग) कलम भाँचिए अर्को किन्नु ।

थारू वाक्य

- (क) ऊ नचाइट् ट नच्ने रनहुँ ।
(ख) पानी परीट हर जोट्बी ।
(ग) कलम टुटी ट और लेहो ।

माथिका उदाहरण हेर्दा नेपालीको (१) वाक्यमा “नचाएको भए” असमापिका र “नाच्छैं” समापिका क्रिया आएका छन् । यी दुईको कार्यबाट सङ्केत भावको बोध भएको छ । त्यसैगरी थारू वाक्य (१) मा “नचाइट् ट” असमापिका र “नच्ने रनहुँ” समापिका क्रिया मिली सङ्केतार्थ व्यक्त भएको छ ।

४.९.१.३ आज्ञार्थ (आज्ञा भाव)

वाक्यमा क्रियाद्वारा प्रकट हुने आज्ञा-आदेशको भावलाई आज्ञार्थ भनिन्छ । यसलाई विध्यर्थ पनि भन्ने गरिन्छ । आज्ञार्थ भाव दुई किसिमको हुन्छ । ती हुन् : प्रत्यक्ष आज्ञार्थ र परोक्ष आज्ञार्थ ।

(क) प्रत्यक्ष आज्ञार्थ

वाक्यमा उपस्थित भएको वक्ताको उपस्थिति लामो वा छोटो जस्तो पनि हुन सक्छ तर वक्ताको उपस्थिति भएको बेलामा श्रोताको कार्य-व्यापार सम्पन्न हुने आज्ञा मार्गने वा दिने भावले प्रत्यक्ष आज्ञार्थ जनाउँछ । दुवै भाषामा द्वितीय पुरुष जनाउने क्रियाबाट यो भाव व्यक्त हुन्छ । नेपालीमा ‘आ, ए, ओ, ऊ, अ, ओ ओ’ र थारूमा ‘आ, ओ, ओऔ, ऊ’ रूपबाट प्रत्यक्ष आज्ञार्थको बोध भएको पाइन्छ ।

नेपालीमा एकवचन (आदररहित) मा 'आ, ए, ओ' त्यसैगरी एकवचन (सामान्य आदरार्थी) मा 'ऊ, अ' र बहुवचनमा 'ओ, अ, ओओ' रूप आएको देखिन्छ । थारू भाषाको एकवचन (आदररहित) मा 'आ, ओ' अनि एकवचन (सामान्य आदरार्थी) मा 'ओ' र बहुवचनमा 'ओ, ओओ' रूपको प्रयोग भएको देखिन्छ ।

नेपालीको द्विस्वरान्त धातु (देखाउ, पढाउ, पकाउ, चढाउ) मा 'आ' रूप लगाएर 'देखा, पढा, पका, चढा' जस्ता क्रिया बनेका देखिन्छन् भने थारू 'देख्, बन्, उठ्, सुट्' जस्ता धातुमा 'देखा, बना, उठा, सुटा' जस्ता क्रियापद बनेको देखिन्छ ।

नेपालीका 'रु, धु' आदि जस्ता उकारान्त धातुमा "को" रूप लगाई 'रो, धो' जस्ता क्रिया बनाइएको पाइन्छ र थारूमा पनि 'रुइ, धुइ' जस्ता धातुमा "ओ" प्रत्यय (रूप) लगाई 'रो, धो' बनाएको पाइन्छ । त्यसैगरी एकवचन सामान्य आदरार्थीका आधारमा हेर्दा नेपालीमा आउने 'ऊ, अ' र थारूमा आउने 'आ, आओ' रूपबाट प्रत्यक्ष आज्ञार्थ जनाएको पाइन्छ । नेपाली भाषाका स्वरान्त धातुहरू 'चढाउ, जा, गा, बोलाउ' आदिमा 'ऊ' रूप लगाउँदा 'चढाऊ, जाऊ, गाऊ, बोलाऊ' आदि रूप बनेको देखिन्छ । त्यसैगरी थारू भाषाका 'पुहै, जै, खै' जस्ता स्वरान्त धातुमा "आओ" रूप लागि 'पुहाओ, जाओ, खाओ' बनेको देखिन्छ । नेपालीमा 'पढ्, लेख्, गर, बस्' जस्ता व्यञ्जान्त धातुमा 'अ' प्रत्यय लगाएर आज्ञार्थ क्रियाका रूप बनाइन्छ र प्रयोग गरिन्छ । जस्तै : 'पढ्, लेख्, गर, बस्' जस्ता व्यञ्जान्त धातु 'हेर्, खोड्, ढर् कोर्' आदिमा "ओ" रूप लगाउँदा 'हेरो, खोडो, ढरो, कोरो' जस्ता एकवचन सामान्य आदरार्थी जनाउने आज्ञार्थ बोधक क्रिया बन्दछन् ।

नेपाली र थारू भाषाको प्रत्यक्ष आज्ञार्थ अन्तर्गत बहुवचनका रूपलाई हेर्दा नेपालीमा एकवचन (सामान्य आदरार्थी) मा आएका रूप "अ" आएको देखिन्छ भने थारूमा पनि नेपालीमा भए जस्तै 'आ, आओ' रूप नै देखिन्छ । दुवै भाषामा 'ओ' रूपहरू आए पनि एउटा भिन्नता पाइन्छ । नेपाली भाषामा 'ओ' रूपको प्रयोग स्वरान्त धातुमा गरिन्छ भने थारू भाषामा व्यञ्जान्त पछि मात्र प्रयोग हुन्छ । जस्तै : नेपालीमा 'खा, आउ, जा, आ, गा' आदि जस्ता धातुबाट 'खाओ, जाओ, आओ, गाओ' जस्ता आज्ञार्थ बोधक रूप बन्छन् भने थारूमा 'हेर्, उठ्, भाग्, नाच्, काट्, लिख्' जस्ता व्यञ्जान्त धातुमा "ओ" रूप लागि 'हेरो, उठो, भागो, नाचो, काटो, लिखो' जस्ता प्रत्यक्ष आज्ञार्थ बोधक क्रिया बन्दछन् ।

(ख) परोक्ष आज्ञार्थ

“जुन वाक्यमा वक्ताको अनुपस्थितिमा अर्थात् भविष्यत्मा श्रोताको कार्य-व्यापार पूरा गर्ने आज्ञालाई बुझाउँछ भने त्यसललाई परोक्ष आज्ञार्थ भनिन्छ (चौधरी : २०५६, ४४) ।” परोक्ष आज्ञार्थ वा आज्ञा भावको बोध नेपाली भाषामा प्रयोग हुने ‘एस्, ए, नु, ओस्, उन्’ जस्ता रूपहरूले गराउँछन् भने थारू भाषामा ‘आइस्, इस्/अस्, हो’ जस्ता रूपहरू धातुमा लागि परोक्ष आज्ञार्थ बोध गराउँछन् । नेपाली भाषाका यी रूपहरू द्वितीय र तृतीय पुरुषमा प्रयोग भएको देखिन्छ भने थारू भाषामा द्वितीय पुरुषमा मात्र प्रयोग हुन्छ ।

नेपाली र थारू भाषाका क्रमशः ‘एस्’ र ‘आइस्/इस्, अस्’ जस्ता रूपहरू दुवै भाषाका द्वितीय पुरुष एकवचन (आदरहित) मा प्रयोग भएका देखिन्छन् । नेपालीमा व्यञ्जान्त धातु ‘निकाल्, सक्’ आदिमा “एस्” रूप लगाई ‘निकालेस्, सकेस्’ आदि क्रिया बनाइन्छ र नेपाली कै स्वरान्त धातु ‘दा, छाउ’ आदिमा “एस्” लगाउँदा ‘खाएस्, छाएस्’ जस्ता क्रिया बनाइन्छ । त्यसैगरी थारू भाषामा व्यञ्जान्त धातु ‘ढर, सेक्, उठ्’ आदिमा ‘इस्/अस्’ रूप लगाई ‘ढरिस्/ढरस्, सेकिस्/सेकस्, उठिस्/उठस्’ आदि जस्ता क्रिया बनाइन्छ र स्वरान्त धातुहरू ‘निकै, लैजै’ आदिमा ‘आइस्’ रूप लगाउँदा ‘निकाइस्, लैजाइस्’ जस्ता परोक्ष आज्ञार्थ बुझाउने क्रियापद बन्दछन् ।

नेपाली र थारू दुवै भाषामा परोक्ष आज्ञार्थको बोध गराउने रूप क्रमशः ‘ए’ र ‘हो’ हुन् । यी रूपहरू द्वितीय पुरुष एकवचन (सामान्य आदरार्थी) र बहुवचनमा आएका देखिन्छन् । ‘पढाउ’ र ‘पस्’ जस्ता नेपालीका स्वरान्त र व्यञ्जान्त धातुमा ‘ए’ रूप लागि ‘पढाए’ र ‘पसे’ बनाएको देखिन्छ । यसले परोक्ष आज्ञार्थ बोध गराउँछ । त्यसैगरी थारू भाषामा ‘पैठ्’ र ‘खै’ जस्ता व्यञ्जान्त र स्वरान्त धातुमा “हो” रूप लगाउँदा ‘पैठहो, खैहो’ जस्ता क्रिया बन्छ । नेपाली भाषामा “नु” रूप लगाएर पनि परोक्ष आज्ञार्थ बोधक क्रिया बनाइन्छ । जस्तै : ‘जानु, खानु, गाउनु’ । यस्ता क्रियाहरू द्वितीय पुरुषमा प्रयोग भएको देखिन्छ भने तृतीय पुरुष एकवचन बनाउँदा “खाओस्, गाओस्, जाओस्” बनाइन्छ । त्यसैगरी सामान्य आदरार्थी एकवचन तथा बहुवचनमा ‘उन’ रूप लगाइन्छ । जस्तै : खाउन्, गाउन्, जाउन्, पढुन् आदि तर थारू भाषामा यस्तो प्रक्रिया देखिदैन ।

नेपाली र थारू दुवै भाषामा कुनै-कुनै त्यस्ता वाक्यहरू हुन्छन् जसले परोक्ष आज्ञार्थ बुझाउने रूपबाट इच्छार्थ (इच्छा भाव) पनि व्यक्त गरिरहेका हुन्छन् । जस्तै :

नेपाली वाक्य

- (क) तँ पास भएस् । (आशिर्वाद)
 (ख) तँ मरेस् । (श्राप)
 (ग) तेरो सत्यानाश होओस्/भएस् (श्राप)
 (घ) तिमी खुशी भए । (आशिर्वाद)

थारू वाक्य

- (क) तँ पास हुइस् । (आशिर्वाद)
 (ख) तँ मुजाइस् । (श्राप)
 (ग) त्वार सत्यानाश त्वाए । (श्राप)
 (घ) तूँ खुशी रहो/रहहो। (आशिर्वाद)

४.९.१.४ इच्छार्थ भाव

वाक्यमा क्रियाद्वारा प्रकट हुने वक्ता वा लेखकको इच्छा-आकांक्षा वा प्रार्थना-विन्तीको भावलाई इच्छार्थ भनिन्छ । नेपालीमा इच्छार्थ भाव व्यक्त गर्ने क्रियाहरू प्रथम, द्वितीय र तृतीय पुरुषको कर्ता भएको वाक्यमा मात्र हुन्छ । यो भाव प्रकट भएको वाक्यमा क्रियाले लिङ्गभेद गर्दैन तर थारू भाषामा प्रथम र द्वितीय पुरुषमा मात्र यो भाव पाइन्छ ।

नेपालीमा प्रथम पुरुषवाचक कर्ता भएको वाक्यमा एकवचन भएमा “ऊँ” र बहुवचन भएमा “औँ” प्रत्यय लगाएर इच्छार्थ क्रिया बनाइन्छ । जस्तै : एकवचनमा ‘जाऊँ, खाऊँ’ जस्ता र बहुवचनमा ‘जाऔँ, खाऔँ’ जस्ता क्रिया बन्छ । त्यसैगरी थारू भाषामा एकवचन भएमा “ऊँ” र बहुवचन भएमा “आई/ई” जस्ता रूपको प्रयोग गरिन्छ । जस्तै : एकवचनमा ‘खाऊँ, जाऊँ, पढूँ’ आदि हुन्छ र बहुवचनमा ‘खाई, जाई, करी, पढी’ आदि जस्ता बन्छ । दुवै भाषामा प्रथम पुरुष एकवचनमा आउने “ऊँ” रूप समान देखिन्छ ।

नेपालीमा द्वितीय पुरुषवाचक कर्ता अर्थात् ‘तँ’ र ‘तिमी’ का निमित्त इच्छार्थक क्रियाको प्रयोग हुन सक्छ । ‘तँ’ वाचक कर्ता भएमा धातुमा ‘एस्’ प्रत्यय लाग्दछ । जस्तै : ‘गएस्, खाएस्, लेखेस्’ आदि हुन्छ । त्यसैगरी ‘तिमी’ वाचक कर्ता भएमा धातुमा ‘ए’ प्रत्यय लाग्दछ । जस्तै : ‘गए, खाए, लेखे’ हुन्छ । थारू भाषामो द्वितीय पुरुषवाचक कर्ता अर्थात् ‘तँ’ र ‘तुँ’ का निमित्त इच्छार्थक क्रिया प्रयोग हुन्छ । ‘तँ’ का लागि धातुमा ‘इस्, अस्, ए’ आदिको प्रयोग हुन्छ । जस्तै : ‘हुइस्, त्वाए, बैसस्’ आदि हुन्छ भने ‘तुँ’ कर्ताका लागि धातुमा ‘हो’ प्रत्ययको प्रयोग गरिन्छ । जस्तै : ‘बैहो, जैहो, खैहो’ आदि हुन्छ ।

नेपालीमा तृतीय पुरुषवाचक कर्ता भएको वाक्यमा एकवचन जनाउनका लागि क्रियाको धातुमा 'ओस्' प्रत्यय लगाएर इच्छार्थ व्यक्त गरिन्छ । जस्तै : 'जाओस्, खाओस्, पढोस्' आदि हुन् भने बहुवचन जनाउनका लागि क्रियाको धातुमा 'ऊन्' प्रत्यय लगाएर इच्छार्थ भाव व्यक्त गरिन्छ । जस्तै : 'जाऊन्, खाऊन्, पढुन्' आदि । तर थारू भाषामा यस्तो प्रक्रिया देखिदैन ।

४.९.१.५ प्रश्नार्थ

सामान्यतः प्रश्नार्थले प्रश्नको बोध गराउँछ । “प्रश्नार्थले वक्ताले कुनै विषयमा सूचना वा जानकारी चाहेको भाव वा अर्थलाई सङ्केत गर्दछ । यसमा रूपायक प्रत्ययको उपस्थिति रहँदैन । प्रश्नार्थमा अन्य पूर्ववर्ती तथा परवर्ती अवयवहरू यथावत रहन्छन् र अन्तमा अनुतानले प्रश्नार्थकतालाई सङ्केत गर्दछ । यसलाई प्रश्नवाचक चिह्नबाट बुझाइन्छ (गौतम : २०७०, १९९) ।” तल केही उदाहरण हेरौं :

क्र. स.	नेपाली	क्र. स.	थारू
१	रामले भात खायो ?	१	राम भात खाइल् ?
२	तिमी कथा सुन्छौ ?	२	टुँ बट्कोही सुन्ठो ?
३	ऊ घर गयो ?	३	ऊ घर गइल् ?
४	महेशले आँप चोर्यो ?	४	महेश आम च्वारल् ?
५	प्रिया नाची ?	५	प्रिया नाची ?

माथिको तालिका दिइएका वाक्यहरूमा आएका क्रियाहरूले प्रश्नार्थ बोध गराएका छन् किनभने प्रश्नार्थ बोधका लागि क्रियासँग प्रश्न चिह्न '?' को प्रयोग गरिएको छ ।

नेपाली र थारू दुवै भाषाका क्रियामा आउने खास-खास प्रश्नार्थक रूपहरू देखिदैनन् तर पनि “का” लाई प्रश्नार्थक रूप मान्न सकिन्छ । यहाँ केही उदाहरण हेरौं जसले “का” रूपलाई देखाएका छन् :

त्र.स.	नेपाली	क्र.स.	थारू
१	के तैले भात खाइस् ?	१	का टैं भात खैल्या ?
२	को गयो ?	२	के/कौन गैल् ?
३	तैले के/कुन खाइस् ?	३	टैं का/कौन खैल्या ?
४	कस्तो खाइस् ?	४	कसिन् खैल्या ?
५	किन खाइस् ?	५	काकर/काहे/काजे खैल्या ?
६	कसरी खाइस् ?	६	कसिक खैल्या ?
७	कत्रो खाइस् ?	७	कत्रामोत्रा खैल्या ?
८	कहिले खाइस् ?	८	कैह्या खैल्या ?
९	कति/कति ओटा खाइस् ?	९	कठ्याक्/कैठो खैल्या ?
१०	तैले भात खाइस्, कसो ?	१०	टैं भात खैल्या कि का ?
११	कहाँ भागछस् ?	११	कहाँ भग्या/भग्ब्या ?
१२	खान्छस् ?	१२	खैठ्या ?

माथिका उदाहरणहरूलाई हेर्दा सामान्यतः वाक्यको सुरुमा आएका र क्रिया भन्दा अगाडि आएका नेपाली भाषाका 'के, को, कुन, कति, कस्तो, कत्रो, कसरी, किन, कता, कहाँ' जस्ता प्रश्नार्थक सर्वनाम, विशेषण, क्रियाविशेषण शब्दले क्रियालाई प्रश्नार्थक बनाएका छन् भने थारू भाषामा 'का, कौन, कठ्याकक्, कत्रा, कसिन्, कैह्या, कसिक, कहाँ, कहौर, काकर' आदिले पनि नेपालीमा जस्तै क्रियापदलाई प्रश्नार्थक बनाएका छन् ।

४.१० करण र अकरण

करण र अकरण भाव अन्तर्गतको एउटा पक्ष हो । सामान्यतः जुन वाक्यले सकारात्मक वा हो भन्ने अर्थ बुझाउँछ भने त्यसलाई करण भनिन्छ र जुन वाक्यले नकारात्मक वा होइन भन्ने अर्थ बुझाउँछ भने त्यसलाई अकरण वाक्य भनिन्छ । खासमा क्रियापदको अकरणले वाक्यलाई पूरै निषेधात्मक बनाउँछ । वाक्यमा करण र अकरण मुख्यतः समापक क्रियाबाट जनाइन्छ । यो प्रक्रिया नेपाली र थारू दुबै भाषामा देखिन्छ । नेपाली र थारू भाषामा करणलाई अकरण बनाउनका लागि "न" रूपको प्रयोग गरिन्छ । जस्तै :

नेपाली वाक्य

१. (क) म भात खान्छु । (क.)
(ख) म भात खान्न । (अ.)

२. (क) रमेश नेपाली पढ्छ । (क.)
(ख) रमेश नेपाली पढ्दैन । (अ.)

थारू वाक्य

१. (क) मै भात खैम् । (क.)
(ख) मै भात नैखैम् । (अ.)

२. (क) रमेश नेपाली पढ्द । (क.)
(ख) रमेश नेपाली निपढ्द । (अ.)

नेपाली र थारू दुवै भाषामा अकरणका लागि “न” रूप समान देखिन्छ तर थारू भाषामा “न” रूप बाहेक “बिन्”, “जिन्” जस्ता रूपको पनि प्रयोग गरिन्छ । नेपाली र थारू भाषामा करणबाट अकरण बनाइने रूपलाई तलको तालिकामा दिइएको छ :

नेपाली	थारू
“न” = (बोलेन)	“नै” = (नैबोलल्)
= (खेलेन)	= (नैखाइल्)
= (नखाऊ)	“जिन्” = (जिन्बोलो)
= (हिँड्दैनथ्यो)	= (जिन्जाओ)
= (खाएनछ)	“बिन्” = (बिन्बोल्ल)
	= (बिन्रिभ्ल)

नेपाली र थारू भाषामा अकरण “न” रूप लागेका सबै वाक्यले पूरै अकरण भाव व्यक्त गर्दैनन् । अर्थात् वाक्य पूरै अकरण हुनका लागि समापिका क्रियामा “न” लाग्नुपर्छ । यो भन्दा बाहेक अन्य शब्दमा “न” लाग्दा पूरा हुदैन । जस्तै :

नेपाली

१. (क) तिमी राम्रा छौ । (करण)
(ख) तिमी नराम्रा छौ । (अकरण)

थारू

१. (क) टुँ सुग्घर बाटो । (करण)
(ख) टुँ निसुग्घर हुइटो । (अकरण)

२. (क) ऊ सुतेर पढ्छ । (करण)
(ख) ऊ नसुतेर पढ्छ । (करण)

२. (क) मै भात खाक जैठु । (करण)
(ख) मै भात बिन्खइल जइठु । (अकरण)

माथि उदाहरणमा दिइएका वाक्यहरूमा “न” रूप समापक क्रियामा लागेका छैनन् । त्यसैले यी वाक्यहरू पूर्ण अकरण भाव दिदैनन् । यसका लागि समापक क्रियामा “न” लाग्नुपर्छ अनि मात्र अकरण भाव व्यक्त गर्छ । जस्तै :

नेपाली वाक्य

१. (क) तिमी राम्रा छौ । (करण)
(ख) तिमी राम्रा छैनौ । (अकरण)
२. (क) ऊ सुतेर पढ्छ । (करण)
(ख) ऊ सुतेर पढ्दैन । (अकरण)

थारू वाक्य

१. (क) टुँ सुग्घर बाटो । (करण)
(ख) टुँ सुग्घर निहुइटो । (अकरण)
२. (क) मै भात खाक जैठुँ । (अकरण)
(ख) मै भात खाक निजैठुँ । (अकरण)

यसरी माथिका उदाहरण स्पष्ट हुन्छ की समापिका क्रियाले प्रमुख कार्य-व्यापारलाई (पूरै वाक्य) सकारात्मक-नकारात्मक बनाउँछ भने असमापिका क्रियाले गौण (सीमित) कार्य-व्यापारलाई सकारात्मक-नकारात्मक बनाउँछ ।

नेपाली भाषामा अकरणको रूप क्रियाका अग्रवर्ती, मध्यवर्ती तथा पश्चवर्ती भएर आउँछ । जस्तै : ‘नखाऊ, खाएनछ, खाएन’ हुन्छ भने थारू भाषामा क्रियाका अग्रवर्ती भएर मात्र आउँछ । जस्तै : ‘नाबोल् , नाखा, नाजा, जिन्जा, जिन्खा, बिन्खैल, जिन्रो’ आदि । दुबै भाषाका अकरण वाक्यहरू उदाहरणका रूपमा हेरौं :

नेपाली वाक्य

- (क) रामले भात खाएन ।
(ख) तिमी भात नखाऊ ।
(ग) उसले भात खाएनछ ।

थारू वाक्य

- (क) राम भात निखाइल् ।
(ख) टुँ भात नाखाओ ।
(ग) ऊ भात बिन्खैल गैली ।

सामान्यतः नेपाली भाषामा दुईओटा क्रियाको योगबाट बनेका अज्ञात भूत पक्षका तथा बहुवचन प्रत्यय लागेका केही क्रियामा अकरणको रूप मध्यवर्ती भएर आउँछ । जस्तै :

(क) पढ्ने गर्थो > पढ्दैनथ्यो (दुईओटा क्रियाको योग)

(ख) पर्खेछ > पर्खेनछ (अज्ञात भूत)

(ग) उखेल्छन् > उखेल्दैनन् (बहुवचन प्रत्यय लागेका)

(घ) सुतेछ > सुतेनछ (अज्ञात भूत)

तर थारू भाषामा यस्तो प्रक्रिया देखिदैन । अर्थात् मध्यवर्ती भएर आएको पाइदैन ।

पाँचौँ परिच्छेद

उपसंहार तथा निष्कर्ष

५.१ सारांश

प्रस्तुत शोधपत्रमा नेपाली र थारू भाषाको क्रियापदको तुलना गरिएको छ । यसका लागि शोधको शीर्षक “नेपाली र थारू भाषाको क्रियापदको तुलनात्मक अध्ययन” राखिएको छ । खासगरी यसमा व्याकरणिक कोटि अर्थात् क्रियाका कोटिहरूको आधारमा क्रियापदको तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ । नेपाली भाषाका क्रियापदहरूका संरचना (भाव, काल, पक्ष, लिङ्ग, वचन, कारक, पुरुष, वाच्य र अकरण) सँग थारू भाषाका क्रियापदहरूको विश्लेषणामक अध्ययन गरी समानता र असमानताहरू देखाइएको छ ।

यस शोधपत्रलाई पाँच परिच्छेदमा विभाजन गरिएको छ । ती पाँच परिच्छेदहरू मध्ये पहिलो परिच्छेदमा शोधको परिचय दिइएको छ । जसमा शोधको शीर्षक, विषय प्रवेश, समस्याकथन, शोधको उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, अध्ययनको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता, अध्ययनको सीमाङ्कन, अध्ययन विधि, सैद्धान्तिक ढाँचा र शोधविधि आदि प्रकाश पाउँदै शोधपत्रको रूपरेखा पनि प्रस्तुत गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्रको दोस्रो परिच्छेदमा “नेपालको भाषिक अवस्था र थारू” शीर्षक माथि चर्चा गरिएको छ । यसलाई चर्चा गर्ने क्रममा संसारका विभिन्न भाषापरिवारको सूची प्रस्तुत गरी नेपालमा बोलिने चार प्रकारका भाषापरिवार (भारोपेली, भोट-बर्मेली, द्रविड र आग्नेय) को छोटो वर्णन गरिएको छ । यसमा नेपाली र थारू भाषाको परिचय दिने क्रममा वि.सं. २०४८, २०५८ र २०६८ को राष्ट्रिय जनगणना अनुसारका तथ्याङ्क प्रस्तुत गरी थारू भाषा तथा भाषीहरूको सङ्ख्या र स्थान देखाइएको छ । यस आधारमा थारू भाषा नेपाली, मैथिली र भोजपुरी पछिको चौथो स्थानमा रहेको छ । थारू भाषाको चर्चाको क्रमसँगै “थारू” शब्दको उत्पत्ति (व्युत्पत्ति) र अर्थ बारे भाषावैज्ञानिक ढङ्गबाट देखाइएको छ । जसअनुसार “स्थाल” बाट “थार”, “थार” बाट “ठार”, “ठार” बाट “ठारू” र “ठारू” बाट “थारू” भएको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

त्यसैगरी “थारूहरूको मूल स्थान तथा प्रसार” शीर्षकमा थारूहरूको मुख्य स्थान र बसोबास गरेको स्थानबारे चर्चा गरिएको छ । यहाँ विभिन्न सामग्री तथा विभिन्न विद्वानहरूका भनाई अनुसार थारूहरूको मूल थलो दाङ उपत्यकालाई देखाई अन्य विभिन्न ठाउँमा/क्षेत्रमा बसोबास गर्दै पूर्व मेची देखि पश्चिम महाकालीसम्म फैलिएको बारे यसमा वर्णन गरिएको छ । त्यसैगरी यस परिच्छेदमा थारूहरूको भाषाको चर्चा गर्दै विभिन्न क्षेत्रमा बोलिने थारू भाषिका तथा उपभाषिकाहरूको बारेमा पनि संक्षिप्त चर्चा गरिएको छ ।

यस शोधपत्रको तेस्रो परिच्छेदमा “क्रिया र यसका प्रकार” मुख्य शीर्षक राखी यस अन्तर्गत नेपाली र थारू भाषाका क्रियापदका आधार पद अर्थात् धातुको परिचय दिई वर्णनात्मक संरचनाका आधारमा धातुको वर्गीकरण गरी संक्षिप्त परिचय पनि दिइएको छ । यस अनुसार धातुहरू स्वरान्त, व्यञ्जान्त, अकर्मक, सकर्मक, प्रेरणार्थक र नामधातु रहेका छन् भन्ने निष्कर्ष निकालिएको छ । यसै परिच्छेदमा नेपाली र थारू भाषाका क्रियापदहरूको विभिन्न दृष्टिकोणबाट वर्गीकरण गरी विस्तृत रूपमा चर्चा गरिएको छ । खासगरी क्रियाको वर्गीकरण कर्मकताका आधारमा, वाक्य टुङ्ग्याउनीका आधारमा, अर्थ प्रधानताका आधारमा, बनोटका आधारमा गरिएको छ र प्रेरणार्थक क्रिया भनेर पनि वर्गीकरण गरिएको छ । यसका साथै यस परिच्छेदमा धातु र क्रियाबीचको भिन्नतालाई पनि तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

कर्मकताका आधारमा अकर्मक र सकर्मक गरी दुई प्रकारका क्रिया छन् भने वाक्य टुङ्ग्याउनीका आधारमा पनि समापिका र असमापिका गरी दुई प्रकारका क्रियापद रहेका छन् । त्यसैगरी अर्थ प्रधानताका आधारमा पनि दुई प्रकारका क्रियापद छन् । ती हुन् : मुख्य क्रिया र सहायक क्रिया र बनोटका आधारमा सरल क्रिया, संयुक्त क्रिया र मिलित क्रिया गरी तीन प्रकारका क्रियाहरू छन् भन्ने कुरा यस परिच्छेदमा देखाइएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्रको चौथो परिच्छेदमा क्रियाका कोटिहरूका विश्लेषणात्मक अध्ययन तथा विवेचना गरिएको छ । यो परिच्छेद नै यस शोधको केन्द्रीय भाग हो । यसमा नै यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य प्रष्ट भएको छ । त्यसैले यस परिच्छेदमा नेपाली र थारू भाषाको क्रियापदको तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ ।

नेपाली र थारू भाषाको क्रियापदको तुलनात्मक अध्ययनका क्रममा नेपाली र थारू भाषाका व्याकरणिक कोटि अर्थात् क्रियाका कोटिहरू क्रमशः भाव, काल, पक्ष, लिङ्ग, वचन, पुरुष, कारक, वाच्य, अकरण शीर्षक समावेश भएका छन् र यी शीर्षकहरूको विश्लेषण गरी समानता र असमानता देखाइएको छ ।

यस परिच्छेदको ४.२ मा लिङ्गको परिचय, परिभाषा, र विभिन्न आधारमा लिङ्गको वर्गीकरण र लिङ्ग अनुसारका क्रियाको तुलना गरिएको छ । यस अनुसार नेपाली भाषामा लिङ्ग पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग गरी दुई प्रकारका देखिन्छ, भने थारू भाषामा चार प्रकारका लिङ्ग देखाइए पनि समग्रमा पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग गरी दुई प्रकारको लिङ्ग नै देखाइएको छ । तर नेपाली भाषाको द्वितीय पुरुष र तृतीय पुरुषमा लिङ्ग भेद देखिन्छ भने थारू भाषाको तृतीय पुरुषमा मात्र लिङ्ग भेद गरिएको हुन्छ ।

यसै परिच्छेदमा ४.३ मा वचन शीर्षक दिई वचनको परिचय, परिभाषा र वर्गीकरण प्रस्तुत गरिएको छ । नेपाली र थारू दुवै भाषामा वचन एकवचन र बहुवचन गरी दुई किसिमको देखाइएको छ । यी दुवै वचनमा क्रियाका रूपहरू फरक-फरक देखिन्छन् ।

यस परिच्छेदको ४.४ मा पुरुषका अनुसार क्रियाको तुलना र विश्लेषण गरिएको छ । नेपाली र थारू दुवै भाषामा पुरुष तीन किसिमका देखिन्छन् । ती हुन् : प्रथम पुरुष, द्वितीय पुरुष र तृतीय पुरुष । यसैगरी ४.५ शीर्षकमा कारकको चर्चा गरिएको छ । यस अनुसार नेपाली र थारू दुवै भाषामा कारक ८ प्रकारको देखाइएको छ र उक्त प्रकार बारे संक्षिप्त वर्णन गरिएको छ । कारकको वर्गीकरण अर्थात् प्रकार भने अर्थका आधारमा निर्धारण गरिएको हो । त्यसैगरी रूपका आधारमा कारक दुई प्रकारका छन् । ती हुन् : सरल कारक र तिर्यक् कारक ।

प्रस्तुत शोधमा अकरणको अध्ययन ४.१० मा गरिएको छ । यसमा नेपाली भाषाको क्रियामा “न” थपेर जुनसुकै क्रियापदलाई करणबाट अकरण बनाइन्छ भने थारू भाषामा यसका लागि “नै, जिन्, बिन्” जस्ता रूपको प्रयोग गरी क्रिया बनाइन्छ । जस्तै : नेपाली अकरण जनाउने क्रिया ‘खान्, बोल्दिन, बस्दिन’ आदि हुन् भने थारू भाषामा अकरण जनाउने क्रिया ‘नैखैम्, जिन्खा, नैबोलम्, निबोलम्, बिन् बोल्ल, नैबैठम्, जिन्बैठ’ आदि ।

त्यसैगरी यस परिच्छेदमा नेपाली र थारू भाषाका वाच्यको परिभाषा, वर्गीकरण र तिनीहरूलाई उदाहरणसहित व्याख्या तथा विश्लेषण पनि गरिएको छ । दुबै भाषामा वाच्य तीन प्रकार देखिन्छन् । ती हुन् : कर्तृवाच्य, कर्मवाच्य र भाववाच्य । यसलाई ४.६ को शीर्षकमा दिइएको छ ।

प्रस्तुत परिच्छेदको ४.७ मा क्रियाको कालको विवेचना गरिएको छ । यसमा नेपाली र थारू दुबै भाषामा काल भूत र अभूत गरी दुई किसिमको देखाइए पनि परम्परागत व्याकरण अनुसार भूत, वर्तमान र भविष्यत् गरी तीन प्रकारका काल निर्धारण गरी तीनै कालका विश्लेषणात्मक अध्ययन गरिएको छ । यस क्रममा नेपाली र थारू दुबै भाषाका कालिक प्रत्यय लागेका वाक्यहरू दिई क्रियापदहरूका रूपहरूबारे जानकारी दिइएको छ । यसबाट दुबै भाषाका क्रियापदका रूपहरूबीचमा भएको भिन्नतालाई प्रष्ट्याइएको छ ।

त्यसैगरी यस परिच्छेदको ४.८ मा पक्ष शीर्षकको चर्चा गरिएको छ । चर्चा गर्ने क्रममा नेपाली भाषाका सामान्य पक्ष, पूर्ण पक्ष, अपूर्ण पक्ष, अज्ञात पक्ष र अभ्यस्त पक्ष जस्ता पक्षहरू थारू भाषामा पनि देखिन्छन् । दुबै भाषामा क्रियाका पाँच भावहरू : निश्चयार्थ, अनिश्चयार्थ, विध्यर्थ, प्रश्नार्थ र करण देखाइएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्रको अन्त्यमा सन्दर्भ सामग्री सूची दिई यस अध्ययनलाई टुङ्ग्याइएको छ ।

५.२ निष्कर्ष

नेपाल एक बहुभाषिक देश हो । नेपालमा विभिन्न भाषाहरू बोलिन्छन् । नेपाली भाषा पनि एक भाषा हो । नेपाली भाषा नेपालको सरकारी कामकाजको भाषा पनि हो । त्यसैगरी थारू भाषा पनि नेपालमा बोलिने एक विशिष्ट अनि समृद्ध भाषा हो । यो नेपालको राष्ट्रभाषा हो । त्यसैले नेपाली र थारू दुबै नेपालका महत्त्वपूर्ण भाषा हुन् । नेपालको तराई तथा भित्री मधेशका विभिन्न जिल्लाहरूमा छरिएर रहेका थारूहरूले बोल्ने मातृभाषा नै थारू भाषा हो ।

थारू र थारू भाषाका बारेमा विभिन्न अध्ययनहरू भएको देखिन्छ । यिनीहरू नेपालका आदिवासी हुन् । आदिवासी भएपनि भाषाको अध्ययनमा भने कमी देखिन्छ । यद्यपि

यी भाषीहरू नेपालको राष्ट्रिय जनगणना वि.सं. २०६८ का अनुसार नेपालको सम्पूर्ण जनसङ्ख्या मध्ये ५.७७ प्रतिशतले बोल्ने गर्दछन् । थारूहरूको मूल थलो दाङ उपत्यका हो । त्यहीँबाट थारूहरू बसाइँसरी अन्त्यत्र क्षेत्रमा बस्दै आएका छन् । यसले गर्दा भाषामा केही फरकपन पाइन्छ । त्यसकारण थारू भाषाको मानकता कसलाई मान्ने भन्ने अन्वोल देखिएको छ । यसका बावजुत पनि मुख्य थलो दाङ भएकाले दङ्गौरा भाषा नै मानक मान्ने आधार देखाइएको छ । यसका लागि यसै भाषामा केही व्याकरणकारहरूले व्याकरण पनि लेखेका छन् । यसलाई नै मानक मान्दै आइरहेको देखिन्छ । त्यसैले यस शोधमा दङ्गौरा भाषाको प्रयोग गरी नेपाली र थारू भाषाको क्रियापदको तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्र दाङ्मा बोलिने र दाङ्बाट बसाइँसरी अन्यत्र गएका मानिसहरूले बोल्ने थारू (दङ्गौरा) भाषाको व्याकरणिक कोटि र नेपाली भाषाको व्याकरणिक कोटिको आधारमा दुवै भाषाको क्रियापदको तुलनात्मक अध्ययनमा केन्द्रीत छ । दुवै भाषामा क्रियापदको निर्माण र निर्माण प्रक्रियामा प्रयोग भएका विभिन्न रूपहरूको विस्तृत विश्लेषण गरिएको छ र उक्त रूपहरूको तुलना गरिएको छ । तुलनाका क्रममा देखिएका समानताहरू उल्लेख गर्दै असमानताहरूलाई पनि चिनाइएको छ । नेपाली र थारू भाषामा व्याकरणिक हिसाबले थुप्रै समानता हुँदाहुँदै पनि दुवै भाषाक आआफ्नै छुट्टै मौलिक विशेषता पनि अँगालेको पनि देखिन्छ । यसबाट दुवै भाषाका आआफ्नै महत्त्व भत्किन्छ ।

५.३ भावी अध्ययनका थप पक्षहरू

थारू भाषा नेपालमा बोलिने एक महत्त्वपूर्ण भाषा हो । यो भाषा बोल्ने भाषाभाषी वा सङ्ख्याका आधारमा हेर्दा चौथो स्थानमा रहेको छ । यो एउटा समृद्ध भाषा हो । यस्तो भए पनि यसको अध्ययन पर्याप्त मात्रामा भएको देखिदैन । त्यसैले यो भाषा वा थारू भाषाका विविध पक्षहरूको अध्ययन गर्नु जरुरी देखिन्छ । प्रस्तुत शोधपत्रमा नेपाली र थारू भाषाको क्रियापदको तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ । यस्ता विशिष्ट शीर्षक राखेर अभैँ थुप्रै अध्ययन गर्न सकिने देखिन्छ । यसका लागि भावी अध्ययनकर्ता वा अनुसन्धाताका लागि केही शीर्षकहरू यसप्रकार प्रस्तुत गरिएका छन् :

- (क) नेपाली र थारू भाषाको लिङ्ग व्यवस्थाको तुलनात्मक अध्ययन
- (ख) नेपाली र थारू भाषाको वाक्यतात्त्विक अध्ययन
- (ग) नेपाली र थारू भाषाको व्याकरणिक नामको तुलनात्मक अध्ययन

सन्दर्भ सामग्रीसूची

अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०४९), समसामयिक नेपाली व्याकरण, काठमाडौँ : कुञ्जल प्रकाशन ।

..... (२०६८), प्रयोगात्मक नेपाली व्याकरण, ललितपुर : साभा प्रकाशन ।

आचार्य, गोविन्द (२०६३), राप्ती लोकसाहित्य, काठमाडौँ : पैरवी प्रकाशन ।

आचार्य, बाबुराम (२०२९), थारू जातिको मूल घर कहाँ ?, प्राचीन नेपाल सङ्ख्या २९, काठमाडौँ : श्री ५ को सरकार पुरातत्व विभाग, पृ. २७-२८ ।

उपाध्याय, श्रीरामप्रसाद (२०७२), नयाँ नेपालको आधुनिक इतिहास, ललितपुर : साभा प्रकाशन ।

खराल, गणेशप्रसाद (२०३५), नेपाली र चितवन थारू भाषाको तुलनात्मक शब्द सङ्ग्रह, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि. वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर ।

ग्रियर्सन, जी. ए. (ई. १९०३), लिङ्ग्विस्टिक सर्भे अफ इन्डिया, भोल्क्यूम -५, भाग-२, अफिस अफ द सुपरिटेन्डेन्ट, गभमेन्ट, कलकत्ता ।

गुरागाईँ, लेखनाथ (२०५३), नेपाली नामधातुको निर्माण प्रक्रिया, काठमाडौँ ।

गौतम, टेकनाथ (२०४४), थारू जातिको इतिहास तथा संस्कृति, सुशील कुमार गौतम : दाङ ।

गौतम, देवीप्रसाद (२०४९), नेपाली भाषा परिचय, ललितपुर : साभा प्रकाशन ।

गौतम, देवीप्रसाद र चौलागाईँ, प्रेमप्रसाद (२०७०), भाषाविज्ञान, काठमाडौँ : पाठ्यसामग्री प्रकाशन ।

गौतम, शेखरसिंह (२०२५), भारतखण्ड और नेपाल, पूर्व भाग (बहराइच : मानवजीवन संस्थान) ।

चौधरी, दीपक (२०७१), नेपालको मधेशी समाज, ओरिएन्टल पब्लिकेशन ।

चौधरी, महेश (२०५६), लिरौसी व्याकरण, दाङ, तुलसीपुर : व्याकवार्ड सोसाइटी एजुकेशन (वेश) ।

चौधरी, लक्की (२०७४), “थारू भाषा मानकताको आधार”, इजोत, (वर्ष-२, अङ्क-२, बैशाख), सुवेच्छा अफसेट प्रेस काठमाडौं, पृ. ३८-४१ ।

चौधरी, सुशील (२०७२), “मानक थारू भाषाको प्रश्न”, सयपत्री, (बहुभाषिक अर्धवार्षिक पत्रिका), पूर्णाङ्क-३०, (थारू भाषा विशेषाङ्क, कार्तिक-चैत), अनु. एस. एन. दहित, काठमाडौं : नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान, पृ. २५-३५ ।

..... (२०७३), “मानक थारू भाषाके प्रश्न”, लावा डगगर त्रैमासिक, (वर्ष-७, अङ्क-२, पूर्णाङ्क-२६, बैशाख, जेठ र असार), थारू भाषा तथा साहित्य संरक्षण मञ्च, दाङ, पृ. ४५-५३ ।

जबरा, पुष्करशमशेर (२०१९), नेपाली सजिलो व्याकरण, नेपाली भाषा प्रकाशनी समिति ।

तिवारी, भोलानाथ (ई. १९७१), भाषाविज्ञान, इलाहाबाद : किताब महल ।

त्रिपाठी, बासुदेव (२०४१/४२), “सैद्धान्तिक सन्दर्भ र नेपाली व्याकरण-परम्पराका परिप्रेक्ष्यमा नेपाली क्रियाका काल-पक्ष र भावबारे केही जिज्ञासाहरु”, वाङ्मय, पूर्णाङ्क ५, नेपाली केन्द्रीय शिक्षण विभाग, कीर्तिपुर, पृ. १-२० ।

थारू, ‘फनि’ श्याम (२०६९), थारू लोकसंस्कृति र चाडबाड, काठमाडौं : नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

दहित, गोपाल (सन् २००९), थारू इन्डिजिनियस नोलेज एण्ड प्राक्टिसेज (अ कम्प्यारेटिभ एनालाईसिस विथ सोसियल इन्क्लुजन एण्ड एक्सक्लुजन थ्योरिज), बर्दिया : युनाइटेड यूथ क्लब ।

..... (२०६१), थारू-नेपाली-अङ्ग्रेजी शब्दकोश, पहिलो संस्क. बर्दिया : श्री सामुहिक यूवा क्लब (यूनिक) ।

..... (२०७०), थारू व्याकरण, यूनिट नेपाल ।

दिवस, तुलसी र प्रधान, प्रमोद सम्पा. (२०६५), थारू लोकवार्ता तथा लोकजीवन, काठमाडौं
: नेपाली लोकवार्ता तथा संस्कृति समाज ।

न्यासनल पपुलेसन एण्ड हाउजिङ्ग सेन्सस २०११ (न्यासनल रिपोर्ट) (२०१२), नेपाल सरकार,
काठमाण्डु : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग ।

नेपालको अन्तरिम संविधान (२०६३), आठौं संशोधन, काठमाण्डौं : ट्रिनिटी प्रकाशन
प्रा. लि. ।

नेपालको संविधान(२०७२), तेस्रो संस्क., काठमाडौं : कानून किताब व्यवस्था समिति,
बबरमहल, नेपाल सरकार ।

नेस्फिल्ड, जे. सि. (ई.१८५५), डिस्क्रिप्सन अफ द म्यानर्स, इन्डिस्ट्रिज, रिलिजन अफ थारूज
एण्ड विष्णा ट्राइब्स अफ अपर इन्डिया, कलकत्ता रिभ्यू भाग ३० ।

पञ्जियार, तेजनारायण (२०४९), के थारू जातिको भाषा छैन ?, मधुपर्क, पूर्णाङ्क २७५
(बैशाख), पृ. २३-२५ ।

पोखरेल, बालकृष्ण (२०२२), राष्ट्रभाषा, इडुकेशनल इन्टरप्राइजेज प्रा.(लि.) ।

पोखरेल, माधवप्रसाद (२०४२), नेपाली भाषामा लिङ्ग व्यवस्था, पाठ्यक्रम विकास, पूर्णाङ्क
१८, पृ. ४१ ।

..... (२०४९), नेपाली क्रियाको काल, मधुपर्क, पूर्णाङ्क २७८, काठमाडौं
पृ. ६१ ।

..... (२०४९), नेपाली क्रियाका कालका पक्ष, मधुपर्क, पूर्णाङ्क २८०,
काठमाडौं, पृ. ६० ।

..... (२०४९), नेपाली भाषाको क्रिया, मधुपर्क, पूर्णाङ्क २८२, काठमाडौं,
पृ. ५८-५९ ।

..... (२०५०), नेपाली भाषाको कारक, मधुपर्क, पूर्णाङ्क २८९, काठमाडौं,
पृ. ३५ ।

..... (२०५४), नेपाली वाक्य व्याकरण, काठमाडौं : नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

पौडेल, नदनकुमार (२०५२), नेपाली र थारू भाषाका व्याकरणिक कोटिको तुलनात्मक
अध्ययन, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर ।

बन्धु, चूडामणि (२०३६), नेपाली भाषाको उत्पत्ति, तेस्रो संस्क., काठमाडौं : साभा
प्रकाशन ।

..... (२०४८), भाषाविज्ञान, पाँचौं संस्क., काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।

..... (२०५०), भाषाविज्ञान, छैठौं संस्क., ललितपुर : साभा प्रकाशन ।

बराल, कृष्णहरि र एटम, नेत्र (२०७३), माध्यमिक नेपाली व्याकरण अभिव्यक्ति र अभ्यास,
दोस्रो संस्क. (परिमार्जित), काठमाडौं : तलेजु प्रकाशन ।

बिष्ट, डोरबहादुर (ई. १९८०), पिपुल अफ नेपाल, काठमाडौं : रत्नपुस्तक भण्डार ।

..... (२०७१), सबै जातको फूलबारी, नवौं संस्क., ललितपुर : साभा
प्रकाशन ।

भट्टराई, धनपति (२०४५-४६), नेपाली भाषामा क्रियाका काल, पक्ष र भाव, अप्रकाशित
स्नातकोत्तर शोधग्रन्थ, त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर ।

शर्मा, नगेन्द्र (२०६३), नेपाली जनजीवन, ललितपुर : साभा प्रकाशन ।

शर्मा, मेदिनीप्रसाद (२०६४), थारू जाति एक अध्ययन, ललितपुर : साभा प्रकाशन ।

शर्मा, मोहनराज र बराल, कृष्णहरि (२०५०), भाषाविज्ञान र नेपाली भाषा, काठमाडौं :
काठमाडौं बुक सेन्टर ।

शर्मा, मोहनराज (२०५०), शब्द रचना र वर्णविन्यास, तेस्रो संस्क., काठमाडौं : काठमाडौं
बुक सेन्टर ।

शर्मा, सोमनाथ (?), मध्यचन्द्रिका (नेपाली भाषाको मझौला व्याकरण), बाह्रौं संस्क.,
काठमाण्डौं पुस्तक संसार ।

श्रेष्ठ, ईश्वरकुमार (२०५९), नेपाली व्याकरण : केही पक्षहरूको सरलीकृत चर्चा,
ललितपुर : साभा प्रकाशन ।

सर्वहारी, कृष्णराज (२०६९), “थारू-दङ्गोरा भाषाको वर्तमान अवस्था”, नेपाल मातृभाषा
भाग-१, (सम्पा. अमृत योजन-तामाङ), काठमाण्डौं : नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

..... (२०७३), थारू साहित्यको इतिहास, काठमाण्डौं : नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

सिग्दाल, सोमनाथ (२०४७), मध्यचन्द्रिका, विसौं संस्क., ललितपुर : साभा प्रकाशन ।

सुवेदी, राजाराम (२०६२), थारू राजा दाङ्गीशरण, युवामञ्च, वर्ष १८, अङ्क ६ (मङ्सिर),
काठमाण्डौं : गोरखापत्र संस्थान ।

सुवेदी, सखिशरण (२०५१), वाक्य तत्त्वका आधारमा नेपाली भाषिकाको सर्वेक्षण, त्रि.वि.
शोधग्रन्थ, कीर्तिपुर ।

२०१५ स्ट्याटिस्टिकल इयर बुक नेपाल (२०१६), नवौं संस्क., नेपाल सरकार, काठमाण्डौं :
केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग ।